



Załącznik nr do uchwały nr
Rady Gminy Stare Pole
z dnia

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE NA LATA 2024-2027



*Autorzy: Mateusz Wrześniewski
Anna Drożdziel*

Stare Pole, październik 2023 r. - maj 2024 r.

SPIS TREŚCI:

1.	WSTĘP	2
2.	PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	3
3.	PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ	15
4.	FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTKÓW	16
5.	UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	19
5.1	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie krajowym.....	19
5.2	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie wojewódzkim.....	23
5.3	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie powiatowym.....	29
5.4	Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie gminy.....	29
6.	ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY STARE POLE....	35
6.1	CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA GMINY STARE POLE	35
6.2	RYS HISTORYCZNY GMINY STARE POLE	36
6.3	ZABYTKI NIERUCHOME I KRAJOBRAZ KULTUROWY GMINY	54
6.4	ZABYTKI RUCHOME	81
6.5	ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE.....	82
6.6	ZABYTKI MUZEALNE	88
6.7	ELEMENTY DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO	88
7.	OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT.....	89
8.	ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE	91
9.	INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	94
10.	ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI 95	
11.	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	95
11.1	ŹRÓDŁA KRAJOWE.....	96
11.2	ŹRÓDŁA ZAGRANICZNE W RAMACH FUNDUSZY STRUKTURALNYCH	109
12.	MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI.....	111

1. WSTĘP

CEL OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA GMINY STARE POLE

Podstawowym założeniem niniejszego „Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2024 – 2027” jest ukierunkowanie polityki samorządu, służącej podejmowaniu planowanych działań dotyczących finansowania, inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jest to uzupełniający dokument w stosunku do innych aktów planowania gminnego. Zadaniem Programu jest także organizacja działań edukacyjnych i wychowawczych wobec miejscowej społeczności. Dla realizacji powyższego założenia niezbędna jest realizacja szczegółowych celów określonych w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do których należą:

- ✓ uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- ✓ zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- ✓ wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- ✓ podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- ✓ określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- ✓ podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
- ✓ zapoznanie z zasobami dziedzictwa kulturowego, historią i zabytkami Gminy, w tym także rozróżnienie obiektów wpisanych do rejestru zabytków województwa i figurujących w ewidencji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków;
- ✓ wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

- ✓ uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków przy sporządzaniu i zmianie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.

Ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. W myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”, z kolei art. 6 Konstytucji stanowi, że „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.”.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840 ze zm.)

Obowiązująca ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadziła pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami. Zgodnie z art. 3 użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt. 1;
- 3) zabytek ruchomy – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt. 1;
- 4) zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami – instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

- 7) prace restauratorskie – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) roboty budowlane – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) badania konserwatorskie – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) badania architektoniczne – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) historyczny zespół budowlany – powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) krajobraz kulturowy – postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Zgodnie z art. 89 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków.

W art. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zapisano, iż ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków zagranicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazuje, iż opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Zgodnie z art. 6 ww. ustawy ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- 1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- krajobrazami kulturowymi,
- układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- dziełami architektury i budownictwa,
- dziełami budownictwa obronnego,
- obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- cmentarzami,
- parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,

- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
- instrumentami muzycznymi,
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- cmentarzyskami,
- kurhanami,
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z art. 7 formami ochrony zabytków są:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 3) uznanie za pomnik historii,
- 4) utworzenie parku kulturowego,
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa definiuje obowiązki oraz kompetencje samorządu terytorialnego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Szczegółowo określone obowiązki samorządu w stosunku do obiektów zabytkowych objętych ochroną, których samorząd jest właścicielem lub posiadaczem zawarte są w następujących artykułach: 5, 25, 26, 28, 30, 31, 36, 71, 72.

Na mocy art. 21 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Art. 22 ust. 4 stwierdza, iż „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru

kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy”. W ust. 5 tego artykułu zapisano, iż w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Jak wspomniano art. 87 ustawy określa obowiązek samorządu, dotyczący sporządzania i uchwalania gminnego i powiatowego programu opieki nad zabytkami:

- 1) program winien być opracowany na okres 4 lat,
- 2) program służy celom określonym w ustawie,
- 3) program przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- 4) program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- 5) z realizacji programu władze gminy sporządzają co 2 lata sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie gminy.

Artykuły 18 i 19 nakazują samorządom uwzględnianie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dodatkowo należy wskazać odniesienia do zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego, zawarte w następujących aktach prawnych:

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 609).

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt. 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym „Zaspakajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
(Dz. U. z 2023 r. poz. 977 ze zm.).

Na mocy ustawy w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się m.in.: wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej (art. 1. ust. 2, pkt 4). Ustalenia planu ogólnego określa się, uwzględniając uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy, w szczególności znajdujące się na obszarze gminy zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.) lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- 1) obowiązkowe określenie zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków (w tym krajobrazu kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej (art. 15 ust. 2 pkt 4),
- 2) określa się, w zależności od potrzeb, granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (art. 15 ust. 3 pkt 6).

Wymagania w zakresie ochrony zabytków uwzględnia się również na szczeblach wojewódzkim i krajowym planowania przestrzennego (art. 39 ust. 2, ust. 3 pkt 2). Projekt zarówno planu miejscowego, jak i planu województwa wymaga uzgodnienia z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Art. 51. ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wskazuje, że sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do:

- 1) inwestycji celu publicznego oznaczeniu krajowym i wojewódzkim - wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa;
- 2) inwestycji celu publicznego oznaczeniu powiatowym i gminnym - wójt, burmistrz albo prezydent miasta;
- 3) inwestycji celu publicznego na terenach zamkniętych - wojewoda.

Zgodnie z art. 53 ust. 4 pkt. 2 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym powyższe decyzje wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków - w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Art. 64. ust. 1. wskazuje, że przepisy art. 51 ust. 2-3, art. 52, art. 53 ust. 1a-1d

3-5a i 5c-5j, art. 54-56 (wszystkie związane z zasadami lokalizacji inwestycji celu publicznego) stosuje się odpowiednio do decyzji o warunkach zabudowy.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 682 ze zm.).

W myśl tej ustawy jej przepisy nie naruszają przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (art. 2 ust 2 pkt. 3).

Zgodnie z art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz nakazuje projektowanie i budowanie obiektów budowlanych i związanych z nim urządzeń zapewniające ochronę obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

W przypadku pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską możliwe jest złożenie wniosku do właściwego ministra o zgodę na odstąpienie od obowiązujących przepisów techniczno-budowlanych, o których mowa w art. 7 ustawy (art. 9 ust. 3 pkt 4). Wg art. 39 ust. 3 w stosunku do prac budowlanych przy obiektach oraz obszarach niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno- budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W myśl art. 39 ust. 4 Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych, o których mowa w ust. 3, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych. Zgodnie z art. 32 ust. 1 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane:

1. Pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego może być wydane po uprzednim:
 - 1) przeprowadzeniu oceny oddziaływania przedsięwzięcia na środowisko albo oceny oddziaływania przedsięwzięcia na obszar Natura 2000, jeżeli jest ona wymagana przepisami ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko,
 - 2) uzyskaniu przez inwestora, wymaganych przepisami szczególnymi, pozwoleń, uzgodnień lub opinii innych organów,
 - 3) wyrażeniu zgody przez ministra właściwego do spraw energii – w przypadku budowy lub rozbiórki gazociągu przesyłowego, linii przesyłowej elektroenergetycznej albo rurociągu dalekosiężnego ropy naftowej lub produktów

naftowych, a także gazociągu, linii elektroenergetycznej albo rurociągu ropy naftowej lub produktów naftowych dochodzących do granicy Rzeczypospolitej Polskiej.

Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (art. 39 ust. 1).

Decyzja o pozwoleniu na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydana po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków (art. 39, ust. 2).

W stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 39, ust. 3).

Katalog działań budowlanych, w stosunku do których niewymagane jest pozwolenie na budowę, a które podlegają zgłoszeniu organowi budowlanemu określają kolejno art. 29, 29a, 30, 31 ustawy Prawo Budowlane. W stosunku do zamierzeń, które wymagają jedynie zgłoszenia zgodnie z art. 30 ust. 7 ustawy właściwy organ może nałożyć w drodze decyzji obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 29 ust. 7 stwierdza, że roboty budowlane, o których mowa w ust. 1–4, wykonywane:

- 1) przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków – wymagają decyzji o pozwoleniu na budowę,
- 2) na obszarze wpisanym do rejestru zabytków:
 - wymagają dokonania zgłoszenia
 - przy czym do wniosku o decyzję o pozwoleniu na budowę oraz zgłoszenia należy dołączyć pozwolenie właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków wydane na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (t. j. Dz. U. z 2015 r. poz. 774 ze zm.).

Zgodnie z zapisami art. 7 tej ustawy wprowadzone zostaje pojęcie audytu krajobrazowego. Identyfikuje on krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości (także pod kątem walorów zabytkowych i krajobrazu kulturowego).

Art. 8 ustawy wskazuje zmiany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 571).

Określa ona, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m.in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego (art. 4 ust. 1 pkt 16). Regulacje z tym związane zawarte są w art. 16 i 19b, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań, zarówno w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 ustawy. Artykuł precyzuje też, iż jednostka samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 54).

Zgodnie z zapisami art. 71 ust. 3 tej ustawy przeznaczenie i sposób zagospodarowania terenu powinny w jak największym stopniu zapewniać zachowanie jego walorów krajobrazowych. Dotyczy to także krajobrazu kulturowego.

Art. 101 ust. 2 lit. f określa, iż ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji środowiskowych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, w tym między innymi zbioru dziedzictwa geologicznego, geomorfologicznego i archeologicznego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 ze zm.).

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2 ust. 2 pkt 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6 ust. 1 pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16 ust. 1 park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego, jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16 ust. 3 ust. 5).

Art. 83a ust. 1 wskazuje, że zezwolenie na usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wydaje wojewódzki konserwator zabytków.

Zasady naliczania opłat za usunięcie drzew i krzewów przedstawiono w art. 84-87 ustawy i zgodnie z art. 84 ust. 8 decyzję w tych sprawach podejmuje właściwy organ do wydania zezwolenia (w tym także konserwator zabytków).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 344 ze zm.).

W świetle art. 6 pkt 5 jednym z celów publicznych tej ustawy jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 13 ust. 4 jasno określa, że: sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości, jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Art. 13 ust. 5 stwierdza, że sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Cenę nieruchomości lub jej części (wyznaczonej zgodnie z art. 67) wpisanej do rejestru zabytków obniża się na wniosek nabywcy o 50% (zgodnie z art. 68 ust. 3). Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Podobny zapis stosuje się w przypadku opłaty z tytułu użytkowania wieczystego, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków (art. 73 ust. 4) oraz w przypadku opłaty z tytułu trwałego zarządu (art. 84 ust. 4).

Zgodnie z art. 96 ust. 1. podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział, z uwzględnieniem ust. 1a, stwierdzającego, że odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1 wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t. j. Dz. U. z 2023 r. poz. 70).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawa zwalnia od podatku od nieruchomości: grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j. Dz. U. z 2024 r. poz. 87).

Według zapisów tej ustawy zarówno państwo (art. 1 ust. 2) jak i organy jednostek samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4) sprawują mecenat nad działalnością kulturalną polegający m.in. na wspieraniu i promocji opieki nad zabytkami.

Do powyższych ustaw należy dołączyć akty prawne, które w całej swojej treści odnoszą się do zakresu ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Są to:

- ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 385),
- ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),
- ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 164 ze zm.),
- ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady (t. j. Dz. U. z 2015 r., poz. 2120),
- ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 576),
- ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (t. j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2337),
- ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 82),
- ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 333 ze zm.),
- ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 530),
- ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 596),
- ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (t. j. Dz. U. z 2024 r., poz. 278).

Ostatni element to akty wykonawcze do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Są to:

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 56). W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia

23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów;

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 1886). W oparciu o art. 24 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami rozporządzenie określa sposób prowadzenia powyższych rejestrów i wykazów;

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t. j. Dz.U. z 2021 r., poz. 81);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 r., poz. 1388 ze zm.).

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2019 r., poz. 1470);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 21 maja 2018 r. w sprawie wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona przechowywanego i przewożonego zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2018 r., poz. 1134),

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 grudnia 2017 r. w sprawie ksiąg ewidencyjnych prowadzonych przez podmioty gospodarcze wyspecjalizowane w zakresie obrotu zabytkami na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2017 r., poz. 2249);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz. 1384);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz. U. z 2017 r., poz. 928);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. z 2015 r., poz. 1275);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r., poz. 110);

- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., nr 89 poz. 510);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., nr 212 poz. 2153);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r., nr 124 poz. 1304 ze zm.);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., nr 75 poz. 706);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., nr 71 poz. 650);
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., nr 30 poz. 259).

3. PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ

Przywołana na wstępie ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce i wprowadza w tej materii szereg fundamentalnych definicji i pojęć. W myśl ustawy zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z ustawą opiece podlegają – bez względu na stan zachowania – zabytki pogrupowane w trzech kategoriach:

Zabytki nieruchome będące w szczególności:

- 1) krajobrazami kulturowymi,
- 2) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- 3) dziełami architektury i budownictwa,
- 4) dziełami budownictwa obronnego,
- 5) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- 6) cmentarzami,
- 7) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- 8) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki ruchome będące w szczególności:

- 1) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- 2) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- 3) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- 4) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 2393),
- 5) instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- 6) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- 1) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- 2) cmentarzyskami,
- 3) kurhanami,
- 4) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, zgodnie z art. 6.2. ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

4. FORMY PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW

Ustawodawca wyróżnia następujące formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- 3) uznanie za pomnik historii,
- 4) utworzenie parku kulturowego,
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu na którym znajduje się zabytek. Również wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków prowadzi odpowiedni wojewódzki konserwator zabytków dla zabytków znajdujących się na terenie województwa. Do rejestru można wpisać także otoczenie oraz nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego

wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny. Sprawy te reguluje ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t. j. Dz. U. z 2021 r., poz. 56).

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- 1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,
- 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,
- 3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pasteli, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,
- 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,
- 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,

- 12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,
- 13) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro – na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu.

Na elitarną listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne. W roku 2023 w całym kraju było 125 miejsc i obiektów uznanych za pomnik historii.

Park kulturowy

Kolejną formą ochrony jest utworzenie parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego lub decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o warunkach zabudowy, decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzja o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzja o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

Relacje pomiędzy ochroną zabytków a planami zagospodarowania przestrzennego są regulowane przez artykuły 18, 19 i 20 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Przede wszystkim art. 18 wprowadza obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz w decyzjach o warunkach zabudowy.

W wymienionych decyzjach, koncepcjach, strategiach, analizach, planach i studiach, winno się w szczególności uwzględnić krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków i zapewnić im ochronę przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu oraz ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami. w przypadku zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków oraz parków kulturowych, ochrona ich musi być bezwarunkowo uwzględniona w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego i pozostałych decyzjach.

5. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE OCHRONY ZASOBÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie krajowym

KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026 przyjęty został przez Radę Ministrów uchwałą nr 242 w dniu 8 grudnia 2023 r. Program jest finansowany ze środków budżetu państwa. Program realizuje jako podmiot wiodący: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Program realizują ponadto Narodowy Instytut Dziedzictwa, Narodowy Instytut Konserwacji Zabytków, Narodowe Muzeum Morskie w Gdańsku oraz inne podmioty – w zależności od potrzeb.

Najważniejszymi celami są:

- I. Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m. in. :
 - model i system wartościowania zabytków,
 - plany zarządzania dla pomników historii,
 - wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych,
 - system bezpieczeństwa zabytków,
 - projektowanie konserwatorskie.
- II. Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m. in. :
 - cyfryzację procesu inwestycyjno – budowlanego w zakresie ochrony zabytków,
 - opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.
- III. Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in. :
 - wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem

- archeologicznym (AZP+),
 - digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
 - rozwój portalu zabytek.pl.
- IV. Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:
 - włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach,
 - kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego,
 - wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.
- V. Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:
 - wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami,
 - warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
 - wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych,
 - inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

KONCEPCJA PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA KRAJU DO ROKU 2030

Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju została przyjęta przez Radę Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Dokument określa zasady polityki państwa w dziedzinie przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych kilkunastu lat.

Polityka przestrzennego zagospodarowania kraju realizuje cele rozwoju kraju w odniesieniu do całości przestrzeni polskiej. Biorąc pod uwagę nowy paradygmat polityki rozwoju cel strategiczny (ponadczasowy) polityki przestrzennego zagospodarowania kraju można określić następująco: Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych — konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Tak sformułowany cel — przy doborze odpowiednich celów cząstkowych oraz instrumentów wdrożeniowych — realizowany jest przez wszystkie podmioty publiczne wykonujące zadania rozwojowe w zakresie swoich kompetencji na różnych poziomach zarządzania, w różnych obszarach tematycznych i w odniesieniu do różnych terytoriów.

Drogą do zapewnienia realizacji celu strategicznego polityki przestrzennego zagospodarowania kraju jest koncentracja działań podmiotów publicznych w wybranych obszarach tematycznych i na wyodrębnionych terytoriach. W odniesieniu do diagnozy sytuacji, uwarunkowań oraz trendów rozwojowych sformułowano sześć wzajemnie powiązanych celów polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w horyzoncie roku

2030:

- ✓ Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności;
- ✓ Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów;
- ✓ Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej;
- ✓ Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski;
- ✓ Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa.
- ✓ Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.

Koncepcja wskazuje, iż wzmocnienie ładu przestrzennego na poziomie zarządzania zasobem krajobrazów kulturowych i przyrodniczych będzie jednocześnie służyło wdrożeniu zapisów Konwencji Krajobrazowej Rady Europy. Podstawowymi formami ochrony krajobrazów powinny zostać formy dotychczas stosowane: parki krajobrazowe, pomniki historii, parki kulturowe oraz — dla obiektów rangi międzynarodowej — wpis na listę dziedzictwa kulturowego lub przyrodniczego UNESCO.

Stwierdzono, że promocja dziedzictwa kulturowego wpłynęła na wzrost rozpoznawalności i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbłość o spuściznę kultury dawnych mieszkańców ziem polskich i wspieranie zachowanych tradycji lokalnych sprzyjały rozwojowi turystyki i wspomagają proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony na równi z krajobrazami charakterystycznymi dla regionów geograficzno- przyrodniczych w zintegrowanej z siecią przyrodniczą rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii.

NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004 – 2013 ORAZ UZUPEŁNIENIE STRATEGII NA LATA 2004 – 2020

Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zostały zawarte w dokumencie o nazwie Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 (przyjętym przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r.) oraz jego uszczegółowieniu „Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2020” (przyjętym w 2005 r.). Są to rządowe dokumenty tworzące ramy dla nowoczesnego mecenatu państwa w sferze kultury, a przede wszystkim dla nowocześnie pojmowanej polityki kulturalnej państwa, funkcjonującej w warunkach rynkowych,

w połączeniu z perspektywami kolejnych okresów programowania Unii Europejskiej.

Głównym celem strategii jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury jest Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”. W programie zapisano następujące priorytety i działania:

Priorytet 1. Aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe

Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja działań pozwoli na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Działanie 1.1. Budowa nowoczesnych rozwiązań organizacyjno-finansowych w sferze ochrony zabytków;

Działanie 1.2. Kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne;

Działanie 1.3. Zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

Priorytet 2. Edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego

Działanie 2.1. Rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego;

Działanie 2.2. Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granicę.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, opracowane przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2005 r., zawiera ważny z punktu widzenia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

Priorytet 1 tego Programu dotyczy rewaloryzacji zabytków nieruchomych i ruchomych. Celami tego priorytetu są:

- poprawa stanu zachowania zabytków,

- zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego (w tym także liczby stanowisk archeologicznych),
- kompleksowa rewaloryzacja zabytków i ich adaptacja na cele inne niż kulturalne,
- zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego.

5.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie wojewódzkim

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO NA LATA 2021 – 2024

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2021-2024 przyjęty został w dniu 29.11.2021 r. uchwałą nr 455/XXXVIII/21 Sejmiku Województwa Pomorskiego.

Celem strategicznym Programu jest „Wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu”. Cel ten realizowany będzie w ramach dwóch priorytetów:

- Priorytet 1: Zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu. Priorytet ten będzie realizowany poprzez następujące kierunki:
 - 1) ochrona dziedzictwa kulturowego służąca budowaniu tożsamości regionalnej;
 - 2) opieka nad zabytkami.
- Priorytet 2: Upowszechnienie i popularyzacja dziedzictwa kulturowego regionu. Priorytet ten będzie realizowany poprzez następujące kierunki:
 - 1) edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym;
 - 2) wspieranie działań na rzecz zachowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

W ramach pierwszego kierunku obejmującego cel pierwszy podjęte zostaną następujące działania:

- uwzględnianie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego zapewniających ochronie zabytków (w tym archeologicznych) oraz wartościowych elementów krajobrazu kulturowego, a także dobrą kontynuację krajobrazową struktur osadniczych, w tym zapobieganie niekorzystnym zjawiskom suburbanizacji,

- działania na rzecz ochrony wyróżniających się krajobrazowo obszarów z charakterystycznymi miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej zabytków,
- działania wspierające konserwację, renowację i rewaloryzację obiektów charakterystycznych dla regionu – m.in. elementów dziedzictwa rzeczno, a także obiektów architektury drewnianej i szkieletowej, obiektów sakralnych (kościół, kapliczki przydrożne, cmentarze itp.), zespołów dworsko – parkowych, a także parków, ogrodów i zielenie komponowanej,
- ochrona i konserwacja zabytków archeologicznych i ruchomych,
- działania na rzecz trwałego zachowania i użytkowania obiektów zabytkowych poprzez montaż urządzeń niezbędnych dla zapewnienia właściwych warunków przechowywania i ekspozycji zabytków ruchomych i muzealiów, a także montaż specjalistycznych instalacji zabezpieczających przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą,
- wspieranie działań na rzecz adaptacji obiektów zabytkowych do nowych funkcji (np. na cele kulturalne, edukacyjne, użyteczności publicznej),
- oznakowanie obiektów zabytkowych.

W ramach drugiego kierunku obejmującego cel pierwszy podjęte zostaną następujące działania:

- działania służące poprawie stanu zachowania zabytków, w tym konserwacja, renowacja i rewaloryzacja,
- wykonywanie specjalistycznych opracowań badawczo-dokumentacyjnych zabytków oraz obszarów zabytkowych obejmujących: inwentaryzacje architektoniczno-konserwatorskie, ekspertyzy techniczne i konserwatorskie, badania konserwatorskie, architektoniczne i archeologiczne, programy prac konserwatorskich i restauratorskich,
- zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż specjalistycznych instalacji i zabezpieczeń),
- znakowanie i ewidencjonowanie zabytków.

W ramach pierwszego kierunku obejmującego cel drugi podjęte zostaną następujące działania:

- promocja zabytków, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki regionu, m.in.: dziedzictwa rzeczno, a także obiektów architektury drewnianej i szkieletowej,
- wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa pomorskiego - w szczególności takich jak: konferencje, warsztaty, konkursy, publikacje książkowe i foldery,
- popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowania obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo,

- współpraca z instytucjami kultury oraz jednostkami naukowymi w zakresie rozpoznania regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz wymiany informacji o jego zasobach,
- digitalizacja i udostępnianie zasobów o dziedzictwie kulturowym regionu,
- tworzenie i oznakowanie szlaków kulturowych.

W ramach drugiego kierunku obejmującego cel drugi podjęte zostaną następujące działania:

- wspieranie działań dążących do pełnego rozpoznania i identyfikacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez współpracę ze specjalistycznymi instytucjami i ekspertami,
- wspieranie przedsięwzięć dokumentacyjnych i wydawniczych zmierzających do popularyzacji przejawów niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- wspieranie inicjatyw zmierzających do aplikacji o wpis na krajową listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego,
- wspieranie lokalnych grup i organizacji w działaniach polegających na kultywowaniu tradycji i obyczajów, upamiętniających wydarzenia i postaci historią, tradycjami i rzemiosłem,
- wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o niematerialnym dziedzictwie kulturowym,
- wspieranie działań związanych z organizacją konferencji, wystaw, przedstawień i festiwali prezentujących przejawy niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu.

Źródłami finansowania powyższych działań będą środki jednostek samorządu terytorialnego, fundusze europejskie, dotacji MKiDN, PWKZ, środki prywatne.

STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO DO ROKU 2030

Projekt Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2030 został przyjęty na podstawie Uchwały nr 914/190/20 Zarządu Województwa Pomorskiego z dnia 15 października 2020 roku. Strategia wojewódzka stwierdza, że region posiada duży potencjał do rozwoju usług czasu wolnego, w tym związanych z turystyką oraz ofertą sportową i kulturalną. Jego wykorzystanie wiąże się jednak z zapewnieniem różnorodnej oraz kompleksowej oferty, przyciągającej zarówno osoby spoza regionu, jak i mieszkańców. Realizacja strategii przebiegać będzie wg wyznaczonych celów strategicznych oraz zawartych w nich celach operacyjnych.

Z punktu widzenia niniejszego programu największe znaczenie ma cel operacyjny nr 3.3. „Turystyka i oferta czasu wolnego”, wskazując przy tym, że wysoka atrakcyjność turystyczna, unikatowe walory przyrodnicze i kulturowe, widoczna zmiana oczekiwań odwiedzających województwo - związana ze skutkami pandemii COVID-19 - oraz coraz większa świadomość zdrowotna i starzenie się społeczeństwa, składają się na główne przesłanki rozwoju oferty turystyki aktywnej (w szczególności rowerowej, wodnej,

jeździeckiej), krajoznawczej, wypoczynkowej, prozdrowotnej, karawaningowej, kulinarnej, agroturystyki czy ekoturystyki, a także rekreacji.

Kluczowe znaczenie będzie miał również rozwój wysokiej jakości oferty turystycznej oraz czasu wolnego pozwalającej na wydłużenie sezonu turystycznego, np. poprzez rozwój turystyki uzdrowiskowej czy biznesowej.

Coraz większa presja turystyczna na środowisko naturalne oraz negatywne zjawisko „overtourismu”, skutkują potrzebą uwzględnienia w planowanych działaniach zasad racjonalnego gospodarowania przestrzenią oraz korzystnego oddziaływania na klimat i środowisko. Wciąż dostrzegalne deficyty w budowaniu sieciowych produktów turystycznych oraz niewystarczająca współpraca wszystkich interesariuszy, w tym jednostek samorządu terytorialnego i podmiotów branży turystycznej przy tworzeniu wspólnej oferty powodują konieczność wypracowania i wdrożenia nowoczesnych systemów współdziałania przy kształtowaniu oferty turystyki i czasu wolnego.

W ramach celu strategicznego pn. „Otwarta wspólnota regionalna” przewidziano do realizacji cel operacyjny nr 2.3 „Kapitał społeczny”. Wskazano przy tym, że kluczowym elementem procesu wzmocnienia kapitału społecznego regionu jest jego potencjał kulturowy – budujący poczucie lokalnej, regionalnej, narodowej i europejskiej tożsamości. Widoczne są jednakże deficyty w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego. Ponadto, pomimo znacznej pozytywnej zmiany w ostatnich latach, instytucje kultury nadal w zbyt małym stopniu włączają się w działania na rzecz społeczności lokalnych. w szczególności w ramach partnerstw, np. z instytucjami edukacyjnymi czy pomocy społecznej. W związku z powyższym, niezbędne są działania służące podnoszeniu kompetencji kadr kultury w zakresie animacji społecznej na poziomie lokalnym.

PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego określa podstawowe zasady polityki przestrzennej województwa. Preferowanym kierunkiem rozwoju struktury przestrzennej województwa jest **POLITYKA RÓWNOWAŻENIA ROZWOJU**, przejawiająca się kształtowaniem ośrodków, pasm i stref aktywności, warunkujących rozwój przedsiębiorczości i innowacji w miejscach, które są i będą wybierane przez mechanizmy gospodarki rynkowej oraz aktywne inicjowanie i wspomaganie przedsięwzięć samorządów lokalnych i podmiotów publicznych, przy jednoczesnym zachowaniu cech, zasobów i walorów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu warunkujących wysoką jakość życia i zdrowie mieszkańców.

Zgodnie z Planem w ramach systemu ochrony środowiska kulturowego ustanowiono następujące zadania polityki przestrzennej, polegające na:

1. Zachowaniu i eksponowaniu przestrzennych świadectw tradycji morskich kraju i województwa, najwartościowszych zespołów i obiektów środowiska kulturowego,

wzmacniających wizerunek regionu jako integralnego elementu środowiska kulturowego Europy Bałtyckiej.

2. Zachowaniu różnorodności kulturowej województwa oraz zapewnieniu dostępności zasobów i walorów dziedzictwa kulturowego jako atutu w rozwoju zrównoważonym i konkurencyjności przestrzeni województwa.

Zadania te powinny być realizowane poprzez:

- a) Ochronę różnorodności dziedzictwa kulturowego wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.
- b) Ochronę zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej lub artystycznej.
- c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.
- d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.: dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo.
- e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamyh dla tradycji miejsca.
- f) Eksponowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych i udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych.
- g) Komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy – uzupełnianie istniejących struktur o nowe elementy tworzące harmonijną całość.
- h) W gminnych dokumentach planistycznych należy:
 - zidentyfikować istniejące i potencjalne konflikty funkcjonalno- przestrzenne związane z ochroną walorów kulturowych;
 - zidentyfikować elementy charakterystyczne krajobrazu kulturowego oraz określić zasady ich ochrony (np.: wskazanie wytycznych dotyczących zgodnych z tożsamością miejscowości zasad: posadowienia obiektów na działce, formy obiektu, detalu architektonicznego);
 - określić elementy charakterystyczne w przypadku dóbr kultury współczesnej, które winny zostać zachowane

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano między innymi:

1. Ochronę i odnowę charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, m.in.: układów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków wsi pomorskiej, dziedzictwa morskiego i rzeczno, dziedzictwa budownictwa ceglanego (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuław, Powiśla, Kaszub i Kociewia), obiektów dziedzictwa obronno i techniki (w tym systemów hydrotechnicznych), kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich, materialnych reliktyw dziedzictwa solidarnościowego, zespołów rezydencjalnych, zespołów zieleni urządzonej, wybitnych dóbr kultury współczesnej.
2. Uwzględnianie w dokumentach strategicznych i planistycznych stref koncentracji elementów dziedzictwa kulturowego wymagających szczególnej ochrony wartości kulturowych i krajobrazowych.

W rozdziale poświęconym systemowi ochrony walorów krajobrazu omówione zostały następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

1. W strefach krajobrazu harmonijnego (ziemia puckska, bytowska, kartuska, słowińska, dolina dolnej Wisły, Żuławy Wiślane, Równina Charzykowska oraz parki krajobrazowe, parki narodowe) zachowanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.
2. W sferze krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego (aglomeracja Trójmiasta, obszary podmiejskie ośrodków regionalnych, główne ciągi komunikacyjne) – przywraca nierównowagi przyrodniczej, zwiększanie bioróżnorodności, porządkowanie i odtwarzanie zasobów kulturowych, usuwanie lub maskowanie zielenią elementów obniżających walory estetyczno-widokowe.
3. Ograniczanie zainwestowania na terenach leśno-rolnych (szczególnie o wysokich wartościach kulturowych i estetycznych) przez wyznaczanie w dokumentach planistycznych gmin obszarów wyłączonych spod zabudowy i jej ograniczanie oraz wskazywanie linii zabudowy oddzielającej obszar zabudowany od obszarów rolnych lub zagrodowej zabudowy rozproszonej.
4. Eliminacja i przeciwdziałanie powstawaniu zabudowy o cechach dysharmonijnych strefach wglądów na tereny o wysokich walorach krajobrazowych.
5. Eksponowanie i odtwarzanie dominant architektonicznych (np. baszty, wieże zamków, kościołów czy ratuszy).
6. Preferowanie i kontynuacja dobrej praktyki w zagospodarowania przestrzeni (układów ruralistycznych, niw siedliskowych etc.) i sposobie użytkowania obszarów o wyraźnych walorach przyrodniczo-kulturowych i krajobrazowych.
7. Ochrona przestrzeni o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych.
8. Ograniczanie wprowadzania obcych krajobrazowo elementów i form zagospodarowania antropogenicznego oraz dewastowania elementów

przyrodniczych i architektonicznych krajobrazu – ochrona tożsamości wszystkich typów krajobrazu.

9. Kształtowanie i podnoszenie walorów krajobrazowych oraz ich lepsze udostępnienie, jako elementu jakości życia i atrakcyjności turystycznej województwa.
10. Opracowywanie studiów krajobrazowych przy realizacji inwestycji wielkopowierzchniowych, wysokościowych lub liniowych w dominujący sposób oddziałujących na przestrzeń.
11. Zachowanie charakterystycznych cech naturalnych krajobrazów nadmorskich i naturalnych procesów ich kształtowania, ekspozycji widokowej.

5.3 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie powiatowym

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU MALBORSKIEGO

Na okres opracowania niniejszego programu powiat malborski nie posiada opublikowanego w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego powiatowego programu opieki nad zabytkami. Ostatnia opublikowana perspektywa zakończyła się w 2022 roku.

5.4 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie gminy

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY STARE POLE

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Stare Pole uchwalone zostało uchwałą nr XXVII/205/2021 Rady Gminy Stare Pole z dnia 29 września 2021 r. w sprawie uchwalenia studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Stare Pole.

W studium uwarunkowań znajdują się m.in. zapisy dotyczące ochrony krajobrazu. W rozdziale 12 – *Ochrona środowiska, przyrody i krajobrazu* omówione zostały zasoby środowiska przyrodniczego i bioróżnorodność oraz ochrona środowiska, przyrody i krajobrazu, a także istniejące zagrożenia dla środowiska, krajobrazu i zdrowia ludzi.

W rozdziale 13 - *Stan, obszary, zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej* omówiono m.in.:

- zarys historii gminy i wartości krajobrazu kulturowego wsi,
- strefę ochrony ekspozycji dalekiego zasięgu – wokół zespołu zamkowego w Malborku wpisanego na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO - strefa dotyczy ochrony wartości ekspozycyjnych odległego krajobrazu wokół zespołu zamkowego w Malborku wpisanego na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO. Dokładnie dotyczy to 8 – kilometrowej strefy dalekiego

widoku obserwowanego z wieży zamku. Strefę tę powinno się wyłączyć z lokalizacji inwestycji wysokościowych i wielkopowierzchniowych.

- proponowane strefy ochrony konserwatorskiej układów ruralistycznych wsi o stosunkowo wysokim stopniu zachowania form krajobrazu historycznego i historycznego układu przestrzennego wsi, tj.:

- 1) Janówka – ulicówka jednostronna przywałowa;
- 2) Kaczynos – przysiółek ulicowy;
- 3) Kikojty – przysiółek placowy, majątek;
- 4) Klecie – przysiółek ulicowy + zabudowa rozproszona (jednodworcza nieregularna);
- 5) Kławki – przysiółek ulicowy;
- 6) Kraszewo – przysiółek ulicowy;
- 7) Królewo – wielodrożnica;
- 8) Krzyżanowo – przysiółek placowy;
- 9) Parwark – przysiółek placowy, majątek;
- 10) Stare Pole – owalnica;
- 11) Szaleniec – zabudowa jednodworcza blokowa na terpach;
- 12) Szlagnowo – przysiółek ulicowy;
- 13) Ząbrowo – ulicówka + łańcuchówka przywałowa na terpach + zabudowa jednodworcza na terpach;
- 14) Złotowo – owalnica + zabudowa rozproszona (jednodworcza nieregularna).

Zgodnie ze Studium, na etapie sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego należy uszczegółowić te strefy, w tym uwzględnić następujące elementy:

- strukturę założenia wiejskiego zawierającą zespoły budowlane, pojedyncze budynki, elementy zagospodarowania terenu (tj. kapliczki, krzyże) i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczenie w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych (w tym tereny niezabudowane historycznie): ochrona układu sieci dróg, ochrona historycznych podziałów parcelacyjnych, ochrona zieleni komponowanej – aleje, szpalery związane z układem komunikacyjnym i historycznymi siedliskami, zieleń parków wiejskich i cmentarzy, ochrona niw ogrodowych, nowa zabudowa dopasowana charakterem, architekturą i parametrami do historycznej zabytkowej zabudowy wsi, będącej w sąsiedztwie, przy nowych podziałach nawiązać do historycznych podziałów, nierealizowanie budynków i innych obiektów budowlanych dysharmonizujących walory krajobrazowe i kulturowe.

- konieczność uwzględnienia cech regionalnych w architekturze nowych budynków, lokalizacja nowej rozproszonej zabudowy zagrodowej
- proponowane dodatkowe wskazania dla miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, tj.:

- 1) uwzględnienie i uszczegółowienie proponowanej strefy ochrony konserwatorskiej ekspozycji historycznych wsi, oznaczone na rysunku „Studium...” – dla miejscowości Królewo, Janówka, Kaczynos, Ząbrowo, Kławki, Kraszewo, Złotowo, Parwark, Klecie – z zakazem zabudowy z wyjątkiem zabudowy zagrodowej (w sytuacji posiadania gruntów rolnych o powierzchni przekraczającej średnią powierzchnię gospodarstwa rolnego w gminie Stare Pole), ale jedynie takiej, która nie będzie ograniczać wglądu na eksponowane obiekty zabytkowe i nie będzie w konflikcie widokowym z krajobrazem kulturowym historycznych wsi; dla ewentualnej zabudowy

- zagrodowej należy wprowadzić stosowne ograniczenia wysokościowe i gabarytowe; wprowadzić odpowiednie ustalenia w planach miejscowych (zakazy, nakazy, ograniczenia, dopuszczenia); zakaz sytuowania dominant;
- 2) uwzględnienie cenniejszych ciągów widokowych. Dotyczy to ustalenia odpowiednich przeznaczeń terenów i stosownych gabarytów zabudowy; nakaz ograniczenia gabarytów zabudowy na przedpolu ekspozycyjnym zespołu cukrowni – ciąg widokowy od drogi powiatowej nr 2909G – dla potencjalnych rozwojowych terenów zabudowy mieszkaniowej, zagrodowej i usługowej – w tym ograniczenie maksymalnej wysokości budynków do 9 m;
 - 3) uwzględnienie szpalerów i alei drzew w ewidencji zabytków oraz pozostałe główne ciągi zieleni komponowanej – związane z historyczną siecią komunikacyjną gminy; wprowadzić odpowiednie ustalenia w planach miejscowych uwzględniające ochronę komponowanej zieleni przydrożnej – w tym zasady jej rekompensacji, pielęgnacji i ochrony;
 - 4) uwzględnienie cenniejszych zadrzewień wzdłuż rzek, kanałów i rowów; występują one wzdłuż: rzek: Nogat, Fiszewka, Tyna Górna, Tyna Dolna; kanałów: Stary Nogat, Leniwy Nogat, Przekop Rz. Fiszewki, Malewski, Kanał A Stare Pole, Kanał A Królewo, Kanał B Kaczynos, Kanał H Ząbrowo, Kanał A Polder 66 Klecie, Kanał A Polder 65 Kławkki, Kanał A Polder 64 Kąty, Kanał A Polder 34 Szaleniec, Kanał A Polder 33 Ząbrowo, Kanał A Polder 46 Ząbrowo; rowów bez nazwy w obrębach: Janówka, Kikojty, Klecie, Kławkki, Kraszewo, Królewo, Parwark, Szaleniec, Szlagnowo, Ząbrowo;
 - 5) uwzględnienie historycznych dróg brukowych;
 - 6) uwzględnienie ochrony istotnego elementu krajobrazu Żuław jakim jest historyczna sieć rowów i kanałów, w tym Stary Nogat – wraz z towarzyszącą im zielenią;
 - 7) uwzględnienie historycznych nieistniejących siedlisk i dawnych lokalizacji młynów odwadniających;
 - 8) uwzględnienie kapliczek i krzyży przydrożnych, w tym kapliczkę w rejestrze zabytków, kapliczki w gminnej ewidencji zabytków oraz pozostałe ważniejsze kapliczki i krzyże przydrożne;
 - 9) przeciwdziałanie zagrożeniom dla zasobu dziedzictwa kulturowego gminy (*zły lub niezadowalający stan zachowania większości obiektów zabytkowych położonych na terenie gminy – w szczególności obiektów budownictwa wiejskiego, zaobserwowany w ostatnim czasie proces degradacji zabytkowej zabudowy wiejskiej o wybitnych walorach, zwłaszcza drewnianej i ryglowej – domy podcieniowe i domy konstrukcji zrębowej; silne przekształcenia układów przestrzennych w zespołach zabudowy i w indywidualnych gospodarstwach – związane z wprowadzaniem nowych form budownictwa nienawiązujących do lokalnych i regionalnych tradycji oraz historycznych uwarunkowań*) – wraz z działaniami dotyczącymi rewitalizacji obiektów zabytkowych.

➤ Archeologiczne dziedzictwo kulturowe – stanowiska archeologiczne.

W dniu 24 września 2023 r. weszła w życie nowelizacja ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która wyeliminuje studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. W miejsce tego dokumentu będą musiały zostać wykonane plany ogólne. Obowiązujące przed wejściem w życie nowelizacji studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

gmin zachowają moc do dnia wejścia w życie planu ogólnego danej gminy, jednak nie dłużej niż do dnia 31 grudnia 2025 r. i będzie stosowało się do nich przepisy dotychczasowe.

Zgodnie z zapisami ustawy plany ogólne sporządza się dla obszaru gminy, z wyłączeniem terenów zamkniętych innych niż ustalone przez ministra właściwego do spraw transportu (art. 13a ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

W planie ogólnym określa się strefy planistyczne i gminne standardy urbanistyczne. Można określić również obszary uzupełnienia zabudowy i obszary zabudowy śródmiejskiej. Ustalenia planu ogólnego uwzględnia się przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz stanowią podstawę prawną decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.

Przy ustalaniu planu ogólnego gminy uwzględnia się m.in. zabytki objęte formami ochrony, o których mowa w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami lub ujęte w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków oraz dobra kultury współczesnej.

Gmina Stare Pole nie posiada planu ogólnego.

MIEJSCOWE PLANY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią podstawę planowania przestrzennego w gminie. Gmina Stare Pole zajmuje powierzchnię 7922,6037 ha, z czego planami jest objęte 3599,41 ha, które stanowią 45,15% obszaru administracyjnego gminy. Obowiązuje 11 miejscowych planów lub ich zmian, 9 z nich powstały po wejściu w życie ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Pozostałe 2 plany zostały sporządzone i uchwalone po roku 1994 na podstawie ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. o planowaniu przestrzennym, lecz przed wejściem w życie obecnie obowiązującej ustawy z 2003 roku.

Problematyka konserwatorska, dotycząca ochrony przekazu dziejowego w jego materialnym i symbolicznym wymiarze, została uwzględniona we wszystkich omawianych mpzp przybierając jednak różną postać. Generalnie w planach starszych zapisy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są formułowane w sposób mało precyzyjny, nie zawsze zadawalający z punktu widzenia konserwatorskiego i niezbyt adekwatnie do zasobu wartości kulturowych występujących na terenie gminy. Dla przykładu w dwóch planach uchwalonych w 2002 roku dosyć ogólnie określa się zasady ochrony konserwatorskiej wyodrębniając arbitralnie dwie strefy oznaczone symbolami A i B:

- strefa konserwatorska „A” – jest to strefa pełnej ochrony konserwatorskiej, w której obowiązuje bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich, a wszystkie prace budowlane muszą uzyskać poparcie konserwatora zabytków,
- strefa konserwatorska „B” - jest to strefa pełnej ochrony konserwatorskiej, w której ochronie podlega utrzymanie istniejącego rozplanowania zabudowy, kubatura, charakter, gabaryt i kształt obiektów, forma ganków, dachów, gzymsów; podział terenu na działki, układ rowów melioracyjnych; kształt, rodzaj i miejsce zadrzewień. W obrębie tej strefy obowiązuje dostosowanie nowych obiektów oraz

zagospodarowanie terenu do zachowanych form historycznych, charakterystycznych na tym obszarze.

Ponadto w planach tych nie zostały wymienione i wskazane obiekty wpisane do rejestru zabytków, podobnie jak inne obiekty postulowane do ochrony ze względu na zachowane wartości historyczne, naukowe i zabytkowe.

W dwóch mpzp uchwalonych w 2010 r. i 2011 r., dotyczących miejscowości: Ząbrowo, Janówka, Kaczynos i Kaczynos Kolonia, problematyka konserwatorska sformułowana została w sposób nie budzący zastrzeżeń i adekwatny do zachowanego zasobu dziedzictwa. W planach tych kwestie ochrony krajobrazu kulturowego i tworzących go elementów materialnych oraz utrwalonym w materialnych nośnikach kontekście symbolicznym, rozpracowane zostały szczegółowo, co znalazło wyraz w precyzyjnych, merytorycznych i uzasadnionych z punktu widzenia prawnego ustaleniach dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (w odniesieniu do występujących na obszarze gminy zabytków nieruchomych: obiektów, zespołów, obszarów i krajobrazów z kompozycjami zieleni wysokiej, drogami czy rozłogami pól). Dla przykładu w mpzp wsi Ząbrowo zagadnieniom konserwatorskim poświęcony został rozbudowany i wielostronicowy § 8 zatytułowany „*Ustalenia dotyczące zasad ochrony środowiska kulturowego*”, a następnie zawarte w tym paragrafie ustalenia zostały przytoczone w poszczególnych kartach terenu.

Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie gminy Stare Pole (stan na 31.12.2023 r.):

Lp.	Pełna treść	Uchwała Rady Gminy Stare Pole	Dziennik Urzędowy
1.	Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w Gminie Stare Pole	Uchwała nr XXVIII/213/2002 Rady Gminy Stare Pole z dnia 7 października 2002 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego Nr 25 poz. 263 z dnia 17 lutego 2003 r.
2.	Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla wsi Królewko w Gminie Stare Pole	Uchwała nr XXVIII/214/2002 Rady Gminy Stare Pole z dnia 7 października 2002 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego Nr 26 poz. 264 z dnia 17 lutego 2003 r.
3.	Zmiana Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w Gminie Stare Pole	Uchwała nr XX/144/2008 Rady Gminy Stare Pole z dnia 27 listopada 2008 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego Nr 30 poz. 598 z dnia 2 marca 2009 r.
4.	Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo	Uchwała nr III/11/2010 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 grudnia 2010 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego Nr 52 poz. 1213 z dnia 10 maja 2011 r.

5.	Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla obrębów geodezyjnych Janówka, Kaczynos, Kaczynos Kolonia, Gmina Stare Pole	Uchwała nr V/30/2011 Rady Gminy Stare Pole z dnia 15 marca 2011 r.	Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego Nr 72 poz. 1520 z dnia 15 czerwca 2011 r.
6.	Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego terenów w obrębach Szaleniec, Złotowo, Krzyżanowo, Kraszewo, Stare Pole i Królewo	Uchwała nr XII/101/2012 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 marca 2012 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego poz. 1803 z dnia 21 maja 2012 r.
7.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo, obejmująca działkę o nr ewid. 158 w Ząbrowie.	Uchwała nr V/44/2019 Rady Gminy Stare Pole z dnia 08.05.2019 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego poz. 3098 z dnia 25 czerwca 2019 r.
8.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla działek ewidencyjnych nr 356/1 oraz nr 356/2 obręb Stare Pole, gmina Stare Pole	Uchwała nr XXXI/233/2022 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 lutego 2022 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego poz. 1370 z dnia 7 kwietnia 2022 r.
9.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla działki ewid. nr 162 obręb Stare Pole, gmina Stare Pole	Uchwała nr XLV/340/2023 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 czerwca 2023 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego poz. 3770 z dnia 9 sierpnia 2023 r.
10.	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla działki ewid. nr 489/2 obręb Stare Pole, gmina Stare Pole	Uchwała nr XLV/341/2023 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 czerwca 2023 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego poz. 3771 z dnia 9 sierpnia 2023 r.
11.	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla działek ewidencyjnych nr 82/1, 82/2, 82/3 (arkusz 2) obręb Królewo, gmina Stare Pole	Uchwała nr XLV/339/2023 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 czerwca 2023 r.	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego poz. 3769 z dnia 9 sierpnia 2023 r.

6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY STARE POLE

6.1 CHARAKTERYSTYKA OGÓLNA GMINY STARE POLE

Gmina Stare Pole znajduje się w powiecie malborskim, województwie pomorskim. To gmina wiejska, której przeważającą część stanowią grunty rolne. Gmina stanowi 16,02% powierzchni powiatu malborskiego. Położona jest na obszarze cennych przyrodniczo Żuław Wiślanych. Siedziba gminy znajduje się w miejscowości Stare Pole i podzielona jest na 13 sołectw, takich jak: Janówka, Kaczynos, Kaczynos – Kolonia, Kikojty, Klecie, Kławki - Szaleniec, Kraszewo - Parwark, Królewó, Krzyżanowo, Stare Pole, Szlagnowo, Ząbrowo, Złotowo. Najwięcej mieszkańców liczy miejscowość Stare Pole, stanowiąca centrum gminy. Na przestrzeni lat odnotowuje się powolny spadek liczby ludności, jednak warto zauważyć, że przyrost naturalny utrzymuje się wciąż na poziomie dodatnim, co znacznie ją wyróżnia na tle pozostałych gmin powiatu malborskiego.

Sieć komunikacyjną tworzą drogi krajowe, powiatowe i gminne, przez jej obszar przebiegają dwa ważne szlaki komunikacyjne:

- droga krajowa nr 22, która biegnie od polsko – rosyjskiego przejścia granicznego zlokalizowanego w Grzechotkach do granicy z Niemcami w Kostrzynie nad Odrą,
- linia kolejowa nr 204 łącząca województwo pomorskie i warmińsko – mazurskie na odcinku Malbork – Stare Pole – Elbląg – Bogaczewo.

Gmina wyróżnia się żyznymi glebami klasy bonitacyjnej I, II oraz III, które pozwalają na efektywny rozwój rolnictwa. Wzdłuż rzeki Nogat występują obszary, na których prawdopodobieństwo wystąpienia powodzi jest średnie i wynosi 1% oraz obszary, na których prawdopodobieństwo to jest wysokie i wynosi 10%. Na terenie gminy panuje względnie dobra jakość powietrza.

Zaletą gminy jest także urozmaicona rzeźba krajobrazu i występowanie następujących form ochrony przyrody:

- obszar chronionego krajobrazu Rzeki Nogat o powierzchni 212 ha, rozciągający się wzdłuż zachodnio – północnych granic gminy,
- pomniki przyrody – na obszarze gminy występuje ich 19, z czego 13 dębów szypułkowych, 3 jesiony wyniosłe, 2 topole białe oraz 1 lipa drobnolistna.

Ponadto na terenie gminy stwierdzono obecność ssaków objętych ochroną częściową, m.in.: kret, ryjówka aksamitna, piżmak, polnik północny, lis, kuna leśna, gronostaj, dzik, sarna, bóbr, zając szarak, tchórz zwyczajny oraz ścisłą (wilk). Możliwe jest również występowanie następujących gatunków nietoperzy objętych ochroną ścisłą: karlik malutki, karlik drobny, karlik większy, borowiec wielki, mroczek późny, mroczak posrebrzany.

6.2 RYS HISTORYCZNY GMINY STARE POLE

Gmina Stare Pole położona jest na Żuławach Wiślanych. Jest to kraina o specyficznych cechach dystynktywnych, dająca się łatwo wyodrębnić z otoczenia, tak w sensie geograficznym, jak i historycznym. Granice Żuław Wiślanych okazują się wyraźnie zaznaczone w topografii terenu, są czytelne i w zasadzie niezmiennie od wieków (poza częścią północną), a zawarty w ich ramach krajobraz kulturowy cechuje się tak wielką odrębnością, że nie można znaleźć dla niego bliskiej analogii. Nie spotkamy go w każdym razie na terenie Polski, pierwszym skojarzeniem okazałby się dopiero teren nadmorskie w Holandii. Drugą cechą krajobrazu żuławskiego jest jego jednorodność – nie ma drugiej krainy, w której poszczególne fragmenty wykazywałyby tak uderzające wzajemne podobieństwo; w zasadzie każdy skrawek ziemi żuławskiej jest identyczny, kształtowany według podobnych zasad przybierających konkretne i łatwo rozpoznawalne formy przestrzenne i architektoniczne. Tereny należące do gminy Stare Pole są na wskroś „żuławskie”. Wprawdzie nie leżą w centrum krainy, ale – jeśli można tak powiedzieć – położone są w samym „sercu Żuław”, w miejscu, gdzie fenomen żuławskiego krajobrazu objawia się ze szczególną intensywnością. Z trzech stron otoczone przez inne wiejskie gminy żuławskie (od zachodu – gmina Malbork, od północy – gmina Nowy Staw, od wschodu – gmina Gronowo Elbląskie i Markusy) zostały niejako zabezpieczone przed wpływami zewnętrznymi, zwłaszcza oddziaływaniem dużych ośrodków miejskich (takich jak Elbląg czy Malbork). Od południa natomiast zaznacza się, bardzo czytelna w terenie historyczna i geograficzna granica Żuław, przekraczając ją i oddalając się od niej spostrzegamy zasadnicze różnice między „żuławskością” i „nieżuławskością” krajobrazu otwartego. Krajobraz kulturowy terenów należących do gminy Stare Pole można określić mianem „starożuławski”. Jest to krajobraz zabytkowy, harmonijny, mało przekształcony w ostatnim okresie (po roku 1945) oraz zbudowany proporcjonalnie. „Proporcjonalność” polega na tym, że komponenty tworzące strukturę pejzażu żuławskiego na omawianym obszarze rozłożyły się równomiernie, żaden z nich nie zdobył dominującej pozycji, co pokazane zostanie poniżej. O wymienionych cechach krajobrazu kulturowego gminy Stare Pole zdecydował przede wszystkim fakt ich położenia na obszarze Małych Żuław Malborskich.

Krajobraz jest najcenniejszym elementem lokalnego dziedzictwa kulturowego. Celowo użyto tu słowa „krajobraz” bez żadnego dookreślenia ponieważ oddzielenie komponentu cywilizacyjnego od przyrodniczego jest trudne w przypadku całego regionu żuławskiego. Krajobraz Żuław jest niemal w całości antropomorficzny, nawet w tak podstawowych i - jakby się mogło wydawać - naturalnych warstwach, jak: woda, ziemia, rozłogi pól, punkty osadnicze (terpy), skupiska zieleni. Nakładają się na nie typowe wytwory ludzkiej działalności gospodarczej i społecznej: układy przestrzenne wsi, pojedyncze siedliska osadnicze powstające w zabudowie rozproszonej, osie komunikacji zewnętrznej i wewnętrznej, komponowane wnętrza krajobrazowe, panoramy, komponowane zespoły zieleni wysokiej, różnego rodzaju granice i linie demarkacyjne. Na koniec „przychodzą” elementy najbardziej rzucające się w oczy i w oczywisty sposób najsilniej przypisane do ludzkiej aktywności - obiekty architektury i budownictwa: pojedyncze i pogrupowane

w zespoły i założenia oraz wytyczone czytelnymi w terenie granicami cmentarzy i parki. Wszystkie wymienione wyżej elementy budują krajobraz, który jest całością, w pewien sposób skończoną, a jednak podlegającą ciągłym przeobrażeniom. W przypadku Żuław struktura krajobrazu jest praktycznie nierozdzielna, poprzez różnorodne powiązania funkcjonalne i mentalne działa w postaci systemu wzajemnych zależności i relacji, w których komponenty kulturowy i przyrodniczy przenikają się i przeplatają niczym wątek i osnowa w tkaninie. Krajobraz jest najważniejszą wykładnią żuławskiego dziedzictwa kulturowego, jest jego formą zewnętrzną i nasyca się jego treścią. Gdyby wymieniane w różnych lokalnych i regionalnych opracowaniach programowych pojęcie „środowisko przyrodnicze” zastąpić słowem „krajobraz kulturowy” lub przynajmniej „krajobraz” zawarte w nich stwierdzenia nabrałyby innego znaczenia i były znacznie bliższe prawdy. A przy okazji nadrobiłyby wykazane wyżej „braki” w odniesieniu do recepcji i wykorzystania dziedzictwa kulturowego przy formułowaniu zadań, celów i priorytetów.

Krajobraz Gminy Stare Pole charakteryzują następujące cechy dystynktywne: antropomorficzność, otwartość, unikalność, jednorodność, klasyczność, proporcjonalność, trwałość i zabytkowość. Wszystkie one składają się na pojęcie „żuławskości”, a de facto „starożuławskości”. Cechy te można pokrótce scharakteryzować następująco:

- 1) antropomorficzność – zasadnicza cecha definiująca regionalny krajobraz, wskazująca na jego w zasadzie 100% pochodzenie jako wytworu ludzkiej aktywności w sferze społecznej i gospodarczej,
- 2) otwartość – tak w skali całych Żuław, jak i lokalnie, mamy do czynienia z typowym krajobrazem wiejskim (=otwartym); obszary zurbanizowane (zamknięte, silnie przekształcone) występują tu w niewielkim stopniu, zwłaszcza w przypadku terenów należących do gminy Stare Pole; podstawową cechą wiążącą się z pojęciem otwartości jest harmonijność pejzażu żuławskiego,
- 3) unikalność – krajobraz żuławski jest zjawiskiem unikalnym w skali kraju, trudno znaleźć dla niego analogie w bliższym i dalszym otoczeniu,
- 4) jednorodność – prawie każdy kawałek ziemi żuławskiej wykazuje podobieństwo określonych form i powtarzalność charakterystycznych elementów; niezależnie od położenia napotkamy np. terpy, blokowe rozłogi pól (odcięte jak od linijki), rowy melioracyjne z „zielenią pompową” (głównie wierzby), wały przy rzekach, rozpoznawalne cechy budownictwa wiejskiego (co do konstrukcji czy detalu) itp.,
- 5) klasyczność – klasyczną formą historycznego krajobrazu żuławskiego jest „dwugłós” środowisk zgodnie koegzystujących obok siebie przez całe wieki i przyczyniających się do rozwoju gospodarczego, społecznego i symbolicznego regionu: duchowieństwa i chłopów. Stare wsie malowniczo położone wśród pól z dominantami w postaci charakterystycznych sylwet kościołów, wzniesionych z cegły, ze smukłymi wieżami – oto typowy żuławski obrazek. Czasami ten klasyczny układ był zakłócony przez „elementy obce”, niespecyficzne – np. przez majątki i folwarki prywatne lub domeralne, jak miało to miejsce na obszarach tenuty nowodworskiej i marwałdzkiej

(Niedźwiedziówka). W przypadku terenów należących do gminy Stare Pole mamy do czynienia z tą typową, klasyczną formą krajobrazu i środowiska społecznego,

- 6) proporcjonalność – dystynktywne cechy pejzażu były w toku procesu historycznego kształtowane pod wpływem różnych kręgów społecznych i związanych z nimi przejawów myśli symbolicznej (stylów, mód, tendencji, prądów duchowych itp.). Można wskazać na Żuławach obszary, na których rozwoju i formie przestrzennej odbił się silny wpływ miast i kultury mieszczańskiej (część Żuław Elbląskich i Żuław Gdańskich), można pokazać takie, które szczególnie mocno ukształtowały się na modłę menonitów czy szerzej olendrów (Żuław Wielkie). W tym ostatnim wypadku zdarzają się interpretacje przypisujące w ogóle całemu regionowi cechy i wyznaczniki związane tylko z tym kręgiem kulturowym, społecznym i gospodarczym. W przypadku Małych Żuław Malborskich, obejmujących swym zasięgiem całość terenów należących do gminy Stare Pole, te i inne elementy składające się na kompozycję pejzażu ułożyły się równomiernie. Żaden nie przeważał, nie zdobył pozycji dominującej. Krajobraz kulturowy omawianego terenu tworzony był powoli, stopniowo i konsekwentnie, zachowywał trwałość i „pamięć” po mijających okresach, utrzymywał efekty związane z tradycją. Budowali go w równej mierze katolicy i ewangelicy, a także Żydzi i anabaptyści, ludzie zamożni i ubodzy, wykształceni i prości, wpływowi i przeciętni. W skali całych Żuław nie ma drugiego obszaru równie urozmaiconego, wyważonego w swej strukturze, wielowątkowego,
- 7) trwałość - to bardzo charakterystyczna cecha krajobrazu Małych Żuław Malborskich, wspomniana już przy opisie proporcjonalności. Niektóre komponenty pejzażu, zwłaszcza te z „warstwy podstawowej” (rozłogi pól, osie komunikacyjne, układy osadnicze wsi, siedliska), wykazują zadziwiającą trwałość i odporność na dotykające ich zmiany, nawet na zachodzące z taką intensywnością, jak to miało miejsce po 1945 r. Dlatego właśnie przy opisie zasobów i walorów lokalnego dziedzictwa kulturowego posłużono się pojęciem „starożuławskości”, odróżnionym od typowej „żuławskości”. Analizując różne formy terenowe dostrzec można w ich strukturze czy funkcji bardzo starą genezę, utrwały się w nich z całą mocą cechy o metryce średniowiecznej, a nawet starsze – pochodzące z okresu przedlokacyjnego. Aspekty te zostały dokładnie przeanalizowane w pkt 12 (Aneksy): w poszerzonym rysie historycznym,
- 8) zabytkowość – czyli historyczność krajobrazu. Wynika z wszystkich opisanych wyżej cech. Warto zwrócić uwagę chociażby na fakt, że na terenie gminy Stare Pole występują tylko i wyłącznie wsie w postaci historycznych jednostek osadniczych; wszystkie mają metrykę co najmniej średniowieczną, ich lokacyjne układy osadnicze są nadal czytelne, można także stosunkowo łatwo odtworzyć ich późniejsze nawarstwienia, fazy rozwoju czy zaniku. Podobnie jest w przypadku osi komunikacyjnych – najważniejsze drogi regionalne i lokalne zachowały się w swoich przebiegach w zasadzie niezmiennie od co najmniej XVIII wieku, czasami zmieniała się ich ranga, czy krótkie odcinki, ale całościowy układ jest odzwierciedleniem dawnej struktury, niekiedy nawet przedlokacyjnej.

Scharakteryzowany zwięźle krajobraz kulturowy opisywanego obszaru posiada swoje charakterystyczne formy przestrzenne. Większość z nich została omówiona poniżej.

W tym miejscu należy zatem zwrócić uwagę na te aspekty, które nie są przedmiotem analizy i opisu w ramach gminnej ewidencji zabytków. Mowa o układach ruralistycznych.

W skład Gminy Stare Pole wchodzi 16 miejscowości, 13 z nich to miejscowości sołeckie. Wszystkie bez wyjątku miejscowości położone na terenie gminy są historycznymi jednostkami osadniczymi. Ich układy osadnicze kształtowały się od XIV/XV wieku w sposób ciągły, chociaż w procesie tym występowały przerwy i zakłócenia, powodowane zwłaszcza wielkimi wojnami, a także – co charakterystyczne dla Żuław – wielkimi powodziami. Elementy układów osadniczych tzn. kształty wsi, zewnętrzne i wewnętrzne układy komunikacyjne, rozłogi pól z systemem melioracyjnym (kanały, rowy, przepusty), nasadzenia zieleni wysokiej i formy architektoniczne zabudowy (mieszkalno – gospodarczej i społecznej) zaczęły utrzymywać się w sposób czytelny w krajobrazie – na dobre od XVI wieku. W tym czasie większość tutejszych wsi została relokowana, obsadzona nowymi osadnikami, a wszystkie znalazły się w ramach królewskiego latyfundium nazywanego Ekonomią Malborską. Z tego okresu pochodzą w przeważającej mierze pierwsze dane źródłowe wypominające o pierwotnych dokumentach lokacyjnych, formach prawno – osadniczych, areale wiejskim, ilości mieszkańców, liczbie i stanie niektórych budynków.

Miejscowości, zawierające się obecnie w granicach administracyjnych gminy Stare Pole, położone na Małych Żuławach Malborskich, podzielone zostały przez piszącego o tej krainie niemieckiego konserwatora zabytków B. Schmida według statusu prawnego na tzw.:

- 1) wsie niemieckie (lokowane na prawie chełmińskim),
- 2) wsie pruskie (najczęściej relokowane w oparciu o prawo polskie),
- 3) majątki, natomiast wsie chełmińskie dzieliły się pod względem gospodarczym na:
- 4) gburskie,
- 5) zagrodnicze,
- 6) jęczmienne.

Klasyfikacja ta będzie stosowana, tak jak w poprzednim programie opieki nad zabytkami gminy Stare Pole w przedstawionym poniżej zarysie dziejów tych jednostek osadniczych.

Janówka



Wieś położona na zachodnim brzegu Nogatu-Pauty, naprzeciw miejscowości Szawałd zlokalizowanej w gminie Malbork. Założona przez Zakon NMP jako wieś czynszowa, na prawie chełmińskim, według kryteriów przyjętych przez B. Schmida zaliczana do wsi niemieckich, jęczmiennych (zapisana w kontrakcie lokacyjnym konieczność spłacania renty feudalnej w jęczmieniu w wysokości 200 korców od włóki). Wieś powstała stosunkowo późno, dopiero w 1399 roku, dokument lokacyjny nie zachował się

nawet w odpisach; administracyjnie podlegała pod komturę malborską. Drugi dokument lokacyjny, nadany przez króla Kazimierza Jagiellończyka, spłonął w 1517 roku i został wystawiony ponownie w roku 1577 (za czasów Stefana Batorego). Pod względem parafialnym Janówka związana była z kościołem w Królewie.

Dawna nazwa to Jonasdorf (w odmianach – Ionasdorf lub Ionasdorff) . Rozplanowanie przyjęło formę ulicówki jednostronnej przywałowej i rozwinęło się w zwartym układzie ruralistycznym, zabudowa rozproszona, kolonijna praktycznie nie występowała. Układ ten i cała zabudowa uległy całkowitemu zniszczeniu podczas powodzi totalnej w 1888 roku, to właśnie w okolicy Janówki zostały przerwane wały przeciwpowodziowe w pierwszy dzień Wielkanocy, wskutek czego ucierpiały praktycznie całe Żuławy Wiślane, natomiast opisywana miejscowość została dosłownie rozmyta. Odtworzenie układu przestrzennego i zabudowy mogło nastąpić w nawiązaniu do dawnej formy, ale nie posiadamy na ten temat wiarygodnych informacji.

W układzie osadniczym wsi wykształciły się trzy duże gospodarstwa, które w XIX wieku po reformach agrarnych (separacja i uwłaszczenie) zamieniły się w tzw. majątki ziemskie (Gutshof), w XVIII wieku należały one do rodziny Hirschfeld, a w drugiej połowie XIX stulecia stanowiły własność Arndta, Krugera i Sonke. Mennonici, czy szerzej – „olędrzy”, w dziejach miejscowości nie odegrali większego znaczenia, dokumenty wymieniają tylko jedną rodzinę emfiteutytów – Wiebe – związaną z Jonasdorf (być może należał do nich obecny budynek nr 17, zagroda holenderska powstała w końcu XIX wieku). W 1933 roku Janówka liczyła 155 mieszkańców, w roku 1939 ich liczba wzrosła do 175.

Po totalnej powodzi na północ od wsi powstał liczący ponad 100 ha masyw leśny zagospodarowany z państwowych środków w miejscu, gdzie fala powodziowa naniósł piaski i namuły na wysokość do 2 metrów. Dla zarządzania Janowskim Lasem powstała leśniczówka podlegająca pod Nadleśnictwo Pelplin, jej wybudowania zostały wzniesione na przełomie XIX i XX wieku (ostatnim właścicielem był pochodzący z Kaczynosu Georg Zimmermann, zmarły w rosyjskiej niewoli w roku 1946).

Kaczynos; Kaczynos - Kolonia



Wieś powstała w oparciu o pruską strukturę osadniczą, jej lokacja (lub raczej relokacja) miała miejsce w 1367 roku i dokonana została przez Wielkiego Mistrza Zakonu NMP Winrycha von Kniprode. Akt lokacyjny na prawie chełmińskim otrzymał zasadźca Hans Arnold, który został pierwszym sołtysem; uposażenie wsi objęło 50 włók i 1,5 morgi,

z czego 5 włók określono jako „jęczmienne”, natomiast 3,5 włóki wolne od czynszów przypadło dziedzicznie urzędowi sołtysa. W kontrakcie miejscowość występowała pod nazwą „Kaczennaze” o wyraźnie pruskim brzmieniu. Inne odnotowane w dziejach nazwy miejscowości przybierały formy stanowiące odmianę tego określenia i zapisywane były w postaci: Katznäze, Kaczenaze, Katzenase, Kaczynos, Kaczennasze, Caczinse, Caczinnase, W 1379 roku Zakon NMP odkupił od rodziny Libenteil jedną włókę ziemi in Katznase za sumę 180 marek. Pod względem parafialnym Kaczynos należał do Królewa i w związku z tym jego mieszkańcy znaleźli się w latach 1570-1617 pod wpływem religii protestanckiej krzewionej przez pastorów odprawiających liturgię w jednym z tamtejszych dużych gospodarstw gburskich (lub w majątku). W roku 1618 duchowny protestancki zamieszkał w samym Kaczynosie, a niedługo później, wg B. Schmida przed 1626 rokiem, wybudowana została we wsi świątynia tego wyznania; w roku 1647 określono ją mianem „synagoga”. Nowy budynek kościelny wzniesiono w konstrukcji ryglowej w latach 1705 -1706, jego remont i konserwacja zostały przeprowadzone w latach 1906 – 1907. W XVII wieku sołtysem Kaczynosu był Johann Neimann.

Układ przestrzenny wsi przyjął formę ulicówki placowej i w toku procesu dziejowego ulegał znaczącej ewolucji – poza zwartym planem pojawiły się liczne wybudowania kolonijne, z zabudową jednodworczą blokową na terpach. Kolonizacja emfiteutyczna przyczyniła się do powiększenia areału wsi z 50 do 128 włók ! W XVIII wieku notowano 4 rodziny menonickie (w tym Dick i Niefeld), ale liczba gospodarstw „olderskich” musiała być znacznie większa. Formy przestrzenne tej kolonizacji okazały się nietrwałe – nie ma po nich śladu w terenie; nie było go już w I połowie XX wieku. Na bazie jednego z gospodarstw kolonijnych powstał w k. XIX wieku duży majątek ziemski – dziś Kaczynos Kolonia. Gospodarczo był on zapewne związany z cukrownią w Starym Polu. W drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wieku w Kaczynosie powstało i funkcjonowało 8 dużych gospodarstw rolnych (majątków ziemskich), jednym z nich był majątek zlokalizowany w centrum układu osadniczego, po zachodniej stronie głównej ulicy wiejskiej. Na siedlisku tym zachował się masywny budynek mieszkalny tzw. Gutshaus należący do Eberharda Zimmermana, po 1945 roku stanowiący siedzibę PGR-u. We od XVIII wieku wsi funkcjonowała szkoła ludowa, dla której nowy gmach wzniesiono w 1928 roku; ponadto znana była gospoda należąca do rodziny Woelk. Liczba mieszkańców w 1933 roku wynosiła 534, 1939 roku – 463.

Kikojty



Miejscowość powstała poprzez przekształcenie zachowanej, pruskiej struktury osadniczej, której Zakon NMP nadał formę majątku „wolnego Prusa”. Brak jest jednak bezpośrednich przekazów na temat tej lokacji, być może miała ona miejsce w roku 1321; pierwsze źródłowe, bardzo lakoniczne dane o Kikojtach pochodzą dopiero z

końca XIV stulecia. Majątek ten przybrał formę przysiółka placowego i w kolejnych stuleciach nie wykazywał tendencji do znaczącego rozwoju przestrzennego. Nazwa, wywodząca się ze źródłosłowu bałtyjskiego, przyjmowała w dziejach różnorodne formy o następujących zapisach (odnotowywanych w materiałach piśmienniczych lub kartograficznych): Kykoit, Kikojten, Kykoit, Kykoyten, Kykoth, Kikkote. W 1448 roku w majątku Kikoth odnotowano 15 chłopów folwarcznych.

Po wojnie 13-letniej dobro początkowo stanowiło własność domeralną w ramach Ekonomii Malborskiej, a następnie zostało wypuszczone w ręce prywatne – nazwisko właścicieli poznajemy jednak dopiero w wieku XIX. W roku 1860 liczący wówczas 190 ha majątek nabył niejaki Stattmiller, następnie poprzez dziedziczenie przeszedł w ręce jego syna – Richarda Stattmillera, który w tym samym roku ożenił się z pochodzącą z Fiszewa Hedwig Kuhn. Mniej więcej w tym samym czasie wybudowano nowy, zachowany do dziś dwór, zapewne na siedlisku starszej budowli tego typu (rok 1905), a następnie zespół towarzyszących mu budynków gospodarczych (lata 1905-1910), przetrwałych tylko częściowo. W folwarku funkcjonowała serownia i mleczarnia, hodowano tu krowy, konie, świnie i drób; gospodarstwo było na owe czasy nowocześnie urządzone i prowadzone, posiadało m.in. dwa traktory. Po śmierci Richarda Stattmillera stery rządów przejął jego brat Albert i sprawował je do roku 1944, gdy zaginął podczas kampanii wschodniej. Wtedy za dziedziczkę uznano córkę Richarda – Hedwig, która z grupą uchodźców z terenów Prus Wschodnich w styczniu 1945 roku podjęła próbę ucieczki do Niemiec. Dośćnięci przez Rosjan na Pomorzu Zachodnim zostali zawróceni do rodzinnego dobra, gdzie powrócili w kwietniu, a następnie byli świadkami przekształceń związanych z nowym ustrojem państwowym i prawnopolitycznym. W upaństwowionym majątku sprowadzono ich do roli pracowników najemnych, zanim mogli wyjechać do RFN.

Klecie



Wieś wymieniona dopiero w końcu XIV wieku w Księdze Czynszowej Komturii Dzierżgońskiej jako uposażona w 31 włók, z czego 28 czynszowych należało do gminy wiejskiej – o przynależności i statusie fiskalnym pozostałych trzech nie wspomniano. Nie mamy żadnych informacji o dacie założenia oraz o przywileju lokacyjnym, o losach

miejscowości nie wspominają też zapiski z tzw. Księgi Strat. Prawdopodobnie była to wieś czynszowa pruska, która w rozplanowaniu przyjęła formę przysiółka ulicowego. Początkowo istniał silny związek z położonym w pobliżu majątkiem wolnego Prusa o nazwie Mackutkaym (tj. Parwark). Dawne nazwy przybierały formy Klettendorf lub

Klottedorp. W XVIII wieku we wsi osiedlili się „olędrzy” (w tym menonici) – w końcu XIX wieku notowano 11 emfiteutytów (rodzina Wiehler).

Lokacyjny układ osadniczy rozszerzył się o rozproszone gospodarstwa kolonijne lokowane w kierunku zachodnim i południowym; areal wsi wzrósł z 31 do 54 włók. Część zabudowy kolonijnej zachowała się. W drugiej połowie XIX wieku w układzie osadniczym ukształtowały się cztery duże gospodarstwa o statusie majątku ziemskiego, największe należało do rodziny Wedekind.

Kławki



Miejscowość powstała w 1351 roku jako majątek „wolnego Prusa” o areale 16 włók, z czasem przekształcona w wieś czynszową pruską, dawne nazwy to Klakendorf lub Klakendrop. Układ przestrzenny przyjął formę przysiółka ulicowego, poza nim z czasem powstała zabudowa rozproszona, jednodworczna na terpach. W roku 1820 wieś liczyła 112 osób, w tym 2 mennonitów. Dzięki kolonizacji emfiteutycznej areal wsi

powiększył się z 16 do 34 łanów. Rozproszone gospodarstwa kolonijne powstały w kierunku Szaleńca - na południe i zachód od lokacyjnego układu osadniczego. W roku 1869 w Kławkach odnotowano 16 mennonitów, w tym rodziny o nazwiskach Dick i Niefeld. Dane statystyczne przekonują, iż miejscowość nie rozwijała się, w roku 1869 liczba mieszkańców wynosiła 110, a w 1925 roku – 97, potem przyłączono Kławki administracyjnie do Krzyżanowa.

Kraszewo



Wieś czynszowa pruska, potem chełmińska, powstała z całą pewnością w oparciu o pruską strukturę osadniczą, wskazuje na to między innymi dawna nazwa o wyraźnie bałtyjskim źródłosłowie (Krauslauken – Pole Krauslauken). Lokowana lub

relokowana w roku 1321 przez komtura

dzierżgońskiego Lutera von Braunschweiga. W 1349 i 1361 roku niewielkie nadania

otrzymał tu komornik fiszewski, który pośredniczył w kontaktach między Zakonem NMP a okoliczną ludnością pochodzenia pruskiego.

W 1386 roku Kraszewo wzmiankowana jako pruska wieś czynszowa o nazwie Pruppendorf . Układ osadniczy przyjął formę przysiółka ulicowego i w następnych stuleciach uległ tylko niewielkiej ewolucji, osadnictwo emfiteutyczne nie wpłynęło na jego powiększenie. W końcu XIX wieku w zwartym układzie osadniczym ukształtowały się cztery duże gospodarstwa o statusie majątku, dwa należały do rodzin Kramer i Lamke. Liczba mieszkańców w 1933 roku wynosiła 147, w 1939 roku – 137.

Królewo



Wieś położona na zachodnim brzegu Starego Nogatu Malborskiego. Pod względem administracyjnym przyporządkowana do komturstwa malborskiego prawdopodobnie dopiero w końcu XIV wieku (początkowo podlegała pod zamek w Fiszewie). Po wojnie 13-letniej weszła w skład województwa malborskiego i była zarządzana przez starostów malborskich, a po roku 1510 przez

specjalnie utworzoną jednostkę administracji gospodarczej zwaną Ekonomią Malborską czyli „dobrami stołu królewskiego” (z siedzibą na zamku w Malborku). Na czele tej jednostki stał wybierany, płatny urzędnik skarbowy nazywany początkowo Mistrzem Skarbowym, a później Ekonomem Królewskim (thesaurarius). W państwie pruskim Królewo należało do powiatu malborskiego utworzonego w 1818 roku w Prowincji Prusy Zachodnie (Kreis Marienburg, Westpreussen).

Wieś czynszowa, gburiska, kościelna, lokowana na prawie chełmińskim przez Zakon NMP, obejmująca 40 włók areалу, zaliczana do tzw. wsi niemieckich. Dokument lokacyjny, ani żadne jego opisy nie zachowały się. Miejscowość została założona około 1340 roku przez komtura malborskiego, późniejszego Wielkiego Mistrza Zakonu NMP - Rudolfa Königa (funkcję komtura pełnił w latach 1338-1345). Nazwa nawiązywała właśnie do założyciela, ale z czasem jej znaczenie uległo przekształceniu i zatarł się jego pierwotny sens. W roku 1454 Wielki Mistrz Zakonu NMP zwolnił z opłat czynszowych mieszczanina malborskiego Eckerta w odniesieniu do zakupionych przez niego 3 włók położonych in Königsdorf.

Odnowienie dokumentu lokacyjnego dla Królewa miało miejsce w dniu 23 marca 1485 roku i zostało podpisane w Toruniu przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Lokację ponownie oparto na zasadach prawa chełmińskiego, a miejscowość uzyskała status wsi czynszowej, królewskiej. Rok później wybudowano nowy kościół na miejscu zrujnowanej świątyni gotyckiej – ryglowy, remontowany następnie w latach 1683 i 1746, a ostatecznie rozebrany ze względu na katastrofalny stan techniczny w roku 1816. Neogotycki,

zachowany do dziś kościół wybudowano w latach 1820-1821, po czym w roku 1839 nastąpiła rozbiórka źle postawionej wieży, wzniesiono ją od nowa w roku 1844. Pracami kierował inspektor budowlany Abesser. W pejzażu wsi wyróżnia się również późnogotycka kapliczka przywrócona dzięki pracom konserwatorskim wykonanym w 2014 roku z inicjatywy władz gminy do pierwotnej formy architektonicznej (po wcześniejszej, bardzo niekorzystnej deformacji).

Współczesny układ osadniczy Królewa obejmuje trzy historyczne, odrębne jednostki: wieś czynszową, kościelną Königsdorf (od zachodu), wieś pruską, potem czynszową Krasnołęka (Schönwiese) oraz wieś pruską, później folwark Lekłowy (Lecklau). Królewo i Krasnołęka utworzyły w krajobrazie kulturowym Żuław Malborskich bardzo charakterystyczny i rzadko spotykany układ podwójny, zorientowany wobec koryta Starego Nogatu; obie wsie przyjęły formę przestrzenną łańcuchówek przywałowych i stanowiły swoje lustrzane odbicie. Krasnołęka, nieco mniejsza – 31 włók, posiadała podobną zabudowę zagrodniczą (w tym domy podcieniowe) oraz niwę siedliskową i uprawną; między obu miejscowościami funkcjonowała na Starym Nogacie przeprawa promowa. Królewo w tym układzie zyskało większą rangę ponieważ ulica wiejska stanowiła tu odcinek bardzo ważnego traktu o znaczeniu ponadregionalnym, łączącego Malbork z Elblągiem (a w szerszym kontekście biegnącego do Gdańska lub do Królewca). Trakt ten nazywano Via Elbigensis lub HeerstraÙe . Wpłynęło to na sytuowanie w miejscowości obiektów kultowych (kościół parafialny, cmentarz, kapliczki), usługowych (karczma i szkoła) i wzmiankowanych przez B. Schmidą „dworów” (plebania, duże gospodarstwa gburskie). Układ przestrzenny Królewa powoli ewaluował w kierunku ulicówki, co było wynikiem kilku czynników, w tym przeobrażeń krajobrazowych związanych z regulacją i zmianą przebiegu okolicznych rzek (spadek rangi Starego Nogatu, który stał się de facto jednym z rowów melioracyjnych, poszerzenie i obwałowanie koryta Nogatu – Pauty, na północ od wsi). Królewo rozwijało się od XVII wieku bardzo równomiernie i na początku XIX stulecia odnotowało najlepszy rozwój swojego rozkwitu, co znajdowało swój wyraz w bogatej zabudowie, znacznie powiększonym areale, zamożności mieszkańców. Znaczące przekształcenia w układzie osadniczym nastąpiły około połowy XIX wieku, gdy rozwinęła się w innym wymiarze nowoczesna sieć komunikacyjna – najpierw wybudowano szosę Malbork – Elbląg (jako odcinek drogi z Królewca do Berlina) w latach 1822-23, a następnie przez południowy kraniec Królewa i Krasnołęki poprowadzono linię kolejową Kolei Wschodniej (Ostbahn). Inwestycje te doprowadziły do częściowego zatarcia historycznej zabudowy Królewa, a bardziej jeszcze Krasnołęki.

W pejzażu wsi wyróżniały się dwa budynki mające charakter szlacheckich dworów, o których istnieniu w 1919 roku wspominał B. Schmid. Pierwszy, zlokalizowany na południe od działki kościelnej, był masywnym murowanym obiektem, jednokondygnacyjnym nakrytym dachem mansardowym, odbudowanym w 1794 roku przez ziemianina Samuela Wunderlicha, w stylu nawiązującym do barokowej, spalonej na tym siedlisku budowli (nie zachował się). Drugi należący do rodziny Störmersch, jeszcze

masywniejszy, dwukondygnacyjny z dachem czterospadowym i charakterystycznym podcieniem z korynckimi kolumnami dźwigającymi balkon, przeniesiony został do Elbląga, stając się plebanią w parafii p.w. Błogosławionej Doroty z Mątówów przy ul. Rawskiej nr 16a (obok kościoła parafialnego przeniesionego z Kaczynosu). W Królewie położony był na siedlisku na północ od kościoła.

Krzyżanowo



Wieś pruska początkowo zwana Seytkam lub Seitkaimis, wymieniana pod tymi bałtyjskimi nazwami jeszcze w 1385 roku, chociaż po wybudowaniu kościoła parafialnego, odnotowanego już w 1319 roku (eclesia in Nocendorf), zmieniono jej status prawny na czynszową chełmińską z urzędową niemiecką nazwą Notzendorf. W roku 1330 została wymieniona, jako Noczendorf, w dokumencie lokacyjnym wystawionym dla Starego Pola.

Miejscowość podlegała pod komturę dzierzgońską, a bezpośrednio była administrowana przez komornictwo w Fiszewie. Natomiast w Księdze Strat z 1411 zaliczono ją do okręgu zarządzanego przez wójtostwo w Sztumie.

Przywilej lokacyjny został odnowiony przez króla Kazimierza Jagiellończyka w roku 1476, ale nie znamy jego treści. Dopiero z 1510 roku, z odpisów, wynika, że wieś czynszowa funkcjonująca w oparciu o prawo chełmińskie posiadała 2 wolne włoki przeznaczone dla proboszcza, 3 dla dziedzicznego urzędu sołtysa oraz 10,5 włók czynszowych, zagospodarowanych przez miejscowych gburów.

Kościół parafialny p.w. św. Barbary obejmował kilka miejscowości, o posługach tutejszego proboszcza dla mieszkańców Starego Pola i Złotowa wspomniano odpowiednio w 1330 i 1342 roku, natomiast w roku 1408 chór ze szkoły parafialnej w Krzyżanowie występował dla Wielkiego Mistrza podczas jakiejś uroczystości zorganizowanej na dworze w Szaleńcu. Ta gotycka, murowana budowla z drewnianą wieżą opisywana była podczas wizytacji kościelnej w roku 1637 bez większych uwag, natomiast w kolejnych latach (1654, 1669) wskazywano na jej pogarszający się stan techniczny, zwłaszcza w odniesieniu do wieży.

Parwark

Majątek lokowany około 1321 roku przez komtura dzierzgońskiego Lutera von Braunschweiga, zapewne razem z pobliską wsią Kraszewo. W 1385 roku odnotowany w źródłach jako pruska wieś czynszowa (?); informacja ta wydaje się prawdziwa tylko w aspekcie wskazania na bałtyjską genezę struktury osadniczej. Świadczą o niej także

pierwsze nazwy majątku spotykane w dokumentach w formach: Mackutkaym, Makotkaym, Makutkeym, Matkutkaym. Z czasem przyjęła się nazwa Parwark, z odmianami: Perwalke, Parkwark, po 1945 roku - PGR Parwark. Po wojnie 13-letniej Ekonomia Malborska wypuściła dobro w ręce prywatne, nazwiska właścicieli nie są jednak znane. Układ przestrzenny ukształtował się w formie przysiółka placowego, wypełniająca go zabudowa ulegała wielokrotnym przekształceniom, zachowana pochodzi z końca XIX i początku XX wieku. Rozplanowanie majątku przyjęło ostatecznie formę typowego założenia dworsko – parkowego, z murowanym dworem (około 1880), parkiem oraz mieszkalnymi i gospodarczymi zabudowaniami folwarku. Struktura ta została mocno przeobrażona, chociaż nie zatarta do końca, w latach funkcjonowania PGR-u.

Stare Pole



Komtur dzierzgoński Luter von Braunschweig przekazał w dniu 14 lutego 1330 roku akt lokacyjny wsi „Aldenvelt” zasadzcy Hannusowi aus Montau; wieś została uposażona w 30 włók na prawie chełmińskim i parafialnie podporządkowana kościołowi w pobliskim Krzyżanowie. Początkowo aż 18 z tych włók zostało zwolnionych od czynszu na okres dwóch lat, co może świadczyć, że do starego areału dodano nowe grunty uprawne nie obciążone

fiskalnie; to i inne fakty wskazują de facto na relokację wsi pruskiej do wsi niemieckiej, gburskiej. Na ślady wcześniejszej struktury osadniczej naprowadzają także informacje o tym, że między Starym Polem a Ząbrowem znajdowało się tzw. Polskie Pole, odnotowane w Księdze Czystów komturstwa elbląskiego na początku XIV wieku. Na prawie chełmińskim posiadał je wówczas niejaki Jakub Schadewalde. Możliwe, że także ta nazwa stanowi pozostałość po osiedlu z czasów przez rozpoczęciem przez Zakon NMP kolonizacji wiejskiej na Żuławach.

W ramach Ekonomii Malborskiej zarejestrowano w roku 1510 wzrost areału Starego Pola do 35,5 włók, w końcu wieku XIX grunty wiejskie objęły już 45 łanów. Układ ruralistyczny uformował się w typie klasycznej owalnicy z centralnie położonym placem wiejskim (nawsie) ujętym przez dwa odcinki głównej ulicy wiejskiej, stanowiącej fragment drugorzędnego traktu łączącego Malbork z Elblągiem. Znaczące przekształcenie tego rozplanowania nastąpiło w XIX wieku w związku z rozwojem układu komunikacyjnego o skali ponadlokalnej – po wybudowaniu nowoczesnej szosy nr 1 oraz poprowadzeniu linii Kolei Wschodniej i wybudowaniu stacji kolejowej oraz budynku poczty. Do tego od roku 1881 realizowano rozległe przestrzennie założenie cukrowni w południowo-

zachodniej części miejscowości. Związana z tymi inwestycjami zabudowa mieszkalna i usługowa rozlała się przede wszystkim w kierunku południowym aż do połączenia układów osadniczych Starego Pola i Krzyżanowa. W 4 ćwierci XIX i na początku XX wieku aranżacja architektoniczna miejscowości postępowała w sposób niespecyficzny dla pejzażu wiejskiego – bardziej znaczący mieszkańcy Starego Pola, lekarze, weterynarze, aptekarze i urzędnicy zaczęli wznosić budynki w typie małomiasteczkowym, wille i kamienice w stylu historyzującym i wczesnomodernistycznym (np. dom handlowy Benno Friesena, dwór rodziny Enss, budynek zajazdu z hotelem, apteka). W wyniku tych przeobrażeń Stare Pole stało się najważniejszym ośrodkiem na obszarze Małych Żuław Malborskich w aspekcie społecznym, gospodarczym i handlowym (znane z organizacji popularnych targów rolnych i hodowlanych, do tradycji tej nawiązano w sposób udany w czasach współczesnych).

Szaleniec



Klasyczna wieś kolonijna w sensie rozwoju historycznego i przestrzennego, związanego z ukształtowaniem układu ruralistycznego i zabudowy, przy czym jej kolonijność ma czystą formę determinowaną przez kulturę i społeczność mennonicką, pamiątką po której jest dobrze zachowana, ostatnio poddana rewitalizacji, nekropolia tego wyznania. Dawne nazwy miejscowości

to w formie podstawowej Thörichthof, odmiany (Torichthof, Töringsdorf, Thöringshöfschen, Thoerichthoff), a polska Szaleniec.

Szaleniec został założony przez Zakon NMP około 1360 roku na „surowym korzeniu” w oparciu o prawo chełmińskie, w miejscu osuszonego bagna o nazwie Solow (razem ze wsią czynszową Złotowo). Od początku posiadał status folwarku domeralnego (=państwowego, czyli należącego do samych krzyżaków) podlegającego początkowo komturii dzierzgońskiej, a po wielkiej wojnie (lata 1413-1414) znajdującego się w zasięgu oddziaływania zamku malborskiego (konwentu malborskiego). Zarządcą folwarku określonego mianem „thörichte Hof” w roku 1405 był niejaki Peter Ernst, określony jako „Hauptmann czum Thorechtenhoffe” (Christburger Handfestbuch XI). Folwark miał znaczenie nie tylko gospodarcze, ale również urzędowe, znajdujący się tu zapewne dwór wykorzystano do nadzorowania okolicznego obszaru. Od co najmniej 1359 r. w dokumentach krzyżackich pojawiają się wzmianki o okręgu administracyjnym zwanym Pflege Thörichthof-Stalle; zarządzał nim rycerz – opiekun (niem. Pfleger) administrujący niziną ciągnącą się w kierunku Jezioro Drużno. Rycerze związani z tym stanowiskiem urzędowali najczęściej w Stalewie, w Szaleńcu tylko okazjonalnie, a ich obowiązki były

rozliczne: decydowali o zasadach rybołówstwa, o możliwości i sposobie korzystania z lasów, o wykorzystaniu licznych w okolicy łąk, błoni i rozgartów, nadzorowali prowadzenie prac hydrograficznych związanych z osuszaniem bagna Solow i „wyprostowaniu” biegu Tejny Wyżynnej na odcinku od Złotowa do Rozgartu. Pod względem parafialnym Szaleniec związany był z kościołem w Krzyżanowie, którego patronem był Zakon NMP.

Folwark niezbyt zniszczony w trakcie wojny 13-letniej, po jej zakończeniu, w ramach Prus Królewskich, utrzymał status państwowy i jako królewszczyzna zarządzany był przez Ekonomię Malborsk . Znany z lustracji przeprowadzonej na początku XVII wieku, odnotowany pod nazwą „Szaleniecz”, zabudowany był solidnym, murowanym, dwukondygnacyjnym dworem otoczonym zabudowaniami folwarcznymi. Ten pierwotny układ przestrzenny i budowlany został całkowicie zatarty i nie pozostawił żadnych trwałych śladów w terenie. Folwark stopniowo podupadał i wymagał innego pomysłu na zagospodarowanie.

Zupełnie nowy rozdział w dziejach miejscowości rozpoczął się w 1 ćwierci XVIII stulecia i związany był z osadnictwem olęderskim (tu ściśle mennonickim) oraz instytucją prawną jaką była emfiteuza . Wówczas na bazie wspomnianego folwarku, nie nawiązując do jego tradycji, powstała typowa wieś kolonijna, założona, zagospodarowana i rozwijana przez osadników przybyłych z Holandii; wprowadzili oni do lokalnego krajobrazu typowe dla własnej kultury i wiedzy elementy składowe, takie jak zabudowa rozproszona sytuowana na terпах z charakterystycznymi zagrodami zblokowanymi, blokowy rozkład pól uprawnych, misternie skonstruowany i działający system melioracyjny, a także cmentarz wyznaniowy z charakterystycznymi stelami.

Kontrakt emfiteutyczny, rozpoczynający drugi ważny rozdział w dziejach Szaleńca, został podpisany 30 listopada 1727 roku. Zawarło go jedenaście rodzin mennonickich (występujących jako jedna osoba prawna) na okres 40 lat dla areału o powierzchni 19 włók i 16 mórg. Mennonici byli w tym czasie jedynymi mieszkańcami nowo tworzonej wsi i mogli jej nadać specyficzny dla własnej kultury charakter, nie podlegając żadnym ograniczeniom ze strony dłużej osadzonych sąsiadów. Szaleniec stał się w związku z tym przykładem osadnictwa mennonickiego w klasycznej, czystej formie, nie podlegającego zewnętrznym uwarunkowaniom natury społecznej i kulturowej, w sumie casus taki był niezwykle rzadki na Żuławach Malborskich – w większości osady olęderskie powstawały bowiem obok starych, od dawna funkcjonujących wsi, jako ich satelity, z natury rzeczy gorzej uposażone.

W roku 1772, gdy Prusy Królewskie zostały wcielone do monarchii fryderycjańskiej, na podstawie spisu katastralnego wykonanego przez nową administrację odnotowano następujące rodziny zamieszkujące Szaleniec, wszystkie nadal będące mennonitami: Dau, Dircksen, Dick, Fisch, Funck, Gruntu, Jantzen, Kaettler, Kasper, Martens, Penner, Siebert.

W 1933 roku liczba mieszkańców Szaleńca wynosiła 194 osoby, w 1939 roku 179 osób, byli wśród nich także menonici, ale ich liczby nie znamy, natomiast nazwiska rodzin mennonickich z terenu Szaleńca (odnotowane w roku 1936) brzmiały: Dyck, Drieger, Friesen, Jungius i Wiehler. B. Schmid wspomina w roku 1919 o jednym domu podcieniowym występującym w pejzażu wsi należącym do Friesena; ten powstały około 1790 roku budynek, konstrukcji zrębowej, z podcieniem wspartym na siedmiu słupach, o bogato opracowanych, ryglowych szczytach nie zachował się.

pierwszej połowy XX wieku. Układ ruralistyczny rozwinął się w formie przysiółka ulicowego. Parafialnie związana z Krzyżanowem. W późniejszych czasach ludność wyznania protestanckiego należała do kościoła w Starym Polu.

W okolicach Szlagnowa nie powstała zabudowa kolonijna; układ osadniczy nie uległ większym zmianom od czasów lokacji; miejscowość w ciągu wieków „skurczyła się”: z czterech gospodarstw gburskich odnotowanych w XVIII wieku w XIX i pierwszej połowie XX wieku przetrwały dwa majątki ziemskie; nie są znane nazwiska ich właścicieli. Po wybudowaniu linii kolej wschodniej, na północ od wsi pojawiło się

siedlisko z domem dróżnika. Liczba ludności w 1933 roku wynosiła 200, w 1939 roku – 173.

Ząbrowo



Podobnie jak Królewó, dzisiejsze Ząbrowo składa się z trzech historycznych jednostek osadniczych, rozwijających się do końca II wojny światowej w odniesieniu do odrębnych uwarunkowań prawnych, gospodarczych i społeczno-kulturowych, są nimi: wieś czynszowa, chełmińska Ząbrowo, wieś kolonijna, „olęderska” - Czerwotka (zwana też Stróżą) oraz położona nad Nogatem-Pautą osada Letniki. Ich dawne nazwy to odpowiednio: Sommerau,

Sammeraw, Sameraw i Someraner (Ząbrowo), villa Somerane, Sommerort (Letniki) oraz Rothebude, Rothe Bude (Czerwotka).

Wieś o nazwie Sommerau została lokowana w komturii dzierzgońskiej być może już około 1300 roku. Po roku 1405 znalazła się w komturii elbląskiej, a od roku 1457 podlegała pod zamek w Malborku. W roku 1392 w Ząbrowie byli notowani gburzy Nikill i Hermann Swarcze, w roku 1396 Otto Niklus, Nickiel Backer, Hancke Frodinrich, Niklus Bare, Crumme Lekill, w roku 1401 Hannus Merkel, a w roku 1409 Hans Pfifer. Pierwotny dokument lokacyjny zaginął, znany tylko jego wznowienie wystawione w roku 1441 przez ostatniego komtura elbląskiego, Heinricha Reuß von Plauen. Wynika z niego, że była to wieś czynszowa założona w oparciu o prawo chełmińskie (według klasyfikacji B. Schmida – niemiecka, gburzka). Układ przestrzenny przyjął formę ulicówki placowej, ale po XV stuleciu ulegał znaczącym przeobrażeniom, zarówno w odniesieniu do planu zwartego, jak zwłaszcza do zabudowy kolonijnej. Pod względem parafialnym Ząbrowo było związane z parafią w Fiszewie.

Zmiana statusu prawnego miejscowości dokonała się na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. W ramach Ekonomii Malborskiej odnotowywano częste zniszczenia Ząbrowa i pobliskiej okolicy przez powodzie, miały one miejsce w latach: 1463, 1465, 1466, 1472 i 1481. Szczególnie dotkliwe były dwie ostatnie: dla przykładu 16 lutego 1472 roku woda przerwała wały w pobliżu „Sammarauorth” aż w pięciu miejscach, co doprowadziło do zalania większości wsi na Małych Żuławach Malborskich, a Ząbrowo zniszczone zostało najbardziej i całkowicie opustoszało. Lustracja z 1510 roku wymieniała w Ząbrowie 7 gburów na dotychczas opuszczonym obszarze. Totalna powódź z 1888 r. zniszczyła niemal cały układ osadniczy z zabudową – przetrwały trzy gospodarstwa; wieś musiała rozwijać się od nowa.

W drugiej połowie XVII wieku i w XVIII stuleciu, dokładnie po wielkiej powodzi z roku 1651, zagospodarowano tereny położone na północ i wschód od wsi lokacyjnej. Zasiedlenie oparte na klasycznych wzorach kolonijnych odbywało się fazami: najpierw powstała zabudowa w formie łańcuchówki przywałowej między osiami wyznaczonymi przez wały Nogatu i przez towarzyszący im trakt „Via Elbigensis”, potem powstała zabudowa rozproszona (jednodworcza blokowa na terpach) na południe i wschód od łańcuchówki. Pierwszą fazę tworzyli menonici, za drugą odpowiadali „olędrzy” w szerokim znaczeniu tego słowa, czyli osadnicy stosujący symptomatyczne moduły gospodarki holenderskiej, niekoniecznie jednak narodowościowo czy wyznaniowo tożsami z anabaptystami. Jedni i drudzy poza rozproszonymi siedliskami wprowadzili do krajobrazu kulturowego tak charakterystyczne komponenty kolonijnego układu osadniczego, jak: blokowy rozłóg pól, gęstą sieć rowów i kanałów odwadniających, wiatraki – pompy oraz szpalery wierzb, oceniające rowy melioracyjne, drogi akcentowane nasadzeniami z wierzb, lip i jesionów, w formach architektonicznych dominowały zagrody typu wzdłużnego – langhofy, wiele budynków mieszkalnych (w zagrodach) lub wolnostojących miało konstrukcję zrębową.

Na terenie dzisiejszego Ząbrowa, głównie w Czerwoncu, odnotowano łącznie ponad 14 rodzin menonickich, w roku 1777 byli to: Johan Tiesen z trzyosobową rodziną, Peter Penner, rolnik, z pięcioosobową rodziną i pięcioma pracownikami (Dienstboten), Dirck Loewen, rolnik, z trzyosobową rodziną i jednym pracownikiem oraz Johan Hiebert, rolnik, z dwuosobową rodziną. „Olędrzy” początkowo mieszkali tylko na koloniach i gospodarowali w oparciu o prawo emfiteutyczne, z czasem ich status zmieniał się, dochodziło nawet do tego, że nabywali na własność stare gospodarstwa chełmińskie. Gospodarstw tych na początku było 5, z czasem, po XIX wiecznych reformach uwłaszczeniowych, liczba majątków ziemskich ukształtowała się na poziomie dwunastu. Informacje na temat tych majątków ziemskich przedstawiają się następująco: 1772 rok: George Schönberg (2 włóki ziemi), Bestvater (4,2 włóki ziemi), wdowa Wundrich (2,7 włóki ziemi), Johan Brauser (1,22 włóki ziemi), Samuel Brand (bauer, 1,1 włóki ziemi); XIX i 1 połowa XX wieku: v. Riesen; Peters, Zimmermann, Kuhn, Nebe, Gresch, Reihs, Isdepski, Pauls, Fröse, Klingenberg oraz Zimmermann II. Dane statystyczne na temat liczby mieszkańców: Ząbrowo: 1912 r. – 223, 1925 r. – 307, 1931 r. – 307, 1939 r. – 665; Czerwonka: 1912 r. – 103, 1931 r. – 159; Letniki: 1912r. – 28. Wynika z nich, że Ząbrowo było jedną z największych wsi na Małych Żuławach Malborskich ze stałą tendencją do rozwoju układu przestrzennego i osadniczego. Po 1945 roku w Letnikach wybudowany został Centralny Wodociąg Żuławski (Zakład Produkcji Wody w Ząbrowie) oparty na podziemnych czwartorzędowych zbiornikach wody podlegających szczególnej ochronie.

Złotowo



Jak wspomniano wyżej (porównaj Szaleniec) wieś powstała na „surowym korzeniu” po osuszeniu wielkiego bagna o nazwie Solow; to wielkie przedsięwzięcie zrealizowane zostało z inicjatywy i pod nadzorem komtura dzierzgońskiego Güntera Schwarzenburga, który pełnił swój urząd w latach 1331-1335. 8 stycznia 1342 roku kolejny komtur dzierzgoński – Alexander von Kornre – odnowił przywilej lokacyjny obniżając

zarazem powinności czynszowe dla kolonistów (zapewne ze względu na trudności w rozwoju gospodarczym). Wieś posiadała 35 włók, które należały na prawie chełmińskim do szlacheckiego Hannusa Halczte. Należy więc sądzić, że początkowo była wsią rycerską. Następnie przekształcona w wieś czynszową (wg klasyfikacji B. Schmida – niemiecką, gburską). Dane nazwy Reichfelde, Reychenvel, Reichfeld i Rechsfelt. Zwarty układ ruralistyczny przybrał formę owalnicy. Pod względem parafialnym związana z kościołem Krzyżanwie, potem w Żuławce Sztumskiej. W Prusach Królewskich zarządzana przez Ekonomię Malborską, która na podstawie edyktu królewskiego z 1476 zmieniała status wsi. Lustracja z 1629 roku wspomina o niemal całkowitym zniszczeniu układu osadniczego w wyniku wojny polskoszwedzkiej.

W 2 połowie XVIII i w XIX wieku zwarty układ przestrzenny wsi poszerzył się o zabudowę kolonijną – zwiększył się areał oraz liczba siedlisk. Gospodarstwa emfiteutyczne powstały od wschodu (2) i od zachodu (3). Do dziś zachowały się cztery, na siedlisku piątego po 1945 r. rozwinął się PGR. Znane są cztery rodziny olęderskie, prawdopodobnie menonickie, związane z dziejami Złotowa od XVIII wieku: Dick, Penner, Jenzen i Nack. Natomiast liczba majątków ziemskich rozwiniętych w drugiej połowie XIX wieku i funkcjonujących do 1945 zamknęła się liczbą siedmiu, należały one do rodzin: Kerber, Preuss, Frost, Beuttel, Rempel i Bartel. W wyróżniającej się w pejzażu wiejskim zabudowie mieszkalnej tych bawerskich siedlisk występowały trzy domy podcieniowe, z których po 1945 roku przetrwał jeden (niestety zniszczony przez pożar w 2014 roku). Liczna mieszkańców kształtowała się w następujący sposób: 1820 r. – 175, 1869 r. – 351, 1933 r. – 323, 1939 r. – 304.

W latach 80-tych XIX wieku powstała we wsi szkoła ewangelicka, ludność tego wyznania należała do parafii w Starym Polu, katolicy nadal podlegali pod Żuławkę Sztumską. Wieś cieszyła się opinią dobrze gospodarującej, słynęła w okolicy ze szczególnie urodzajnych gruntów na co wskazywała jej dawna nazwa (Reichfelde – dosłownie: Bogate Pole).

Dane dotyczące charakterystyki zabytków gminy opracowano na podstawie kwerendy w archiwach WUOZ, dokumentów strategicznych gminy (jak np. poprzednie perspektywy gminnego programu opieki nad zabytkami, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, inne dane UG Stare Pole) oraz zasobów własnych

6.3 ZABYTKI NIERUCHOME I KRAJOBRAZ KULTUROWY GMINY

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa krajobraz kulturowy, jako przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Zrozumienie roli krajobrazu w kształtowaniu stylu życia mieszkańców odgrywa kluczową rolę w rozwoju postawy troski o dziedzictwo kulturowe oraz wzmacniania świadomości bycia częścią społeczeństwa, kultury i tradycji.

Gmina Stare Pole położona jest na Żuławach Wiślanych. Jest to kraina o specyficznych cechach dystynktywnych, dająca się łatwo wyodrębnić z otoczenia, tak w sensie geograficznym, jak i historycznym. Granice Żuław Wiślanych okazują się wyraźnie zaznaczone w topografii terenu, są czytelne i w zasadzie niezmiennie od wieków (poza częścią północną), a zawarty w ich ramach krajobraz kulturowy cechuje się tak wielką odrębnością, że nie można znaleźć dla niego bliskiej analogii. Nie spotkamy go w każdym razie na terenie Polski, pierwszym skojarzeniem okazałby się dopiero teren nadmorskie w Holandii. Drugą cechą krajobrazu żuławskiego jest jego jednorodność – nie ma drugiej krainy, w której poszczególne fragmenty wykazywałyby tak uderzające wzajemne podobieństwo; w zasadzie każdy skrawek ziemi żuławskiej jest identyczny, kształtowany według podobnych zasad przybierających konkretne i łatwo rozpoznawalne formy przestrzenne i architektoniczne. Tereny należące do gminy Stare Pole są na wskroś „żuławskie”. Wprawdzie nie leżą w centrum krainy, ale – jeśli można tak powiedzieć – położone są w samym „sercu Żuław”, w miejscu, gdzie fenomen żuławskiego krajobrazu objawia się ze szczególną intensywnością. Z trzech stron otoczone przez inne wiejskie gminy żuławskie (od zachodu – gmina Malbork, od północy – gmina Nowy Staw, od wschodu – gmina Gronowo Elbląskie i Markusy) zostały niejako zabezpieczone przed wpływami zewnętrznymi, zwłaszcza oddziaływaniem dużych ośrodków miejskich (takich jak Elbląg czy Malbork). Od południa natomiast zaznacza się, bardzo czytelna w terenie historyczna i geograficzna granica Żuław, przekraczając ją i oddalając się od niej spostrzegamy zasadnicze różnice między „żuławskością” i „nieżuławskością” krajobrazu otwartego. Krajobraz kulturowy terenów należących do gminy Stare Pole można określić mianem „starożuławski”. Jest to krajobraz zabytkowy, harmonijny, mało przekształcony w ostatnim okresie (po roku 1945) oraz zbudowany proporcjonalnie. „Proporcjonalność” polega na tym, że komponenty tworzące strukturę pejzażu żuławskiego na omawianym obszarze rozłożyły się równomiernie, żaden z nich nie zdobył dominującej pozycji, co pokazane zostanie poniżej. O wymienionych cechach krajobrazu kulturowego gminy Stare Pole zdecydował przede wszystkim fakt ich położenia na obszarze Małych Żuław Malborskich.

Sfery tej dotyczy podobna uwaga jak w poprzednim podrozdziale – krajobraz kulturowy gminy został dokładnie scharakteryzowany w poprzednich gminnych programach opieki nad zabytkami w odniesieniu do wyróżnionych kategorii, takich jak: antropomorficzność, otwartość, unikalność, jednorodność, klasyczność, proporcjonalność, trwałość i zabytkowość. Warto zaznaczyć, że dynamiczne zmiany zachodzące w Polsce dzięki interwencji środków pochodzących z budżetu UE w okresie finansowania 2007-2014, związane z wielkimi inwestycjami i silnymi przeobrażeniami dotychczasowej infrastruktury, wpływającymi także na krajobraz, nie objęły swoim zasięgiem obszarów gminy Stare Pole. Wprowadzie i tu realizowano pewne inwestycje, remonty dróg krajowych, powiatowych i gminnych, projekty z zakresu gospodarki wodno-ściekowej czy budowę Orlika w Starym Polu, jednak nie odbiło się to negatywnie na lokalnym krajobrazie kulturowym. Zachował on swoją trwałość i zabytkowość.

Zabytki wpisane do gminnej ewidencji zabytków

Głównym komponentem regionalnego i lokalnego dziedzictwa kulturowego są zabytki nieruchome, w porównaniu do nich zabytki archeologiczne i ruchome okazują się zbiorami nader skromnymi i generalnie rzecz biorąc - mało reprezentatywnymi. Dziedzictwo kulturowe gminy oraz jej krajobraz kulturowy wyrażają się zatem przede wszystkim poprzez zabytki nieruchome. Analiza zabytków opiera się na zaktualizowanej gminnej ewidencji zabytków (rok 2023).

Zasób zabytków nieruchomych jest względnie duży, biorąc pod uwagę powierzchnię gminy i obejmuje 269 pozycji, przy czym zasób ten sukcesywnie zmniejsza się w ostatnich latach wskutek destrukcji i przebudów budynków. Ogólnie krajobraz gminy jest nasycony obiektami zabytkowymi, które występują w praktycznie wszystkich miejscowościach gminy.

Parki z dawnych zespołów parkowych, zieleń przydrożna oraz inne formy zieleni na terenie gminy Stare Pole zachowały się w różnym stanie i kondycji. Parki są zazwyczaj dobrze zachowane, ich lokalizacja obejmuje miejscowości Kaczynos, Kaczynos-Kolonia, Kikojty, Klecie, Kraszewo, Królewó, Krzyżanowo, Parwark, Szaleniec, Ząbrowo i Złotowo. Zaleca się wykonywanie bieżących prac pielęgnacyjnych, poprzez dokonywanie cięć korekcyjnych, koszenie trawy, utrzymywanie/ odtwarzanie alejek.

Jeśli chodzi o aleje przydrożne, to są one głównie lipowe, niekiedy jesionowe, klonowe i wierzbowe. Przeprowadzona weryfikacja wskazała, iż zachowane są one w złym stanie. W przydrożnych alejach zaobserwowano wiele wypadów, część drzew znajduje się w złej kondycji zdrowotnej. Zaleca się uzupełnienie istniejących szpalerów, dokonanie cięć korekcyjnych.

Na terenie gminy zlokalizowane są również zabytkowe cmentarze. O ile cmentarze przykościelne, katolickie znajdują się w stanie dobrym i bardzo dobrym, podobnie jak cmentarz mennonicki w Szaleńcu, tak cmentarze ewangelickie w Kaczynosie i Królewie

utraciły dużą część walorów zabytkowych – brak jest nagrobków, teren wymaga ogrodzenia i pielęgnacji drzewostanu.

Najważniejsze zabytki i krajobraz kulturowy gminy

Poprzednie perspektywy gminnego programu opieki wyznaczyły najważniejszy zabytek gminy, którym jest jej krajobraz kulturowy. Traktowany jako całość, w pełnej swojej rozciągłości z charakterystyczną „starożuławską” strukturą i siecią powiązań funkcjonalnych między poszczególnymi elementami. Do grona najważniejszych zabytków zaliczają się również następujące obiekty wpisane do rejestru zabytków.



Kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Mikołaja, parafialny. Neogotycki, wzniesiony w roku 1820 na miejscu starszej, gotyckiej świątyni rozebranej w roku 1816. Wieża dobudowana w roku 1844. W latach 1894 - 1895 przeprowadzono remont kościoła, w jego trakcie wzmocniono fundamenty i ściany nośne. Budynek murowany z cegły ceramicznej palonej, czerwonej, posadowiony na ceglany

fundamencie. Korpus główny salowy, prostopadłościenny, nakryty wysokim dachem dwuspadowym: ceramiczne pokrycie połaci, holenderka; od zachodu kwadratowa w planie wieża, 4.kondygnacyjna, zwieńczona daszkiem wiciowym krytym blachą.



Krzyżanowo, centrum wsi. Kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Barbary, parafialny. Gotycki, wzniesiony przed 1330 rokiem. Opisany w protokole wizytacji kościelnej dokonanej w roku 1637 jako budowla obmurowana cegłą, z drewnianą wieżą i dachem krytym ceramicznie (turricula); później – w roku 1654 - o dachu pisano, iż grozi zawaleniem, a w roku 1669, iż „bardzo grozi zawaleniem”. W tym samym roku

wieżę określano jako „wyremontowaną”, ale wkrótce później strawił ją pożar (rok 1688). Nową murowaną konstrukcję wieży wzniesiono w roku 1735 i zawieszono na niej

dzwony; 17 stycznia 1818 roku wieża runęła w czasie wielkiej wichury i nigdy nie została już odbudowana. Bryła kościoła zasadniczo dwustopniowa: składa się z prezbiterium i zakrystii (od wschodu) oraz jednonawowej hali (od zachodu); obie części przykrywa dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym. Prezbiterium i zakrystia starsze, murowane z ręcznie formowanej cegły, szerokość murów ca 120 cm; chór o wymiarach 7,25 x 11,60 metra w rzucie i wysokości 9,30 metra. Nawa o wymiarach w rzucie 12 x 14,80 metra, o wysokości 6 metrów, posiadała pierwotnie konstrukcję ryglową (zachowaną wg B. Schmida w części zachodniej), która została wtórnie obmurowana ceglami.



Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 18. Kościół rzymsko-katolicki p.w. Matki Bożej Królowej Polski, filialny; dawniej kościół ewangelicki. Wzniesiony w roku 1879 pod nadzorem okręgowego inspektora budowlanego Passarge z Elbląga. Zlokalizowany na działce cmentarza ewangelickiego założonego w roku 1843. W czasie budowy kościoła pastorem w Starym Polu był Carl Frdinand Oskar Rohde. Parafia protestancka

w Starym Polu powstała w 1580 roku. Poza mieszkańcami Starego Pola obejmowała wyznawców nauki Lutra ze Złotowa, Klecia, Kraszewa, Krzyżanowa, Parwarku i miejscowości Lekłowy (dziś część Królewa); w końcu XIX wieku było to ponad 1000 dusz. Pierwszy kościół protestancki powstał w roku 1638 – miał on drewnianą konstrukcję i był ulokowany na innej parceli. Z powodu złego stanu technicznego został rozebrany i na jego miejscu powstała budowla murowana w roku 1705. W kosztach jej budowy partycypowali znacząco szwedzcy oficerowie.



Klecie nr 4. Dom podcieniowy wzniesiony około połowy XVIII stulecia dla Dawida Zimmermanna, rozbudowany w początkach wieku XIX. Piętrowy: przyziemie murowane z cegły, tynkowane, partia piętra oraz szczyt podcienia konstrukcji ryglowej. Dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym. Od południa szczytowy podcień wsparty na dziewięciu słupach. Pierwotny plan budynku częściowo zniekształcony w trakcie wspomnianej

przebudowy przez rozbudowanie strony zachodniej sienią w formie litery L.



Kławkki nr 8. Dom podcieniowy wybudowany w roku 1832 przez Jakuba Martena (napis na belce podcienia: Peter B.H., J. Martens B.M 1832). Do niedawna: posadowiony na fundamencie z kamieni polnych, część główna budynku konstrukcji zrębowej, szczyty szalowane pionowo deskami; podcień konstrukcji ryglowej, wsparty na sześciu słupach – typ szerokofrontowy, podcień dostawiony do elewacji wzdłużnej południowo - wschodniej. Bryła parterowa

z użytkowym poddaszem, dachy: główny i podcienia – dwuspadowe, pokrycie ceramiczne (holenderka na deskowaniu); więźba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na ścianach stolcowych. Wzniesiony na rzucie prostokąta, dwutraktowy, w trakcie frontowym – na osi – obszerna sień, w której schody na poddasze (konstrukcji policzkowej, jednobiegowe); pierwotny układ pomieszczeń dobrze zachowany. Stropy belkowe, z górną powalą z desek, białe podłogi. W listopadzie 2013 roku obiekt ten został rozebrany przez nowego właściciela.



Złotowo nr 20/22/24. Dom podcieniowy, zbudowany w końcu XVIII wieku dla Johanna Gabriela Preussa. Drewniany, otynkowany, wzniesiony kalenicowo względem drogi wiejskiej (po północnej stronie osi), szerokofrontowy; podcień konstrukcji ryglowej, wsparty na 7 słupach, na osi głównej elewacji wzdłużnej południowej. Bryła prostopadłościenna, parterowa z użytkowym poddaszem, przykryta

wysokim dachem dwuspadowym (holenderka) – dwuspadowy dach z holenderką także nad podcieniem. Zachowany pierwotny plan: dwutraktowy, z szerszym traktem południowym, w którym wielka izba, sień i „czarna kuchnia”.



Szaleniec. Dawny cmentarz mennonicki. Założony w końcu XVIII wieku, usytuowany w zachodniej części układu przestrzennego, bezpośrednio przy głównej drodze wiejskiej, po południowej stronie osi. Czynny do 1945 roku. Jednokwaterowy, w planie zbliżony do kwadratu. Zachowana kompozycja zieleni wysokiej. Zachowanych 26 obramowań grobów (pojedynczych, podwójnych i dziecięcych) oraz 13

steli z piaskowca. Najstarsza stela z 1806 roku – Hermanna Pannera, z 1811 roku – Anny i Franza Cornelsena, z 1848 roku – Franza Cornelsena, z 1852 roku – Susanny Loop, z 1861 roku – Jacoba Quiringa, z 1863 roku – Johana Quiringa, z 1865 roku – Anny Claasen, z 1866 roku – Barbary Martins, z 1869 roku – Sary Jansen, z 1890 roku – Anny Claassen, z 1895 roku – Izaaka Klaasen. W 2014 przeprowadzono częściową rewitalizację tej nekropolii (z budżetu Gminy Stare Pole oraz dzięki wsparciu z osi Leader PROW).



Krzyżanowo, centrum wsi. Cmentarz, mur okalający działkę kościelną z cmentarzem, dzwonnica. Mur kościelny i cmentarz wymieniane są w katalogu B. Schmida. Mur został wzniesiony w końcu XV wieku, z cegły ręcznie formowanej, w wątku gotyckim; w zwieńczeniu ułożone gąsiory. Brama główna (od zachodu) i boczna furtka (od południa) z XIX wieku, murowane z cegły maszynowej. Parafia

z Krzyżanowa stopniowo objęła kolejne miejscowości, na początku XIX wieku należały do niej: Stare Pole, Lekłowy, Klecie, Parwark, Kraszewo i Złotowo (oczywiście mowa o mieszkańcach wyznania katolickiego). Na cmentarzu zachowały się cztery żeliwne neogotyckie krzyże z lat 1825 – 1889 oraz wolnostojący nagrobek ze sztucznego kamienia w formie krzyża z roku 1918. Ponadto dwie klasycystyczne stele z końca XVIII wieku i słupek z piaskowca, bogato profilowany, z roku 1740. W ostatnich latach wykonana została m.in. renowacja dzwonnicy (finansowanie z budżetu Gminy Stare Pole przy wsparciu środków przeznaczonych przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora

Zabytków) oraz odnowiono dziewięć nagrobków na cmentarzu (dotacja Sejmiku Województwa Pomorskiego).



Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej 18. Cmentarz, ogrodzenie, dzwonnica, mauzoleum rodziny Wunderlich. Cmentarz został założony w roku 1843 i należał do ewangelików, w roku 1879 na jego terenie wybudowano kościół. Metalowe ogrodzenie z metalową dwuskrzydłową bramą i jednoskrzydłową furtką znajduje się od strony północnej, ciągnąc się wzdłuż ulicy wiejskiej; złożone z metalowych słupków i kratownic.

Układ cmentarza zachowany w formie szczątkowej, wyróżnia się mauzoleum rodziny Wunderlich, aleja złożona z jesionów ciągnąca się za mauzoleum – na południe – do drewnianej dzwonnicy, kilka nagrobków sprzed 1945 roku (w tym należący do rodziny Bartel ze Złotowa). Dzwonnica – wzniesiona w 3 ćwierci XIX wieku, ceglany fundament, zwężający się ku górze drewniany trzon, dwuspadowy dach kryty papą. Grobowiec rodziny Wunderlich, z 1912 roku, murowany z cegły i sztucznego kamienia, forma neoklasyczna.



Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej 2c – zespół cukrowni. Cukrownia w Starym Polu zaczęła powstawać od roku 1880 jako inwestycja spółki akcyjnej. Następne etapy rozwoju następowały w latach: 1890 – 1910 oraz 1920 – 1940. Zespół obejmuje budynki produkcyjne, pomocnicze i magazynowe oraz budynki mieszkalne i o charakterze socjalnym. Budynki produkcyjne to: krajalnia, dyfuzja, płuczki,

zespół zasilania w wodę, wyparki, produktownia; budynki pomocnicze to: laboratorium, stajnia, prasa i suszarnia wysłodek, magazyn, kotłownia, kuźnia, stolarnia, wapniarnia, wodniarki, zespół lokomotywowni oraz wagi kolejowej; do obiektów tych dochodzą place składowe oraz budowle ziemne osadników ze stacją oczyszczania. Budynki mieszkalne to: dom dyrektora (ul. Marynarki Wojennej nr 2f), dom naczelnego inżyniera (Marynarki Wojennej 2g), duży dom mieszkalny dla pracowników (ul. Bema 2) oraz domy

pracownicze na obrzeżach zespołu. Na budynki socjalne składają się: stołówka (na terenie zespołu) oraz restauracja (na północ od zespołu). Obiekty we zespole charakteryzują się zbliżonym charakterem architektonicznym: są to obiekty murowane z cegły licowej, ze skromnym detalem architektonicznym. Kilka obiektów powstało w konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem z cegły licowanej.



Stare Pole, ul. Sienkiewicza 3. Budynek poczty, wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku, w następstwie przeprowadzenia linii kolejowej (Ostbahn) przez teren miejscowości. Wzniesiony na działce zawierającej się między torami (od północy) a nowo wytyczoną ulicą biegnącą wzdłuż torów (obecnie ul. Sienkiewicza), kalenicowo do ich osi. Neogotycki. Budynek murowany z cegły, elewacje częściowo tynkowane

(tynki rapowe, cementowo – wapienne) częściowo opracowane w cegle licowej (dekoracje w postaci gzymsów kordonowych i koronujących, obramienia otworów okiennych i drzwiowych, bonie w narożach). Wzniesiony na planie prostokąta, bryła dwukondygnacyjna, o dużej kubaturze, z obustronnym płytkim narożnikiem w części wschodniej, całość kryta dachem trójpołaciowym (w centrum i od zachodu) oraz dwuspadowym (od wschodu, nad ryzalitem), pokrycie dachu ceramiczne – holenderka. Otwory okienne i drzwiowe ostrołukowe, w otworach okiennych kute kraty; zachowana stolarka okienna: okna z dominującym profilowanym ślimieniem, podwójne, dwuskrzydłowe; zachowana stolarka drzwi wejściowych: dwuskrzydłowa, skrzydła tępe, na zawiasach czopowych, przeszklone.



Kapliczka przydrożna w Królewie (naprzeciw nr 43), przywrócona do formy zbliżonej do oryginału dzięki pracom konserwatorskim i restauratorskim wykonanym z inicjatywy Pomorskiego Konserwatora Zabytków na zlecenie władz gminy w 2014 roku.

Na terenie gminy znajdują się również, obiekty niewpisane do rejestru zabytków, posiadające jednak ważne walory historyczne i zabytkowe. Decydujące o cechach dystynktywnych lokalnego krajobrazu historycznego. Jednym z podstawowych celów obecnej i wszystkich wcześniejszych perspektyw programu opieki nad zabytkami jest postulat otoczenia tych zabytków właściwą opieką oraz – w miarę możliwości – objęcie ich formą ochrony pranej poprzez wpis do rejestru zabytków. Zniknięcie tych obiektów z pejzażu lub ich przekształcenie, niezgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej, doprowadzi do utraty walorów krajobrazu kulturowego i znaczącego zatarcia przekazów lokalnej tradycji; może de facto oznaczać zubożenie i zatracenia znaczenia oraz wartości regionalnego dziedzictwa kulturowego. Obiekty te można przedstawić w czterech najważniejszych grupach:

Budynki mieszkalne konstrukcji zrębowej, wolnostojące.



Janówka nr 29/31. Budynek wzniesiony w 1 ćwierci XIX wieku, kalenicowo do drogi wiejskiej; prawdopodobnie mieściła się tu gospoda wiejska. Częściowo drewniany, konstrukcji zrębowej (od południowego – zachodu), wtórnie obmurowany i otynkowany; częściowo konstrukcji ryglowej, częściowo murowany – aneks od strony podwórza. Budynek podpiwniczony, parterowy

z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze – nad częścią główną dach dwuspadowy (blacha, holenderka), nad aneksem także dach dwuspadowy (holenderka). Wzniesiony na planie litery T; układ wnętrza znacząco przebudowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, częściowo z górną powalą z desek. Białe podłogi, schody konstrukcji policzkowej, zabiegowe – prowadzące na strych.



Klecie nr 26. Budynek konstrukcji zrębowej na fundamencie z cegły. W licu 6 belek + ścianka kolankowa, szalowana pionowo deskami (podobnie jak partie szczytów); węgły przesłonięte deskowaniem w formie pilastrów. Budynek podpiwniczony, parterowy, przykryty dachem dwuspadowym: holenderka na deskowaniu. Zachowane pierwotne rozplanowanie – dwutraktowe, trójdzielne,

przelotowa sień nieco odsunięta od osi głównej. Więźba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ścianie stolcowej i kolankowej, naga podłoga na strychu. Stropy belkowe z górną powalą, podłogi białe, zachowana stolarka drzwiowa (odlewane klamki, zamki skrzynkowe i wpustowe z ozdobnymi tarczkami) oraz stolarka okienna (okiennice, skrzydła trójpolewe). Przed frontem domu (południe) około 100 letnia lipa. Na podwórzu (od północy) stodoła – jedyna zachowana w całej wsi.



Królewo nr 28. Budynek wzniesiony około 1870 roku, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Posadowiony na fundamencie z kamienia polnego łamanego, konstrukcja zrębowa: 8 belek w licu + ścianka kolankowa; od frontu (zachód) drewniana wystawka z trójkątnym szczytem; szczyty budynku oraz wystawki szalowane pionowo deskami. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym

poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym, ceramiczne pokrycie dachu (holenderka). Deski w szczytach dekoracyjnie wycięte na końcówkach, okładzina ścianki kolankowej z dekoracją snycerską, ażurowe kroksztyny przy wysuniętych przed lica szczytów belkach płatwi. Rzut prostokątny, przelotowa sień na osi, układ wewnątrz zachowany: dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi, schody prowadzące na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe; schody do piwnicy ceglane.



Szlagnowo nr 1. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego (tzw. Gutshaus), wzniesiony około 1830 roku, kalenicowo do drogi. Obecni właściciele podczas remontu odkryli na jednej ze ścian datę: 1832 (zamalowana). Po 1945 roku w budynku mieścił się sklep spożywczy oraz świetlica wiejska; obecnie mieszkania prywatne (jedna rodzina). Budynek posadowiony na fundamencie

z kamienia polnego i cegły, zasadniczo konstrukcji zrębowej, w licu 8 belek + oczep; wystawka od frontu (południa) konstrukcji ryglowej; wystawka pełni rolę „cofniętego” podcienia, przed nią znajduje się drewniany taras. Szczyty części głównej budynku i wystawki szalowane pionowo deskami, końcówki dekoracyjnie wycięte. Bryła parterowa z użytkowym poddaszem, duża kubatura, dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym (holenderka); dach wystawki także dwuspadowy (holenderka). Wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy, trójdzielny; na osi głównej obszerna sień, w niej schody na poddasze – konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z dwustronną balustradą, w której toczono tralki. Wieżba dachowa z elementów przecieranych, krokwiowa (bez jętek), wsparta na płatwiach stopowych (oczepie), deskowanie na zakładkę. Stropy belkowe z górną powalą z desek (poddasze) lub tynkowane na podsufitce (parter). Częściowo zachowana stolarka drzwiowa – drzwi wejściowe od południa oraz wewnętrzne. Stolarka okienna nowa. Podłogi dębowe.



Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 17. Budynek wzniesiony około 1870 roku, jeden z dwóch zachowanych domów z „wolnych” gospodarstw chełmińskich (Gutshaus) na terenie Starego Pola – drugi to Stare Pole nr 4 (murowany). Usytuowany w centrum wsi, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Posadowiony na murowanym fundamencie (kamień polne ciosane), konstrukcji zrębowej –

w licu 9 belek + ścianka kolankowa; partie szczytów i ścianek kolankowych szalowane deskami (ścianki pionowo, szczyty poziomo). Podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym, ceramiczne pokrycie połaci; dekoracyjnie

zaciosane końcówki krokwi. Otwory okienne w obramieniach z desek, zachowane dwuskrzydłowe okiennice, częściowo zachowana stolarka okienna. Stolarka drzwiowa wymieniona, białe podłogi, stropy belkowe tynkowane na podsufitce; schody na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z pojedynczą balustradą, w której wycinane tralki.



Ząbrowo nr 45. Budynek wzniesiony około 1890 roku, wkrótce po totalnej powodzi z roku 1888, kalenicowo do ulicy wiejskiej, prowadzącej w kierunku północnym – do dawnej kolonijnej części wsi. Cała zagroda związana z tym siedliskiem była siedzibą dużej rzeźni – w budynkach gospodarczych mieściła się część produkcyjna zakładu, opisywany obiekt służył jako sklep oraz mieszkanie właściciela (takie

funkcje utrzymał także po drugiej wojnie, do lat 60-tych XX wieku). Ostatnim przedwojennym właścicielem był rzeźnik Grahlke. Budynek posadowiony na fundamencie z kamieni polnych (ława wtórnie obetonowana), konstrukcji zrębowej, wtórnie w partii przyziemia otynkowany (około 1970 roku), partie ścianki kolankowej oraz szczytów szalowane pionowo deskami; ceramiczne pokrycie dachu (holenderka). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym. Elewacje wzdłużne 4-osiowe, szczytowe 2-osiowe, zachowane elementy detalu architektonicznego (dekoracje snycerskie): obramowanie okien i drzwi, dekoracyjnie wycięte: fryz kordonowy i deski podokapowe, zaciosane końcówki krokwi. Zachowana więźba dachowa (płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ścianie stolcowej), stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, schody zabiegowe na poddasze; częściowo stolarka okienna i częściowo stolarka drzwiowa.



Złotowo nr 56. Dom konstrukcji zrębowej na ceglany fundamencie, w licu 6 belek + ścianka kolankowa (szalowana, podobnie jak szczyty, pionowo deskami).

Bryła prostopadłościenna, parterowa, nakryta dachem dwuspadowym - pokrycie dachu eternitem. Drewniana weranda w narożniku elewacji wzdłużnej frontowej (od południowego - wschodu). Zachowany pierwotny układ

wnętrz, dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powalą, białe podłogi, częściowo zachowana stolarka okienna oraz stolarka drzwiowa. Budynek wzniesiony około roku 1870 - 80 przez miejscowych menonitów. Informacje o dawnych właścicielach przekazał zamieszkały w Berlinie, dyplomowany inżynier budownictwa - Klaus Friedrich. Mieszkała tu jego cioteczna babka - Amanda Jenzen oraz jej córka - Aniela Dick (obecnie przebywa z rodziną na stałe w Urugwaju). Oba nazwiska są holenderskie, jedno z nich wymienione było w XVIII wieku.

Budynki mieszkalne konstrukcji zrębowej, w zagrodach typu langhof.



Szaleniec nr 1/4. Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od południa) i murowaną częścią gospodarczą (od północy). Wzniesiona około 1850 roku, szczytowo do drogi wiejskiej, w znacznym oddaleniu od osi. Dom mieszkalny posadowiony na fundamencie z kamieni polnych łamanych, konstrukcji zrębowej, w licu 6 belek + oczepek; elewacje wtórnie

otynkowane (stan tynków bardzo zły - zachowane we fragmentach), szczyt od południa szalowany deskami. Budynek podpiwniczony, parterowy, przekryty dachem dwuspadowym - nowe pokrycie dachu (eternit); w elewacjach wzdłużnych szerokie, profilowane, deskowe gzymsy podokapowe. Budynek wzniesiony na planie prostokąta, zachowany pierwotny podział wnętrza: dwutraktowy, z przelotową sienią przesuniętą od osi głównej na północ. Częściowo zachowana stolarka okienna (okna dwuskrzydłowe, ościeżnicowe) oraz stolarka drzwiowa. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi. Obiekt w złym stanie technicznym.



Złotowo nr 3. Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od południa) i murowaną częścią gospodarczą (od północy). Budynek mieszkalny wzniesiony w konstrukcji zrębowej na ceglany fundamencie. 7 belek w licu + oczepek, węgly przesłonięte deskami imitującymi tokańskie pilastry. Podpiwniczony, parterowy, z częściowo użytkowym poddaszem, kryty dachem

dwuspadowym (holenderka). Zachowany pierwotny układ pomieszczeń: dwutraktowy, trójdzielny, z przelotową sienią na osi. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, zachowana stolarka okienna (okiennice) oraz stolarka drzwiowa (odlewane klamki, zamki skrzynkowe i wpustowe, ozdobne tarczki, zawiasy kątowe). W elewacji wzdłużnej od zachodu drewniana, przeszklona weranda. . Obiekt w złym stanie technicznym.



Złotowo nr 9. Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od wschodu) i murowaną częścią gospodarczą (od zachodu). Budynek wzniesiony w roku 1823 (zachowana metalowa tabliczka z datą), przed 1945 rokiem mieszkał tu sołtys (nazwisko nieznane), jego gospodarstwo specjalizowało się w hodowli bukatów. Dom mieszkalny posadowiony na ceglany fundamencie,

konstrukcji zrębowej; 6 belek w licu + oczepek. Budynek podpiwniczony, parterowy, przykryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie dachu (eternit), w połaci dachu od południa powieka. Zachowane dawne rozplanowanie wnętrza, dwutraktowe. Stropy belkowe z górną powalą, białe podłogi; zachowana stolarka okienna (okiennice) oraz stolarka drzwiowa (w tym drzwi przeszklone, z ozdobnymi szybkami).

Murowane (i ryglowe) budynki mieszkalne, wolnostojące, najczęściej stanowiące siedziby właścicieli „wolnych” majątków chełmińskich (tzw. Gutshaus).



Janówka nr 35/37. Budynek wzniesiony około 1890 roku (po totalnej powodzi), usytuowany kalenicowo względem drogi wiejskiej. Murowany z cegły ceramicznej licowej oraz klinkierowej z użyciem glazurowanych kształtek (w kolorze zielonym). Bryła podpiwniczona, parterowa z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, nakryta dachem dwuspadowym o pokryciu

ceramicznym; od frontu dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (holenderka). Bogaty detal architektoniczny na elewacjach z cegły i kształtek ceramicznych: fryzy, gzymsy, łęki w otworach okiennych i drzwiowych, sygnaturki, sterczyny itp. Budynek wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy, zasadniczo trójdzielny – zachowane pierwotne rozplanowanie z przelotową sienią na osi głównej. Częściowo zachowana stolarka okienna oraz drzwiowa. Przy elewacji szczytowej od (od północnego-wschodu) murowana weranda z tarasem, przed nią drewniany ganek.



Kaczynos nr 9. Budynek dawnej szkoły ewangelickiej, wzniesiony w roku 1928, kalenicowo do drogi wiejskiej, po wschodniej stronie osi. Szkoła istniała we wsi co najmniej od początku XIX wieku, jej wygląd znany jest z archiwalnych fotografii. Gdy budynek konstrukcji zrębowej rozebrano z uwagi na zły stan techniczny wzniesiono nowy, murowany obiekt; próbowano go rozbudować w końcu lat 80-tych

XX wieku, ale po upadku PGR inwestycje przerwano. Budynek murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, cementowo – wapienne. Podpiwniczony, zasadniczo parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka; elewacja wzdłużna od wschodu wtórnie przebudowana, podwyższona do drugiej kondygnacji. Budynek znacząco zmodernizowany, bez szkody dla wartości architektonicznych (zapewne pod nadzorem konserwatorskim): nowa stolarka okienna i drzwiowa, nowe posadzki i podłogi, wzmocnione stropy. W klatkach

schodowych częściowo zachowana dawna posadzka, zachowane schody konstrukcji policzkowej, dwubiegowe, z jednostronną balustradą.



Kaczynos nr 20. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego (Gutshaus) należący dla Eberharda Zimmermana, zbudowany w końcu XVIII wieku, przebudowywany w końcu XIX wieku, znacząco „zmodernizowany” po roku 1945. Po drugiej wojnie mieściły się tu biura i mieszkania należące do PGR Kaczynos, obecnie tylko mieszkania prywatne. Wzniesiony kalenicowo do drogi wiejskiej,

usytuowany na zachód od placu wiejskiego, na tle luźno komponowanego parku wiejskiego. Murowany z cegły, tynkowany – tynki współczesne; od frontu (wschód) drewniana weranda z pulpitowym daszkiem (papa). Budynek podpiwniczony, zasadniczo parterowy z użytkowym poddaszem, kryty dachem mansardowym; od frontu – na osi głównej – pięcioosiowy, piętrowy ryzalit z osobnym dachem trójkąciowym, we frontowej połaci wystawka z trójkątnym szczytem. Wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, pierwotny układ wnętrz (dwutraktowy, zasadniczo trójdzielny, z przelotową sienią na osi) znacznie zmieniony w wyniku powojennych adaptacji. Nowe pokrycie dachu – eternit, nowa stolarka okienna i drzwiowa, nowa więźba dachowa, elementy wystroju i wyposażenia.



Kikojty nr 16/20. Dawny dwór w zespole dworsko-folwarcznym należącym do rodziny Statmiller. Wzniesiony około 1905 roku. Murowany z cegły, tynkowany, w tynku skromny detal architektoniczny (opaski przy otworach okiennych i drzwiowych, gzymsy podokapowe). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym – pokrycie dachu ceramiczne (holenderka);

od frontu (wschód) na osi głównej elewacji wzdłużnej trójosiowy, dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem. Układ wnętrz dwutraktowy, trójdzielny, nieznacznie przebudowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, zabiegowe

schody konstrukcji policzkowej na poddasze. Przy elewacji szczytowej od północy drewniany ganek.



Klecie 9/11. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z miejscowych „wolnych” chełmińskich (bauera). Budynek murowany z cegły, tynkowany, naroża boniowane, pokrycie dachowe ceramiczne (holenderka); od frontu drewniana weranda, kryta daszkiem dwuspadowym, o przeszklonych ścianach. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, kryty dachem dwuspadowym – od

frontu (północ) na trzech osiach ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym. Układ wnętrz dwutraktowy, w większości zachowany dawny podział pomieszczeń. Przeprowadzono prace budowlane polegające na przemurowaniu ściany zachodniej, jednak sposób wykonania budzi zastrzeżenia z punktu widzenia konserwatorskiego.



Kraszewo nr 19. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z trzech miejscowych „wolnych” majątków chełmińskich (bauer) – w zasadzie bardziej przypominające majątek ziemski niż gospodarstwo rolne, dom zbliżony formą architektoniczną do dworu. W czasach PGR – owskich mieściła się tu świetlica (na parterze) oraz mieszkania; obecnie tylko mieszkania prywatne. Budynek murowany, tynkowany, w tynku

detal architektoniczny (klasycystyczny). Podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, przekryty dachem naczółkowym – nowe pokrycie połaci (eternit). Od frontu (wschód) dwa narożne ryzality, dwukondygnacyjne, zwieńczone szczytami o wolutowych spływach. Układ wnętrz znacząco zmieniony w wyniku adaptacji w czasach PGR-u. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, w sieniach posadzki z lastriko, schody na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z balustradami.



Królewo nr 27. Obecna plebania. Budynek wzniesiono około 1890 roku, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Fundament z kamieni polnych ciosanych, ściany murowane z cegły licowej z użyciem cegły glazurowanej i kształtek ceramicznych; od frontu (wschód) płytki dwukondygnacyjny ryzalit, w partii piętra konstrukcji ryglowej – wypełnionej cegłą licową; przed ryzalitem drewniany ganek z pulpitem dachem.

Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem naczółkowym – pokrycie ceramiczne. Bogaty detal architektoniczny na elewacjach: z cegły, kształtek oraz drewnianych płycin z dekoracją snycerską (rozety). Rzut prostokątny, układ pomieszczeń dwutraktowy, zachowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, drewniane podłogi, zachowana stolarka okienna i drzwiowa.



Królewo nr 75. Budynek zbudowany około roku 1900, dawniej należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego, tworząc, z zabudowaniami gospodarczymi (słabo zachowanymi) gospodarstwo przypominające majątek ziemski (tzw. Gutshaus). Wzniesiony kalenicowo do bocznej drogi wiejskiej, prowadzącej na wschód, w kierunku wsi Lekłowy. Murowany z cegły, tynkowany,

tynki rapowe, detal architektoniczny z tynku i stiuku: opaski okienne, gzymsy parapetowe i podokapowe; na osi głównej: od północy murowany ganek z tarasem, przy którym żeliwna balustrada, od południa ganek drewniany; fundament z kamieni polnych ciosanych – ława wtórnie obetonowana. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym (ceramiczne pokrycie połaci – holenderka); na osi głównej – od południa i północy – wystawki z trójkątnymi szczytami i osobnymi dachkami dwuspadowymi (holenderka). Przy elewacji szczytowej – od wschodu – murowany z cegły aneks, z dachem dwuspadowym o pokryciu ceramicznym (holenderka).



Królewo nr 95. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku, należący do gburą Henryka Sielmanną. Murowany z białej i czerwonej cegły, posadowiony na fundamencie z cegły i kamieni polnych, od frontu (południe) drewniana weranda z pulpitowym daszkiem (krytym papą). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym – ceramiczne

pokrycie połaci (holenderka). Od frontu 3-osiowa wystawka z trójkątnym szczytem. Wzniesiony na planie prostokąta, układ wewnątrz nieznacznie przekształcony: dwutraktowy, z przelotową osią na osi głównej; po obu stronach sieni duże pomieszczenia mieszkalne, wysokie. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, drewniane podłogi. Schody na poddasze konstrukcji policzekowej, zabiegowe, z pojedynczą balustradą, w której toczony tralki. Bogaty detal architektoniczny na elewacjach. Częściowo zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa.



Krzyżanowo nr 2. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku (około 1880 roku), przed 1945 rokiem należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego o statusie majątku ziemskiego; jednego z trzech istniejących we wsi. Po roku 1945 mieściły się tu biura PGR Krzyżanowo oraz mieszkanie kierownika zakładu. Zlokalizowany na skrzyżowaniu drogi do Starego Pola z drogą do Klecia, po stronie południowo –

zachodniej; od wschodu i południa otoczony pozostałościami dawnego parku wiejskiego. Wzniesiony na rzucie litery T, część wschodnia dwukondygnacyjna, przykryta dachem dwuspadowym, z drewnianą werandą i gankiem przy elewacji frontowej (wschodniej); aneks zachodni parterowy z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym (oba dachy kryte papą). Budynek podpiwniczony, bryła dwustopniowa, jedno – i dwukondygnacyjna, dachy dwuspadowe; murowany z cegły ceramicznej palonej, tynkowany: tynki części wschodniej oryginalne, wapienne – cementowe, z detalem architektonicznym z tynku oraz cegieł; tynki w części zachodniej nowe, akrylowe, w tej części znajdują się też plastikowe okna, wewnątrz zmodernizowane: podłogi, stropy,

przebudowany układ wnętrz oraz dobudówka (wzniesiona w roku 1972). W części starszej zachowana stolarka okienna, drzwiowa (między innymi drzwi dwuskrzydłowe, płycinowo – ramowe, z dekoracją kaboszonową), stropy belkowe tynkowane na podsufitce, zabiegowe schody konstrukcji policzkowej na poddasze, więźba dachowa.



Krzyżanowo nr 4. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku (około 1880 roku), przed 1945 rokiem należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego o statusie majątku ziemskiego; jednego z trzech istniejących we wsi. Po 1945 roku przyłączony do PGR Krzyżanowo – mieściły się tu mieszkania pracowników oraz pokoje dla dziewcząt, pracujących w brygadach ochotniczych (lata 50-te XX wieku).



wnętrza zmodernizowane – nowe podłogi, stropy, stolarka okienna i drzwiowa, instalacje.

Parwark nr 3. Dwór należący do właścicieli majątku, wzniesiony zapewne około 1880 roku. Murowany, tynkowany, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie (częściowo blacha, częściowo eternit). Od frontu (zachód) trójosiowy ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (blacha). Plan budynku znacząco zmieniony,



Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 4. Budynek wzniesiony około 1870 roku, jeden z dwóch zachowanych domów z „wolnych” gospodarstw chełmińskich (Gutshaus) na terenie Starego Pola – drugi to Stare Pole nr 17 (drewniany). Usytuowany w centrum miejscowości, przy skrzyżowaniu głównej ulicy wiejskiej i drogi do Krzyżanowa, po południowo – wschodniej stronie, nieco w głębi.

Podobny – choć nieco większy – do domu w Krzyżanowie nr 2. Wzniesiony na planie litery T, część wschodnia dwukondygnacyjna, przekryta spłaszczonym dachem dwuspadowym; część zachodnia parterowa z użytkowym poddaszem, przekryta dachem dwuspadowym; dachy kryte papą i eternitem. Budynek podpiwniczony, bryła dwustopniowa o dużej kubaturze; w części zachodniej budynku na osi głównej: od frontu dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym daszkiem, od podwórza (południe) wystawka w połaci dachowej, drewniana, z osobnym daszkiem; przy elewacji szczytowej od wschodu zewnętrzny podest schodów wejściowych – stopnie wyłożone metalowymi płytami. Murowany z cegły ceramicznej, tynkowany, tynki gładkie, wapienne i cementowo – wapienne, na elewacjach skromny detal architektoniczny z cegły i tynku: gzymsy kordonowe, gzymsy nadokienne; końcówki krokwi dekoracyjnie zaciosane. W sieni od frontu zachowana terakota, schody na poddasze dwubiegowe, konstrukcji policzkowej, z pojedynczą balustradą (pełną); stropy belkowe tynkowane na podsufitce lub przesłonięte płytami; białe podłogi.



Szaleniec nr 3. Dom mieszkalny wzniesiony w roku 1898 (data budowy znajduje się w szczycie zachodnim). W typie dworku – murowany z cegły, tynkowany; od frontu (południe) duża drewniana weranda z pulpitem dachem (pokrycie – papa). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym; nowe pokrycie dachu – eternit. Układ wnętrza

dwutraktowy, trójdzielny, z przelotową klatką schodową na osi głównej; rozplanowanie zmienione w trakcie powojennych adaptacji – na biura PGR. Częściowo zachowana stolarka okienna (typu skrzynki), częściowo drzwi wewnętrzne (płycinowe, 1-

skrzydłowe, na zawiasach czopowych); stropy belkowe tynkowane na podsufitce, częściowo białe podłogi i posadzki z lastriko.



Ząbrowo nr 30. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego przypominającego ekonomicznie i przestrzennie majątek ziemski (tzw. Gutshaus). Przed 1945 rokiem należał do najbogatszego bauera w okolicy Ząbrowa – Alberta Reihsa. Należało do niego też kilka innych budynków we wsi – mieszkalnych (nr 28) i gospodarczych (nr 27/29). Budynek wzniesiony

kalenicowo do ulicy wiejskiej, po wschodniej stronie osi, w głębi – od frontu (zachód i południe) okolony parczkiem wiejskim. Fundament z kamieni polnych, obetonowany, ściany murowane z cegły, tynkowane, tynki gładkie, na elewacjach detal architektoniczny z tynku i cegiel: opaski przy otworach okiennych i drzwiowych, gzymsy parapetowe, naroże bonie. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przykryty dachem naczółkowym (ceramiczne pokrycie dachu – holenderka); od frontu, na osi głównej, dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym.



Ząbrowo nr 63. Budynek usytuowany w północnej, kolonijnej części wsi, szczytowo do drogi polnej, która do końca XVIII wieku była główną trasą komunikacyjną na Małych Żuławach Malborskich (odcinek „Via Elbigensis”). Jeden z nielicznych, które przetrwały wielką powódź z 1888 roku, wzniesiony przypuszczalnie w 3 ćwierci XIX wieku, właściciele przedwojenni: Ehlert/Damm;

Damm był wujem obecnej właścicielki (urodzonej w 1934 roku w Ząbrowie, mieszkającej do dziś we wsi). Budynek murowany z cegły, tynkowany (tynki z lat 60-tych XX wieku), kryty dachem dwuspadowym (holenderka). Mieszkalny z niewielką częścią gospodarczą od północy (od drogi), parterowy, z gankiem w elewacji frontowej (od zachodu) – odbudowany w latach 70-tych XX wieku. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi, częściowo zachowany komin butelkowy (górny trzon) i „czarna kuchnia”.



Złotowo nr 50. Budynek wzniesiony w części zachodniej wsi, która charakteryzuje się zabudową jednodworczą, blokową. Data budowy – 1883 rok – umieszczona na płycinie nad wejściem w elewacji szczytowej wschodniej. Budynek murowany z czerwonej cegły, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem: na osi głównej od frontu (południe) trójosiowy dwukondygnacyjny ryzalit

zwieńczony trójkątnym szczytem. Przy ryzalicie, w partii przyziemia, drewniana przeszklona weranda. Dach główny i ryzalitu dwuspadowe – nowe pokrycie (blacha falista). Zachowany pierwotny układ wnętrza. Schody konstrukcji policzkowej, zabiegowe w sieni od wschodu. Podłogi białe oraz posadzki z lastriko. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce. Zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa.

Pozostałe obiekty.



Kaczynos – centrum wsi, dawny cmentarz luterański (ewangelicki). Założony w 1 ćwierci XVII wieku, posadowiony na terpie, co doskonale pozwala uchwycić jego granice – mimo zniszczeń i dewastacji dokonanych po drugiej wojnie. Z dawnej kompozycji przestrzennej zachowały się tylko nasadzenia zieleni wysokiej, nagrobki i ogrodzenia uległy zniszczeniu. Zieleń wysoka to m.in. szpaler graniczny z dębów

i jesionów od strony wschodniej oraz kasztanowce i jesiony od strony zachodniej (drzewa ponad 100-letnie) oraz jesiony i lipy we wnętrzu, akcentujące dawne pochówki.



Ząbrowo nr 11 i 11a. Zespół tzw. „nowej szkoły” – nazwany tak w odróżnieniu do „starej szkoły”, która mieściła się w innym miejscu (przy drodze prowadzącej od centrum wsi, w kierunku wschodnim). Zespół zbudowany w roku 1934, złożony z: budynku szkolnego, w którym mieściły się klasy oraz kuchnia (budynek parterowy, obecny nr 11 a – mieszkania prywatne); budynku z mieszkaniami dla nauczycieli

(budynek piętrowy, obecny nr 11 – mieszkania prywatne) oraz budynku gospodarczego o dużej kubaturze.



Ząbrowo nr 26. Zagroda w typie wzdłużnym – langhof; wzniesiona kalenicowo do ulicy wiejskiej w roku 1899 (data i inicjały właściciela na szczycie od zachodu: 1899 SP). Ostatnimi właścicielami przed 1945 rokiem byli Pauls i Walter, miejscowi chełmińscy (bauer). Budynek mieszkalny murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, fundament z kamieni polnych (ława wtórnie obetonowana), ceramiczne

pokrycie dachów (holenderka). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym; w elewacji frontowej (od zachodu) na osi wystawka z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (holenderka). Część gospodarcza murowana z czerwonej cegły, z dwuspadowym dachem krytym eternitem; współcześnie rozbudowana w kierunku północnym (z pustaków).

**WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW
WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO**

nr rejestru zabytków województwa pomorskiego	nr dawnego rejestru zabytków	organ wpisujący do rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków	uwagi	obiekt	adres	nr	miejsowość
72	55	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	30.05.1957	dawny rejestr zabytków woj.gdańskiego - <u>nr 55 kościół pw. Św. Barbary</u>	kościół parafialny p.w.Św. Barbary wraz z cmentarzem rzymskokatolickim ,układem zieleni wysokiej; nagrobkami,murem cmentarnym , bramą i dzwonnica z 3 dzwonami	Krzyżanowo		Krzyżanowo
72	372/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	30.06.1994	dawny rejestr zabytków woj.elbląskiego <u>nr 372/94 - cmentarz rzymskokatolicki z układem zieleni wysokiej; nagrobkami, murem cmentarnym, bramą i dzwonnica z 3 dzwonami</u>	***	Krzyżanowo		Krzyżanowo
73	57	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	30.05.1957	dawny rejestr zabytków woj.gdańskiego -nr 57	dom	Złotowo	24,24a (d.16)	Złotowo
179	106	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	08.04.1960	dawny rejestr zabytków woj. gdańskiego - nr 106	dom	Klecie	4	Klecie
278	183	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	19.12.1961	dawny rejestr zabytków woj. gdańskiego- nr 183	dom	Kławki	8	Kławki
837	722	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	24.04.1975	dawny rejestr zabytków woj. gdańskiego - nr 722	kapliczka przydrożna	Królewo		Królewo
1245	45/78	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	15.08.1988	dawny rejestr zabytków woj.elbląskiego - nr 45/78	cmentarz menonicki	Szaleniec		Szaleniec
1358	201/91	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	18.11.1991	dawny rejestr zabytków woj.elbląskiego - nr 201/91	zespół cukrowni- 36 obiektów wraz z terenem	Marynarki Wojennej	2	Stare Pole

1393	284/93	Wojewódzki i Konserwator Zabytków w Elblągu	20.07.1993	dawny rejestr zabytków woj.elbląskiego -nr 284/93 - <u>kościół fil.p.w. Matki Boskiej Królowej Świata</u>	kościół filialny p.w. Matki Boskiej Królowej Polski i cmentarz wraz z zachowanym układem zieleni wysokiej; historycznymi nagrobkami; kaplicą - mauzoleum i dzwonnica	Stare Pole		Stare Pole
1393	285/93	Wojewódzki i Konserwator Zabytków w Elblągu	30.06.1993	dawny rejestr zabytków woj.elbląskiego -nr 285/93- <u>cmentarz</u>	***	Stare Pole		Stare Pole
1457	360/94	Wojewódzki i Konserwator Zabytków w Elblągu	27.05.1994	dawny rejestr zabytków woj.elbląskiego - nr 360/94	kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja wraz z otaczającym cmentarzem; układem zieleni wysokiej i murem cmentarnym	Królewo		Królewo
1538	454/95	Wojewódzki i Konserwator Zabytków w Elblągu	24.05.1995	dawny rejestr zabytków woj.elbląskiego - nr 454/95	budynek poczty wraz z oficyną gospodarczą i murem otaczającym podwórze	Sienkiewicza	5 (ob.3)	Stare Pole

Wykaz obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków znajduje się na końcu opracowania.

Dane dotyczące charakterystyki zabytków gminy opracowano na podstawie dokumentów strategicznych gminy (jak np. poprzednie perspektywy gminnego programu opieki nad zabytkami, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, archiwów WUOZ w Gdańsku, UG Stare Pole) oraz zasobów własnych.

Zagrożenia dla zabytków architektury z terenu gminy

1. układy ruralistyczne, układy przestrzenne:

- brak dbałości o harmonijne współistnienie w przestrzeni tradycyjnej zabudowy z obiektami współczesnymi, co skutkuje zanikiem charakterystycznych panoram wiejskich,
- unifikacja zabudowy na terenach wiejskich, brak poszanowania dla kształtowanej tradycyjnie różnorodności form osadnictwa wiejskiego,
- zaburzenie tradycyjnych elementów kompozycji przestrzennych i powstawanie nowych dominant np. elektrowni wiatrowych i wież radiolokacyjnych, co ma działanie deprecjonujące na panoramę miejscowości i zespołów zabytkowych, stanowiąc konkurencję dla zabytkowej architektury i niekorzystnie wpływając na ukształtowanie zabytkowej przestrzeni jako element nie harmonizujący z krajobrazem kulturowym,

- niewielka możliwość wykorzystania starych budynków folwarcznych do nowoczesnej produkcji. Budynki te wymagają przeróbek i adaptacji, a w wielu przypadkach również znalezienia nowej funkcji.

2. zabudowa:

- zły stan techniczny obiektów powstałych w XIX i na pocz. XX. oraz nie przystawanie do standardów współczesnego budownictwa powodują zastąpienie ich współczesnymi realizacjami,
- zagrożenie obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków i nie funkcjonujących w świadomości jako obiekty zabytkowe, posiadających jednak walory historyczne lub wartość lokalno-kulturową,
- w niewielkich miejscowościach budownictwo mieszkaniowe było ściśle powiązane z zabudową gospodarczą. W związku z zanikaniem pierwotnej funkcji następuje szybka degradacja obiektów prowadząca do całkowitego zniszczenia a w kolejności do rozbiórki budynków gospodarczych,
- wprowadzanie elementów obcych stylowi – wpływ na taki stan rzeczy mają przekształcenia własnościowe obiektów nieruchomości przez właścicieli prywatnych często wykonujących prace przy zabytku bez wymaganego pozwolenia konserwatorskiego w sposób niezgodny z zasadami sztuki i techniki konserwatorskiej.

3. obiekty sakralne:

- brak właściwego nadzoru konserwatorskiego, odpowiednich środków finansowych, niewykwalifikowani wykonawcy, brakiem systematycznych remontów lub przeprowadzone w sposób nieprawidłowy mogą doprowadzić do nieodwracalnych zmian w samej budowli sakralnej oraz do utraty zabytkowego wyposażenia.

4. parki i zielen komponowana:

- należy zapobiegać podziałom działek na terenach wpisanych do rejestru i dążyć do scalania powierzchni parków w ręku jednego właściciela,
- brak środków finansowych na rewaloryzację i utrzymanie zieleni,
- brak stref ochronnych istniejących w starych planach zagospodarowania przestrzennego,
- wprowadzanie nowych obiektów, nie szanujących zastanych wartości kulturowych, na teren założeń parkowych – dotyczy to formy nowych budynków jak i ich usytuowania w historycznym układzie przestrzennym,
- wprowadzanie nieprawidłowych nasadzeń, nie harmonizujących pod względem gatunkowym z roślinnością parkową oraz zlokalizowanych w sposób

nieprzemyślany, nieuzasadniony pod względem kompozycyjnym oraz historycznym,

- brak ugruntowanej świadomości społecznej w dziedzinie ochrony wartości kulturowych, który skutkuje bezmyślnym niszczeniem obiektów lub powoduje degradację miejsc o lokalnej wartości historycznej.

6.4 ZABYTKI RUCHOME

Na mocy art. 3 pkt. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem ruchomym jest rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek ruchomy jest wpisywany do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Do rejestru nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego (art. 11 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Na zasób zabytków ruchomych składają się przede wszystkim wyposażenia trzech kościołów: parafialnego w Królewie, parafialnego w Krzyżanowie oraz filialnego w Starym Polu. Elementy wystroju i wyposażenia tych kościołów powstały w okresie od gotyku do neogotyku i związane są z dwoma kręgami kulturowymi – katolickim (Krzyżanowo, Królewo) oraz ewangelickim (Stare Pole). Wszystkie zabytki pochodzą z fundacji zamożnych lokalnych rodzin gburskich (np. Sielmann, Rentel, Zimmermann) lub – w zdecydowanej mniejszości - szlacheckich (Wunderlich, Kithlof, Holst) czy mieszczańskich (głównie obywatele Malborka). Proweniencja większości nie jest znana, zaledwie w kilku przypadkach możemy wskazać autora lub warsztat, przy czym nie są to nazwiska odgrywające znaczącą rolę w historii regionu. Dla przykładu ołtarz główny w kościele ewangelickim w Starym Polu wykonany został w roku 1711 w warsztacie rzeźbiarza Scwrenza z Elbląga.

Elementy wystroju i wyposażenia kościołów w Królewie i Krzyżanowie zostały wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

WYKAZ ZABYTEKÓW RUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTEKÓW

L.p.	Nr rejestru	Data wpisu	Przedmiot	Miejscowość
1.	B-379	04.04.1966 r.	wyposażenie sakralne i liturgiczne kościoła pw. Matki Bożej Królowej Polski w Starym Polu	Stare Pole
		27.02.2019 r.	wyposażenie funeralne kaplicy grobowej w Starym Polu	
2.	B-82	03.03.1972 r.	wyposażenie sakralne i liturgiczne kościoła pw. Świętego Mikołaja w Królewie	Królewó
		30.10.2015 r.	wyposażenie sakralne i liturgiczne kościoła pw. Świętego Mikołaja w Królewie	
3.	B-196	26.08.1983 r.	Wyposażenie sakralne i liturgiczne kościoła pw. Św. Barbary w Krzyżanowie	Krzyżanowo

6.5 ZABYTEKI ARCHEOLOGICZNE

Stanowiska archeologiczne są ważnym elementem krajobrazu kulturowego i stanowią podstawę wiedzy o najdawniejszych dziejach okolic gminy. Środowisko kulturowe gminy zawiera zewidencjonowane stanowiska archeologiczne datowane od epoki pradziejowej do epoki nowożytnej. Stanowiska ewidencjonowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski i obejmują arkusze 17-48, 17-49, 18-48, 18-49, 18-50, 19-48, 19-49 oraz 19-50. Ewidencja nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Tylko dwa stanowiska – występujące w pobliżu Dębowej Góry oraz na południe od Kraszewa – posiadają walory, związane z położeniem oraz częściowo z zachowaniem form historycznych, pozwalające myśleć o ich uczytelnieniu oraz zaadaptowaniu dla potrzeb turystycznych i rewitalizacyjnych. Jedno ze stanowisk archeologicznych (Dębowa Góra) w pobliżu Kaczynosu zostało wpisane do rejestru zabytków. Generalnie zasób archeologiczny gminy nie należy do bogatych.

Zagrożenia dla zabytków archeologicznych z terenu gminy

Przed wszystkim należy podkreślić, że wszelkie inwestycje, które wiążą się z pracami ziemnymi, takie jak np. kanalizacja, wodociągi, inwestycje mieszkaniowe i przemysłowe, budowa dróg, obwodnic, lokalizacje żwirowni, kopalni kruszywa, planowane zalesienia,

melioracje, regulacje cieków wodnych itp., stanowią istotne zagrożenie dla zabytków archeologicznych. Do takich inwestycji należy zaliczyć następujące projekty:

- rozwój budownictwa na terenie gminy poprzez wyznaczanie nowych ulic i nowej zabudowy
- remonty dróg gminnych oraz pasów drogowych,
- inwestycje w sieć wodociągową oraz kanalizacyjną

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych z terenu gminy znajduje się na terenach rolnych, łąkach oraz nieużytkach. Stanowiska występują z reguły w pobliżu cieków oraz zbiorników wodnych lub ich bezpośrednim sąsiedztwie oraz na wyniesieniach terenu. Z racji intensywnej uprawy roli, duża część stanowisk potencjalnie narażona jest na zniszczenie, ale ze względu na stopień zagrożenia i ich wartość poznawczą należy je zróżnicować i adekwatnie z nimi postępować. Przy szczególnie ważnych stanowiskach archeologicznych (zwłaszcza tych posiadających własną formę terenową – grodziska i kurhany), w ich obrębie i otoczeniu powinien obowiązywać całkowity zakaz zabudowy. W przypadku zaistnienia konieczności przeprowadzenia prac ziemnych na obszarze stanowisk archeologicznych właściwy miejscowo konserwator zabytków może nakazać wykonanie wyprzedzających inwestycję badań archeologicznych.

W przypadku zaistnienia konieczności przeprowadzenia prac ziemnych na obszarze stanowiska należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne, a w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny. Ewentualne granice stref badań powinny zostać ustalone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub określone na mocy decyzji o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego.

Należy zwrócić baczną uwagę na prace ziemne podczas działalności inwestycyjnej w obrębie poszczególnych stanowisk archeologicznych i objąć te stanowiska ochroną konserwatorską już na etapie koncepcyjnym. Inwestorzy powinni wystąpić do właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z daną inwestycją. Właściwy miejscowo Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie poprzedzających inwestycję badań wykopaliskowych lub prowadzenie nadzoru archeologicznego w trakcie trwania prac ziemnych. Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska w obrębie których zewidencjonowano liczne zabytki ruchome, zebrane w trakcie badań powierzchniowych należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na uzupełnienie informacji dotyczących konkretnych stanowisk. W przypadku ujawnienia podczas badań archeologicznych nowych faktów osadniczych należy ten fakt odnotować w karcie adresowej gminnej ewidencji zabytków.

Wśród zagrożeń dla zabytków archeologicznych należą również nielegalne poszukiwania zabytków. Niewłaściwie prowadzone poszukiwania mogą być zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego, gdyż wyrwane z warstwy kulturowej pojedyncze zabytki tracą wartość informacyjną, stają się dawnymi gadżetami, tracą tzw. kontekst archeologiczny. Właśnie oryginalne otoczenie jest tą najcenniejszą wartością dla zabytku, ponieważ jest źródłem informacji, które w przypadku niewłaściwie prowadzonych poszukiwań są bezpowrotnie tracone. Chodzi tu o nawarstwienia ziemne, które pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Szczególnie bolesne skutki przynoszą niekontrolowane poszukiwania warstw nowożytnych. Należy mieć na uwadze, że przez polskie ziemie przetoczyły się dwie wojny światowe i wiele innych działań zbrojnych. Tragiczna historia XIX i XX wieku zostawiła pozostałości w ziemi. Wyciągnięcie nieśmiertelnika z ziemi jest bezpowrotnym odebraniem możliwości ustalenia tożsamości osoby, która tam zginęła. Poza tym w wyniku poszukiwań znajdowane są różnego rodzaju destrukty broni i niewybuchy, a w czasie amatorskich prób ich wydobywania i rozbierania dochodzi do niekontrolowanych eksplozji. Zdarzenia takie prowadzą bezpośrednio do utraty życia i zdrowia przez poszukiwaczy, a także do nieodwracalnych zniszczeń zabytków archeologicznych.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych oraz pradziejowych i nowożytnych nawarstwień kulturowych niezbędne jest ujmowanie zagadnień związanych z ochroną zabytków w planach zagospodarowania przestrzennego, warunkach zabudowy i inwestycjach celu publicznego oraz uzgadnianie i wypełnianie przez inwestorów wymogów konserwatorskich zawartych w opiniach i decyzjach właściwego miejscowo Konserwatora Zabytków. W przypadku stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków istnieje zakaz prowadzenia wszelkich robót budowlanych oraz przemysłowych na jego terenie, a prace porządkowe prowadzone w jego obrębie wymagają uzgodnienia z WKZ.

Warto również wprowadzić program działań edukacyjnych, mających na celu podnoszenie świadomości wśród poszukiwaczy zabytków, jakie warunki muszą spełniać takie poszukiwania. Potrzebne jest stworzenie płaszczyzny współpracy ze środowiskiem poszukiwaczy, muzeami, jednostkami samorządu terytorialnego, organami ochrony zabytków, specjalistami, archeologami, ze szczególnym uwzględnieniem projektów edukacyjnych. Należy skoncentrować działania na edukowaniu oraz uświadamianiu, jakie zagrożenia może nieść niewłaściwe poszukiwanie zabytków.

ZESTAWIENIE STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W GMINIE STARE POLE

Strefa ścisłej ochrony konserwatorskiej stanowiska archeologicznego wpisanego do rejestru zabytków:

Nowy numer C-148; Stary numer 111/A;
Decyzja Wojewódzkiego Konserwator Zabytków Kl.IV/620/4375/70
z dnia 05.12.1970 r. o wpisie do rejestru zabytków
AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski

Miejscowość (obręb ewidencyjny*)	AZP Nr obszaru	AZP Nr stanowiska w obszarze	AZP Nr stanowiska w miejscowości	Funkcja	Chronologia
Kaczynos tzw. Dębowa Góra (Kaczynos Kolonia)	17-49	4	1	Osada	Kultura pomorska; Wczesna epoka żelaza
				Ślad osadnictwa	Kultura pruska; Wczesne średniowiecze
				Osada	Neolit
				Cmentarzysko	Kultura wielbarska; Okres wpływów rzymskich

Strefy pełnej ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków

Uwaga:* Przy zgodności nazwy miejscowości z nazwą obrębu ewidencyjnego – nie podaje się w nawiasie nazwy obrębu ewidencyjnego.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski

Miejscowość (obręb ewidencyjny*)	AZP Nr obszaru	AZP Nr stanowiska w obszarze	AZP Nr stanowiska w miejscowości	Funkcja	Chronologia
Kaczynos tzw. Dębowa Góra (Kaczynos Kolonia)	17-49	4	1	Osada	Kultura pomorska; Wczesna epoka żelaza
				Ślad osadnictwa	Kultura pruska; Wczesne średniowiecze
				Osada	Neolit

				Cmentarzysko	Kultura wielbarska; Okres wpływów rzymskich.
Kraszewo	18-49	1	1	Osada	Kultura oksywska; Późny okres przetrzymki
Kraszewo	18-49	7	3	Ślad osadnictwa	Kultura pomorska; Wczesna epoka żelaza
				Ślad osadnictwa	Średniowiecze
Kraszewo	18-49	8	4	Ślad osadnictwa	Okres wpływów rzymskich
				Ślad osadnictwa	Średniowiecze
Kraszewo	18-49	9	5	Ślad osadnictwa	Średniowiecze
Kraszewo	18-49	10	6	Osada	Kultura wielbarska; Okres wpływów rzymskich
				Osada	Kultura prapolska; Wczesne średniowiecze, XI-XII w.

Strefy ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych ujętych
w ewidencji zabytków

Uwaga: * Przy zgodności nazwy miejscowości z nazwą obrębu ewidencyjnego – nie
podaje się w nawiasie nazwy obrębu ewidencyjnego.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski

Miejscowość (obwód ewidencyjny*)	AZP Nr obszaru	AZP Nr stanowiska w obszarze	AZP Nr stanowiska w miejscowości	Funkcja	Chronologia
2	3	4	5	6	7

Ząbrowo / Letniki 1	17-49	1	1	Ślad osadnictwa	Średniowiecze, XIV-XV w.
Kaczynos (Kaczynos Kolonia)	17-49	2	3	Ślad osadnictwa	Kultura pomorska; Wczesna epoka żelaza
Kaczynos (Kaczynos Kolonia)	17-49	3	2	Ślad osadnictwa	Brak
Ząbrowo	17-49	5	1	Osada	Średniowiecze, XIV-XV w.
Ząbrowo / Stróża 6	17-49	6	1	Osada	Średniowiecze, XIV-XV w.
Janówka (Królewko)	18-48	13	1	Ślad osadnictwa	XVI-XVII w.
Janówka	18-48	14	2	Ślad osadnictwa	XVI w.
Janówka (Królewko)	18-48	15	3	Ślad osadnictwa	XVI w.
Królewko	18-48	28	1	Ślad osadnictwa	XI-XIV w.
				Osada (?)	XV-XVI w.
				Ślad osadnictwa	XVI-XIX w.
Królewko	18-48	29	2	Ślad osadnictwa	XV-XVI w.
Królewko	18-48	30	3	Ślad osadnictwa	XV-XVI w.
Królewko	18-48	31	4	Ślad osadnictwa	XV-XVI w.
Królewko	18-48	32	5	Ślad osadnictwa	XVI-XVII w.
Królewko	18-48	35	8	Założenie obronne - fragment Marienburg - Stellung	Pierwsza połowa XX w. (1938-1944)
Królewko	18-48	33	6	Ślad osadnictwa	XV – XVI w.
				Ślad osadnictwa	XVI – XVII w.
Królewko	18-48	34	7	Ślad osadnictwa	XV – XVI w.
				Ślad osadnictwa	XVI – XVII w.
Krasnołęka (Krasnołęka, Klecie)	18-49	2	1	Osada	Neolit
				Osada	Kultura wschodniopomorska; HaD, wczesny LT
				Skarb	Kultura wschodniopomorska; HaD
				Osada	Kultura pruska; Wczesne średniowiecze
Królewko	18-49	3	1	Osada	Średniowiecze, XIV-XV w.

Kraszewo	18-49	6	2	Ślad osadnictwa	Średniowiecze
Szaleniec	18-50	3	1	Ślad osadnictwa	XIV w.
Złotowo	19-49	7	1	Ślad osadnictwa	Średniowiecze, XV-XVI w.
Stare Pole	18-49	4	1	Osada	Kultura pruska; Wczesne średniowiecze
Krasnołęka (Królewo)	18-49	12	2	Ślad osadnictwa	Kultura pomorska; Wczesna epoka żelaza

6.6 ZABYTKI MUZEALNE

Na terenie gminy brak placówek muzealnych.

6.7 ELEMENTY DZIEDZICTWA NIEMATERIALNEGO

UNESCO definiuje dziedzictwo niematerialne jako zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Ten rodzaj dziedzictwa jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzany przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Jest to pojęcie trudno definiowalne w stosunku do konkretnych wytworów kultury, jednak jego waga dla lokalnej społeczności jest ogromna, gdyż jest ono źródłem poczucia tożsamości i kulturowej ciągłości.

Dziedzictwo niematerialne obejmuje także przejawy zachowań kulturowych i ich wytworów, takie jak: tradycje i przekazy ustne (w tym język jako narzędzie przekazu), spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, a także rzemiosła.

W 2010 i 2011 roku badania lokalnego dziedzictwa przeprowadzili, prawdopodobnie po raz pierwszy na tak dużą skalę od 1945 roku, studenci i naukowcy z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu w Białymstoku oraz Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu. Przedmiotem ich zainteresowania stała się społeczność zamieszkująca Żuławy Elbląskie oraz część Małych Żuław Malborskich, uwaga badaczy skupiła się zwłaszcza na mieszkańcach gminy Gronowo Elbląskie oraz właśnie gminy Stare Pole.

W zasadzie zbiór kilku artykułów potwierdził tezę zasygnalizowaną już w pierwszym gminnym programie opieki nad zabytkami wykonanym w 2009 roku dla gminy Stare Pole: na obszarze tym (podobnie jak w całym większym sąsiedztwie) doszło po 1945 roku do dramatycznej i brzemiennej w skutkach zmiany społecznej i kulturowej, w jej wyniku najbardziej ucierpiała właśnie sfera kultury symbolicznej związanej z krainą Żuław Wiślanych: zapomnieniu uległ cały kontekst niematerialny tego regionu, z jego wierzeniami, tradycjami, światopoglądem i różnego rodzaju wiedzą. Anna Weronika

Brzezińska zauważyła, że tożsamość kulturowa w badanym obszarze funkcjonuje od lat tylko na jednym, niższym poziomie tj. na poziomie tożsamości lokalnej, wiążącej człowieka z jego bezpośrednim otoczeniem i identyfikującym się z elementami najbliższego krajobrazu kulturowego oraz społecznego 50. Pewne grupy osiedleńców, zajmując określone wsie, przywoziły ze sobą własne doświadczenia i wiedzę, która ulegała tylko niewielkiemu przetworzeniu w zetknięciu z zastanymi warunkami. W ten sposób tworzył się konglomerat licznych tożsamości lokalnych, nie powstała jednak, aż po dzisiejsze czasy, tożsamość je scalająca, wspólna, funkcjonująca na poziomie wyższym, regionalnym.

Osiedleńcy nie znali historii i dziedzictwa kulturowego krainy, do której zostali przeniesieni z terenów bardzo odległych, typowo polskich, jednorodnych pod względem kulturowym, wyznaniowym i językowym. Przez wiele lat ich stosunek do ponemieckiego i pomennonickiego kręgu kulturowego podlegał wpływom propagandy socjalistycznej i w pewnym sensie „narodowej”, przez co nie mógł być właściwie rozpoznany i w jakikolwiek sposób przyswojony, zasymilowany. Wskutek tego doszło do przerwania ciągłości kulturowej: osadnicy przybywali z nowym bagażem kulturowym, głównie w zakresie kultury społecznej i duchowej, a na miejscu konfrontowali się wyłącznie z pozostawionymi elementami kultury materialnej – poczynając od organizacji przestrzennej, poprzez sposób budowania i zarządzania wewnątrz, na sprzęcie rolniczym kończąc. „To zderzenie kultury przywiezionej i zastanej stało się podwaliną pod konstruowanie nowej kultury żuławskiej”. Przesiedleńcy nie znali jednak kontekstu, w którym te materialne wytwory zostały wytworzone i funkcjonowały, przez co często używali ich niewłaściwie, nie mówiąc o tym, że na poziomie o wiele wyższym nie potrafili początkowo rozumieć „właściwego sposobu działania” całej tej krainy, w której przyszło im żyć (praktycznego znaczenia urządzeń takich, jak terpy, system odwadniający z zielenią pompową, blokowy rozłóg pól, organizacja społeczna pozwalająca zapobiegać zagrożeniom powodziowym i utrzymywać blokowe rozłogi pól w stanie nadającym się do gospodarowania etc). Nie poznali też, i w większości wypadków nie przyswoili sobie do dziś wiedzy w tym zakresie, przede wszystkim sfery kultury symbolicznej ukształtowanej w toku procesu dziejowego na tych ziemiach, kontekstu, który był bardzo skomplikowany, złożony, wywodzący się z różnych kręgów kulturowych, językowych, wyznaniowych i etnicznych.

7. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY - ANALIZA SWOT

Dla potrzeb lepszej diagnozy stanu istniejącego w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego oraz w celu sformowania priorytetów działań władz samorządowych opracowano analizę SWOT dla Gminy Stare Pole .

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY

- | | |
|---|--|
| <ul style="list-style-type: none"> • Niezwykłe atrakcyjne położenie gminy, sprzyjające rozwojowi turystyki, • Dobra drogowa i kolejowa dostępność komunikacyjna, • Utrzymanie w dobrym stanie większości obiektów sakralnych oraz obiektów użyteczności publicznej, • Interesujące obiekty zabytkowe, takie jak kościoły i zespoły zabudowy, • Duża liczba alei przydrożnych, • Obecność założeń zieleni komponowanej, utrzymanej w niezłym stanie, • Historyczne układy zabudowy wiejskiej, • Urozmaicony krajobraz gminy, • Duża liczba szlaków turystycznych, • Wykorzystywanie funduszy unijnych i krajowych, • Historyczne położenie w regionie Żuław, posiadającego własne tradycje i kulturę, • Zainteresowanie historią i kulturą regionu wśród władz gminy, • Odbywające się regularnie imprezy kulturalne, • Zwiększająca się liczba odwiedzających gminę turystów, • Czystość środowiska naturalnego, • Zaktualizowana baza danych Gminnej Ewidencji Zabytków. | <ul style="list-style-type: none"> • Niewystarczające środki finansowe na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych, • Brak promocji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego, • Niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, • Gwałtowny rozwój nowej zabudowy, • Niekontrolowane przebudowy i rozbiórki obiektów zabytkowych, • Brak środków na prowadzenie dokładnych badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych, • Sezonowość turystyki. |
|---|--|

SZANSE

ZAGROŻENIA

- | | |
|--|---|
| <ul style="list-style-type: none"> • Zwiększenie środków budżetowych na działania związane z ochroną zabytków, • Pozyskiwanie wsparcia finansowego z wielu źródeł (w tym unijnych) na prace konserwatorskie zabytków, • Szersza promocja walorów kulturowych Gminy, • Wzrastająca świadomość mieszkańców w zakresie poprawy estetyki budynków, • Wzrost poszanowania dla obiektów posiadających walory historyczne, | <ul style="list-style-type: none"> • Degradacja krajobrazu kulturowego poprzez wprowadzanie elementów nowej zabudowy nie nawiązujących do historycznego charakteru, • Niewłaściwe działanie inwestycyjne lub ich brak, przyczyniające się do dalszej degradacji obiektów zabytkowych, • Niewłaściwe stosowanie nowych elementów budowlanych i technologii przy odnawianiu i remoncie obiektów zabytkowych, |
|--|---|

<ul style="list-style-type: none"> • Tworzenie nowych projektów i produktów turystycznych w oparciu o istniejące zasoby, • Rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym regionu, • Współpraca międzyregionalna oraz międzynarodowa (np. w zakresie dobrych praktyk), • Powstawanie i dalszy rozwój istniejących organizacji pozarządowych w sferze dziedzictwa kulturowego, • Tworzenie systemu informacji turystycznej oraz jednolitej identyfikacji wizualnej obiektów zabytkowych, • Komplementarność Programu Gminnego z Programem Opieki nad Zabytkami dla Województwa Pomorskiego. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zwiększony ruch turystyczny powodujący degradację substancji zabytkowej, • Częściowy zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia, • Częste zmiany prawne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, • Niestabilność finansów publicznych i przepisów z nimi związanych, • Klęski żywiołowe, • Akty wandalizmu.
--	---

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE

Gminny Program Opieki nad Zabytkami formułuje szereg działań samorządu w zakresie opieki nad zabytkami z terenu Gminy. Wyznaczone kierunki i zadania uwzględniają specyfikę dziejów Gminy i charakter jego dziedzictwa kulturowego, są zgodne z celami wskazanymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także komplementarne w stosunku do pozostałych dokumentów strategicznych.

Celem strategicznym dla Gminy Stare Pole – kontynuowanym zgodnie z poprzednią perspektywą programu jest zachowanie dziedzictwa kulturowego gminy, służące rozwojowi społeczno-gospodarczemu i pogłębianiu tożsamości jej mieszkańców.

Ze względu na fakt, że niewielka grupa obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków jest administrowana przez Gminę Stare Pole, niniejszy program skupia się przede wszystkim na działaniach miękkich, związanych z promocją i wykorzystaniem turystycznym zabytków gminnych, a także wsparciem dla lokalnej tradycji terenu Żuław.

PROPONOWANE KIERUNKI DZIAŁAŃ GMINY:

CEL 1: Ochrona i opieka nad zabytkami oraz ochrona krajobrazu kulturowego poprzez priorytetowe traktowanie obszarów wartościowych kulturowo w kształtowaniu polityki przestrzennej Gminy

Priorytet:	Działania:
Ścisłe powiązanie zadań służących opiece nad zabytkami ze studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz polityką przestrzenną Gminy.	<ul style="list-style-type: none"> - aktualizacja poszczególnych dokumentów, - dbałość o włączenie ochrony dziedzictwa kulturowego do treści dokumentów.
Integrowanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz walorów przyrodniczych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.	<ul style="list-style-type: none"> - w przypadku uchwalania nowych miejscowych planów zagospodarowania niezbędne jest uwzględnianie postulatów ochrony dziedzictwa kulturowego.
Wprowadzenie i egzekwowanie zasad ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.	<ul style="list-style-type: none"> - wprowadzenie jednolitej polityki dotyczącej obiektów zabytkowych, - dążenie do zachowania ładu przestrzennego w ramach istniejących jednostek osadniczych.
Współpraca z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków przy identyfikacji celów związanych z ochroną dziedzictwa historycznego.	<ul style="list-style-type: none"> - polityka przestrzenna gminy (ochrona zabytków w aktach planistycznych).
Ochrona dziedzictwa archeologicznego Gminy	<ul style="list-style-type: none"> - prowadzenie monitoringu stanowisk archeologicznych objętych ochroną in situ, - wykup i konserwacja terenów o największej wartości archeologicznej, wsparcie właścicieli prywatnych w zagospodarowaniu zapewniającym nienaruszalność substancji zabytków archeologicznych (m.in. poprzez prowadzenie zieleni niskiej, upraw łąk).
CEL 2: Wykorzystanie zasobów i walorów krajobrazu kulturowego Gminy w rozwoju turystyki.	
Priorytet:	Działania:
Wprowadzenie na terenie Gminy zintegrowanego systemu informacji wizualnej dotyczącej zasobu i walorów dziedzictwa kulturowego, w odniesieniu do najcenniejszych przestrzeni (krajobrazów), miejsc (punktów widokowych bądź pamiątkowych), obiektów (parki, budowle, zespoły).	<ul style="list-style-type: none"> - identyfikacja najcenniejszych zabytków, - opracowanie jednolitego systemu oznaczeń, - odpowiednie wyeksponowanie najcenniejszych zabytków.

Dbłość o utrzymanie zachowanych układów ruralistycznych wraz z elementami charakterystycznej, regionalnej zabudowy.	- dbłość o włączenie ochrony dziedzictwa kulturowego do treści dokumentów planistycznych.
Promocja walorów krajobrazowych (zabytkowych i przyrodniczych) terenów Gminy.	- organizacja konkursów plastycznych w szkołach, wycieczek historycznych, współpraca ze szkołami i z biblioteką, - udział w targach, konferencjach bądź programach międzygminnych.
Inicjowanie, wspieranie i udzielanie pomocy przy tworzeniu nowoczesnych multimedialnych ekspozycji (stałych i czasowych) poświęconych dziedzictwu regionu.	- przy wykorzystaniu środków krajowych i unijnych.
Współpraca z mediami regionalnymi w zakresie promocji walorów dziedzictwa kulturowego, ze szczególną uwagą zwróconą na problematykę rewitalizacji zabytków.	w tym działania marketingowe, przyciągające zarówno turystów, jak i inwestorów.
CEL 3: Rozszerzenie zasobu i ochrony dziedzictwa kulturowego Gminy oraz jego promocja wśród lokalnej społeczności	
Priorytet:	Działania:
Wprowadzanie zmian w gminnej ewidencji zabytków w oparciu o aktualizowany wykaz obiektów zabytkowych.	- regularna aktualizacja gminnej ewidencji zabytków i stanowisk archeologicznych, - występowanie do WUOZ o wykreślanie obiektów, które utraciły walory zabytkowe.
Inwentaryzacja obiektów małej architektury, jako świadectwa kulturalnej przeszłości regionu (krzyże, kapliczki przydrożne, miejsca pamięci).	- przeprowadzenie inwentaryzacji terenowej dla poszczególnych typów obiektów, - wpisanie najcenniejszych z nich do gminnej ewidencji zabytków.
Okresowe przeglądy zabezpieczeń obiektów zabytkowych zgodnie z Gminnym programem ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	- opracowanie programu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, - określenie procedur przeciwdziałania zagrożeniom.

Wspieranie rozwoju regionalnych galerii, izb pamięci, świetlic (np. istniejących izb historycznych, muzeów itp.).	<ul style="list-style-type: none"> - wsparcie dla wydawania publikacji regionalnych, - organizacja konkursów wiedzy o regionie itd.
Popularyzacja opieki nad zabytkami poprzez wszelkiego rodzaju konkursy promujące wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego oraz warsztaty i pokazy w zakresie tradycyjnych rzemiosł budowlanych.	<ul style="list-style-type: none"> - we współpracy ze szkołami, bibliotekami, regionalistami itd., - organizacja jarmarków, festynów, zapraszanie regionalnych twórców i rzemieślników.
Kultywowanie elementów lokalnej tradycji i kultury Żuław wśród mieszkańców gminy.	<ul style="list-style-type: none"> - wprowadzenie elementów lokalnego folkloru do edukacji szkolnej, - wsparcie dla organizacji promujących kulturę i tradycje Żuław, - organizacja imprez związanych z kulturą Żuław.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zadania opisane w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Stare Pole powinny być realizowane poprzez wspólne działania władz samorządowych, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, właścicieli oraz zarządców obiektów, parafie, organizacje pozarządowe i stowarzyszenia, w ramach posiadanych przez te jednostki kompetencji, praw i obowiązków wynikających z obowiązujących przepisów prawnych.

Ze strony gminy Stare Pole zadania będą wykonywane bądź wspierane przez gminne jednostki organizacyjne (szkoły, przedszkola, gminne placówki kultury – np. biblioteka) oraz pracowników Urzędu Gminy w ramach zadań własnych, poprzez istniejące i planowane instrumenty:

- prawne (np. poprzez uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów o wartościach artystycznych i zabytkowych, prowadzenie gminnej ewidencji zabytków, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków),
- finansowe (np. udzielanie dotacji na prace remontowe, konserwatorskie i prace budowlane przy zabytkach, nagrody, ulgi finansowe),
- społeczne (działania stymulujące np. w zakresie edukacji, promocji, informacji, działań sprzyjających tworzeniu miejsc pracy związanych z rozwojem turystyki),

- kontrolne (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego – gminnej ewidencji zabytków),
- koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca z gminami sąsiednimi, ośrodkami naukowymi i akademickimi, związkami wyznaniowymi)

10. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Na mocy art. 87 ust.1 i ust.5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2022 r., poz. 840 ze zm.) Gminny program opieki nad zabytkami jest sporządzany na okres 4 lat. Wójt sporządza sprawozdanie z jego realizacji co 2 lata i przedstawia je radzie gminy.

Sprawozdanie powinno określać poziom realizacji gminnego programu oraz efektywność wykonania planowanych zadań, w tym m.in. poziom (w % bądź liczbach):

- wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansową wykonanych/dofinansowanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach,
- liczba obiektów poddanych tym pracom,
- poziom (w %) objęcia terenu Gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego,
- liczba wniosków o wpis do rejestru zabytków obszarów, obiektów i zespołów
- liczba utworzonych szlaków turystycznych,
- liczba wydanych wydawnictw, liczba szkoleń, imprez związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego itd.

11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Należy jednak stwierdzić, iż ważne jest, aby gminy również z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w swoich budżetach środków w rozdziale 92120 - Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Jest to o tyle istotne, iż duża część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego we współfinansowanych przez nie projektach. Regularne zabezpieczanie środków z budżetu gminy pozwoli na podjęcie powolnych, ale systematycznych kroków w kierunku ratowania kolejnych obiektów dziedzictwa kulturowego.

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 w/w Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami,

w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

Źródła krajowe:

- dotacje ministra kultury oraz programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (szczegóły dostępne na <http://www.mkidn.gov.pl>)
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków (szczegóły dostępne na <https://wuoz.gd.bip.gov.pl/dotacje/zasady-przyznawania-dotacji.html>)
- dotacje wojewódzkie
- dotacje powiatowe
- dotacje gminne
- inne źródła

Źródła zagraniczne:

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych (szczegóły nt. nowej perspektywy finansowania dostępne są na stronach WRPO)
- źródła w ramach programów unijnych takich jak Program Rozwoju Obszarów Wiejskich lub Program Infrastruktura i Środowisko
- źródła pozaunijne - Mechanizm Norweski i Fundusz EOG (szczegóły programów ogłaszane są na bieżąco)

11.1 ŹRÓDŁA KRAJOWE

DOTACJE NA DOFINANSOWANIE PRAC KONSERWATORSKICH, RESTAURATORSKICH LUB ROBÓT BUDOWLANYCH UDZIELANE PRZEZ MINISTRA WŁAŚCIWEGO DS. KULTURY ORAZ PROGRAMY OPERACYJNE MINISTERSTWA KULTURY I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

Ogłaszane decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego programy operacyjne stanowią podstawę ubiegania się o środki ministerialne na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe oraz podmioty gospodarcze. Programy operacyjne określają: cele, zadania, typy projektów, alokację finansową, uprawnionych wnioskodawców, tryb naboru i wyboru wniosków, kryteria oceny, zobowiązania wnioskodawców, wskaźniki monitoringu. Przy ocenie wniosków branych jest pod uwagę wiele kryteriów, m.in.: wartość merytoryczna, zakorzenienie w tradycji, zasadność realizacji projektu, wiarygodność organizatora, efektywność wykorzystania środków. Programy są ogłaszane rokrocznie, z reguły w kilku priorytetach.

Celem Programu „Dziedzictwo kulturowe” jest ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i za granicą, wspieranie działalności muzeów oraz popularyzacja kultury ludowej.

Program „Dziedzictwo kulturowe” składa się z następujących priorytetów:

➤ **Ochrona zabytków**

Strategicznym celem priorytetu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów priorytetu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach priorytetu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. W pierwszej kolejności wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone oraz zabytki najcenniejsze – wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznane za Pomniki Historii oraz te, posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Biorąc pod uwagę fakt, że priorytet ma charakter ogólnopolski, szczególny nacisk kładziony jest też na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki. Dlatego istotnym celem priorytetu jest kierowanie pomocy dla cennych obiektów położonych na terenach uboższych gospodarczo i turystycznie, czego efektem będzie zwiększenie dostępności do zabytków, podniesienie atrakcyjność regionów i wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadanym dziedzictwem kulturowym.

Mimo, że określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie ich doświadczenie, podejmowanie w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu zabytkowego oraz umiejętność pozyskiwania innych niż ministerialne środków na realizację zadania, a także zdolność do maksymalnego wykorzystania w przyszłości potencjału dofinansowanej inwestycji. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach priorytetu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1. Prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
2. Prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).
3. W przypadku zadań określonych w ust. 1 można ubiegać się wyłącznie o dofinansowanie kosztów określonych w art. 77. ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
4. Do priorytetu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

Uprawnieni wnioskodawcy

O dofinansowanie w ramach priorytetu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

W przypadku zadań określonych w § 1 ust. 1 pkt. 2 regulaminu tego priorytetu o dofinansowanie ubiegać mogą się wyłącznie wnioskodawcy, których działalność nie jest finansowana ze środków publicznych.

O dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty, o których mowa w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tryb naboru: do 30 listopada i 31 marca każdego, kolejnego roku. Nabory listopadowe zazwyczaj wyczerpują alokację na dany rok.

Minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 25 000,00 zł.

W szczególnych przypadkach minister może przyznać dofinansowanie w kwocie niższej od minimalnej kwoty wnioskowanej.

Dofinansowanie, zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych.

W przypadkach określonych w art. 78 ust. 2 i 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dofinansowanie może być udzielone w kwocie do 100% nakładów koniecznych.

Wnioskodawca ubiegający się o kwotę wyższą niż 50% nakładów koniecznych zobowiązany jest umieścić we wniosku stosowną informację na ten temat wraz

z uzasadnieniem. Wniosek nie zawierający takiego uzasadnienia zostanie odrzucony jako błędny formalnie.

Na podstawie art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

UWAGA – sporządzenie ekspertyz, badań, dokumentacji, programów lub projektów stanowi koszty kwalifikowane jedynie w przypadku, gdy są częścią prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, bądź wynikają z prowadzonych prac i są wykonywane po dacie podpisania umowy o dotację.

➤ **Kultura ludowa i tradycyjna**

Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz

narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami.

➤ **Ochrona zabytków archeologicznych**

Strategicznym celem priorytetu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących nieinwazyjne badania archeologiczne, ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Cel ten został sformułowany w oparciu o fundamentalną dla ochrony dziedzictwa kulturowego zasadę zrównoważonego rozwoju, która dopuszcza inwazyjne metody badawcze jedynie w ostateczności, gdy stanowisko (zabytek archeologiczny) narażone jest na bezpośrednie zniszczenie spowodowane oddziaływaniem przyrodniczym, bądź działaniami człowieka. Stąd zadaniem priorytetu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także publikacja ich wyników. Nie będą natomiast wspierane projekty, które prowadzą do niszczenia stanowisk archeologicznych (np. poprzedzające rekonstrukcje na stanowisku archeologicznym).

Ze względu na rozległość, różnorodność, a zwłaszcza nieodnawialność zasobów tworzących dziedzictwo archeologiczne oraz złożoność procesów związanych z jego badaniem i ochroną, kluczowe dla właściwej realizacji celów priorytetu jest nie tylko zachowanie wysokiej wartości naukowej i poznawczej prowadzonych działań, lecz również przestrzeganie w trakcie ich realizacji określonych norm międzynarodowych,

wskazanych w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska). Zadania finansowane z ramach priorytetu powinny być realizowane zgodnie z tymi zasadami. Szczególnie istotne jest upowszechnianie wyników badań już zakończonych, które do tej pory nie doczekały się opracowania i publikacji, stąd projekty podejmujące takie zagadnienia będą wyżej oceniane.

Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem, umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu, jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach priorytetu rozszerzony zostaje zakres finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu priorytetu.

Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy, dysponując niezbędnym doświadczeniem oraz zapleczem organizacyjnym i naukowym, gwarantują stabilność działania oraz wysoki poziom kadry odpowiedzialnej za realizację podjętych zamierzeń merytorycznych.

Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach priorytetu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych dotychczas badań, co pozwoli na wykorzystanie ich do świadomej i zrównoważonej ochrony dziedzictwa. Równoległe działania te powinny rozwijać świadomość społeczną, zarówno jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań, służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- 1) ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- 2) nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- 3) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

W przypadku wyników archeologicznych badań poprzedzających inwestycje, dofinansowane mogą być wyłącznie koszty opracowania redakcyjnego i publikacji książkowej oraz ewentualnych dodatkowych analiz, które nie zostały wykonane w ramach umowy z inwestorem.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury;
- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) organizacje pozarządowe;
- 4) publiczne uczelnie akademickie;
- 5) niepubliczne uczelnie akademickie;
- 6) podmioty prowadzące działalność gospodarczą.

Minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 30 000 zł.

W szczególnych przypadkach minister może przyznać dofinansowanie w kwocie niższej od minimalnej kwoty wnioskowanej.

Maksymalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi 200 000 zł oraz nie może przekraczać 85% budżetu przedstawionego we wniosku.

Wnioskodawca może ubiegać się o dofinansowanie zadania na okres dwóch kolejnych lat. Zadania dwuletnie muszą spełniać następujące warunki:

- 1) wnioskodawca przedstawia w formularzu wniosku odrębne kosztorysy i harmonogramy na każdy rok realizacji zadania;
- 2) w każdym roku realizacji zadania obowiązują wymagania odnośnie minimalnej i maksymalnej kwoty dofinansowania wnioskowanego na dany rok realizacji, określone w § 14 ust. 1 i ust. 3 regulaminu priorytetu;
- 3) w każdym roku realizacji zadania obowiązują wymagania odnośnie procentowego udziału dofinansowania ministra w stosunku do rocznego budżetu zadania określone w § 14 ust. 3 regulaminu priorytetu, z zastrzeżeniem § 14 ust. 7-9.

W przypadku pozytywnego rozpatrzenia wniosku, określona zostaje całościowa kwota dofinansowania wraz z podziałem na każdy rok realizacji.

Koszty kwalifikowane:

- 1) Honoraria i wynagrodzenia:
 - wykonawców badań, dokumentacji, konserwacji i analiz specjalistycznych,
 - autorów tekstów i opracowań,
 - redaktorów, tłumaczy i recenzentów tekstów do publikacji.
- 2) Zakup usług związanych z realizacją zadania:
 - analizy i badania specjalistyczne, np. metalograficzne, dendrologiczne,
 - wykonanie dokumentacji, także w formie cyfrowej (np. modele 3D, skany),
 - konserwacja zabytków ruchomych,
 - wykonanie zdjęć lotniczych,
 - badania nieinwazyjne, np. geomagnetyczne, elektrooporowe.
- 3) Koszty związane z publikacją, w tym:
 - projekt, skład, łamanie, druk,
 - opracowanie fotografii i ilustracji,
 - tłoczenie płyt,

- publikacja w Internecie,
- 4) Organizacja realizacji zadania, w tym:
 - wynajęcie sprzętu niezbędnego do wykonania badań,
 - zakup map niezbędnych do realizacji zadania,
 - zakup niezbędnych materiałów biurowych,
 - koszty transportu i wyjazdów w teren (z wyłączeniem noclegów),
 - koordynacja zadania,
 - obsługa finansowo-księgowa (nie dotyczy instytucji kultury oraz uczelni).
- 5) Promocja zadania, w tym: ogłoszenia w mediach i internecie, ulotki i broszury reklamowe, organizacja wystaw, spotkań i konferencji (ale nie udział w konferencjach organizowanych przez inne podmioty).

Koszty promocji nie powinny przekraczać 10% budżetu zadania.

➤ **Rozwój infrastruktury kultury – Infrastruktura kultury**

Celem Programu „Rozwój infrastruktury kultury” jest wsparcie infrastruktury i poprawa funkcjonowania podmiotów prowadzących działalność kulturalną, szkół i uczelni artystycznych oraz domów kultury.

Celem priorytetu jest stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze.

Od wielu lat sytuacja podmiotów działających w sferze kultury ukazuje ogromne potrzeby wsparcia finansowego, które umożliwi ich modernizację i rozwój, a także zwiększenie dostępu i podniesienie atrakcyjności oferty kulturalnej. Strategicznym celem priorytetu jest zatem stworzenie optymalnych warunków dla prowadzenia działalności kulturalnej, poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury instytucji kultury, a także innych podmiotów działających w tym obszarze. Katalog działań priorytetu, obejmujący prace budowlane, zakup wyposażenia niezbędnego dla realizacji celów statutowych, czy sporządzanie dokumentacji technicznej, daje możliwość finansowania zadań generujących istotne zmiany jakościowe, w zakresie sprawności i efektywności funkcjonowania zaplecza materialno-technicznego, podmiotów objętych priorytetem.

Ze względu na zróżnicowany stan infrastruktury w tym sektorze założenia priorytetu dopuszczają finansowanie różnorodnych zadań. Szczególnie istotne są: poprawa stanu infrastruktury kultury zwiększająca dostęp do oferty kulturalnej i podnosząca jej atrakcyjność, działania przyczyniające się do faktycznego zwiększenia potencjału instytucji kultury, dostosowanie do standardów europejskich, wzrost konkurencyjności podmiotu, wzmocnienie działalności o charakterze ponadregionalnym. Konieczne jest także wspieranie zadań o charakterze interwencyjnym, likwidujących skutki zdarzeń losowych, klęsk żywiołowych lub związanych z prowadzeniem wieloletnich inwestycji, wdrażaniem działań zapewniających niezbędne warunki do prowadzenia działalności kulturalnej.

Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów, o wyżej nakreślonym profilu, jest stabilność finansowa i organizacyjna, zostaje wprowadzona w ramach priorytetu możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu priorytetu w danym roku budżetowym. Wsparcie finansowe kierowane będzie do podmiotów, których zadania powstaną w oparciu o stabilne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują konsekwentną realizację podjętych działań, a inwestycje wpiszą się w ich kompleksowe plany rozwoju. Istotnym kryterium oceny projektów będą zarówno korzyści, wynikające z realizacji zadania na tle potrzeb podobnej grupy wnioskodawców, jak i zdolność do prowadzenia działań inwestycyjnych oraz dotychczasowa działalność kulturalna w okresie 2 ostatnich lat.

Inwestycje w zakresie poprawy infrastruktury, poprzez tworzenie przyjaznej i nowoczesnej bazy technicznej, powinny przyczynić się do zwiększenia efektywności działalności instytucji kultury oraz wzrostu uczestnictwa w kulturze.

W ramach priorytetu można ubiegać się o dofinansowanie następujących zadań inwestycyjnych służących prowadzeniu działalności kulturalnej:

- 1) budowa, roboty budowlane, przebudowa, remont wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych i wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej;
- 2) zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej, w tym zakup instrumentów muzycznych;
- 3) przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji, w tym projektów architektonicznych, studiów wykonalności, analizy oddziaływania na środowisko;
- 4) zadania dotyczące budowy, rozbudowy i przebudowy obiektów budowlanych wraz z zakupem niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich.

O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego:

- 1) samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem domów kultury, centrów kultury oraz ośrodków kultury;
- 2) państwowe instytucje kultury;
- 3) jednostki samorządu terytorialnego – z wyjątkiem sytuacji, gdy występują o dofinansowanie jako organy prowadzące domy kultury, centra kultury oraz ośrodki kultury;
- 4) organizacje pozarządowe;
- 5) kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne.

Minimalna kwota wnioskowanego dofinansowania wynosi:

- 1) 50 000 zł – w przypadku zadań określonych w §1 ust. 1 pkt. 2 i pkt. 3 regulaminu priorytetu;

- 2) 300 000 zł – w przypadku zadań określonych w §1 ust. 1 pkt. 1 i pkt. 4 regulaminu priorytetu.

W szczególnych przypadkach minister może przyznać dofinansowanie w kwocie niższej od minimalnej kwoty wnioskowanej.

Wnioskowane dofinansowanie nie może przekraczać:

- 1) 75% budżetu przedstawionego we wniosku w przypadku zadań o kwocie wnioskowanego dofinansowania nie wyższej niż 3 000 000 zł;
- 2) 50% budżetu przedstawionego we wniosku w przypadku zadań o kwocie wnioskowanego dofinansowania wyższej niż 3 000 000 zł.

Koszty kwalifikowane:

Budowa, roboty budowlane, przebudowa i remont obiektu budowlanego na cele działalności kulturalnej i edukacyjnej w zakresie kultury – koszty prac wykonywanych w obiektach lub koszty adaptacji obiektów, służących poprawie warunków ich funkcjonowania, tj.:

- budowa – wykonanie obiektu budowlanego w określonym miejscu, a także odbudowa, rozbudowa, nadbudowa obiektu budowlanego;
- roboty budowlane – prowadzenie prac polegających na budowie, przebudowie, montażu, remoncie lub rozbiórce obiektu budowlanego;
- przebudowa (modernizacja) – wykonanie robót budowlanych, w wyniku których następuje zmiana parametrów użytkowych lub technicznych istniejącego obiektu budowlanego;
- remont – wykonywanie w istniejącym obiekcie budowlanym robót budowlanych polegających na odtworzeniu stanu pierwotnego, przy czym możliwe jest stosowanie wyrobów budowlanych innych, niż użyto w stanie pierwotnym. Dopuszcza się prace remontowe polegające na bieżącej konserwacji i wykończeniu obiektu (malowanie ścian, cyklinowanie podłóg);
- urządzenia budowlane – wyposażenie obiektu budowlanego w urządzenia techniczne zapewniające możliwość użytkowania obiektu, jak: przyłącza, urządzenia instalacyjne, w tym służące oczyszczaniu lub gromadzeniu ścieków, a także place postojowe, ogrodzenia;
- przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do realizacji planowanych prac – koszty opracowań/projektów dokumentacji branżowej, w tym także projekty aranżacji wnętrz;
- nadzór inwestorski/autorski – kontrola obiektów i procesów budowlanych;
- koszty związane z przeprowadzeniem postępowania przetargowego;
- koszty transportu.

Zakup wyposażenia na potrzeby działalności kulturalnej, w tym zakup instrumentów muzycznych – koszty zakupu środków trwałych służących wielokrotnemu wykorzystaniu takich jak:

- instrumenty i akcesoria muzyczne;
- sprzęt komputerowy i oprogramowanie;
- urządzenia biurowe;
- meble;
- systemy zabezpieczające przed kradzieżą/włamaniem;
- sprzęt/system nagłośnieniowy, oświetleniowy, multimedialny;
- wyposażenie pracowni specjalistycznych, np. pracowni plastycznych (sztalugi, antyramy, piece ceramiczne, koła garncarskie itp.), muzycznych, baletowych, krawieckich, scenograficznych, fotograficznych (aparaty fotograficzne, obiektywy, lampy, statywy, akcesoria ciemniowe itp.), filmowych, multimedialnych (tablice interaktywne, sprzęt audio-video, komputerowy, czytniki, tablety, oprogramowanie itp.), sal wystawowych (gabloty, systemy ekspozycyjne, manekiny itp.); sal teatralnych i kinowych (fotele, kurtyny, żaluzje, rolety, wyposażenie audio-video, rampy oświetleniowe, zaplecze itp.);
- środki transportu służące działalności kulturalnej;
- specjalistyczny sprzęt umożliwiający osobom niepełnosprawnym dostęp do oferty kulturalnej;
- montaż zakupionego sprzętu lub wyposażenia;
- transport zakupionego wyposażenia.

Przygotowanie dokumentacji technicznej niezbędnej do prowadzenia inwestycji – koszty wykonania projektów architektonicznych, studium wykonalności, prognoz oddziaływań na środowisko.

Budowa, rozbudowa i przebudowa obiektów budowlanych, wraz z zakupami niezbędnych urządzeń budowlanych, współfinansowanych w ramach programów europejskich – współfinansowanie kosztów niekwalifikowanych projektów budowy i przebudowy obiektów służących działalności kulturalnej ze środków europejskich, mających podpisane umowy na dofinansowanie projektu, które są kosztami objętymi niniejszym programem jak w przypadku zadań określonych w §1 ust. 1 pkt. 1 regulaminu.

Warto wspomnieć także o innych programach realizowanych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a mianowicie:

„Zabytek Zadbany” - jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 roku podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Ocenie Jury konkursowego podlegać będą jakość i zakres prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych, a także wykonane rewitalizacje zabytków architektury. Konkurs promuje właściwe użytkowanie zabytkowych obiektów, ochronę „substancji zabytkowej” podczas wykonywanych remontów, utrzymanie estetycznego wyglądu budowli oraz ich otoczenia, które nierzadko również wpisane jest do rejestru zabytków.

Wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi w kraju - Celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń

DOTACJE NA DOFINANSOWANIE PRAC KONSERWATORSKICH, RESTAURATORSKICH LUB ROBÓT BUDOWLANÝCH UDZIELANE PRZEZ WOJEWÓDZKIEGO KONSERWATORA ZABYTEKÓW

Cel rozdziału środków:

Poprawa stanu zachowania zabytków poprzez:

- 1) ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego;
- 2) konserwację i rewaloryzację zabytków;
- 3) udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Rodzaje kwalifikujących się zadań: prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (projekty realizowane bez udziału środków europejskich):

- 1) planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dotacji, niewymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- 2) planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dotacji, wymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- 3) przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

Uprawnieni wnioskodawcy:

- 1) osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne posiadające tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego;

Z wnioskiem o udzielenie dofinansowania, o którym mowa w pkt 2 lit. c, może wystąpić wnioskodawca, którego działalność nie jest finansowana ze środków publicznych, po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Wnioskodawcami nie mogą być: państwowe instytucje kultury nadzorowane przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego lub współprowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego i Ministra Edukacji Narodowej, państwowe szkoły i uczelnie wyższe, a także podmioty określone w art. 72 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Koszty kwalifikujące się do dofinansowania:

- 1) dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych może obejmować nakłady konieczne na prace lub roboty określone w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami;
- 2) dofinansowanie może być udzielone w wysokości do 50% nakładów koniecznych;
- 3) dofinansowanie w wysokości do 100 % może być udzielone jedynie w przypadkach gdy:
 - zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub robót,
 - stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac lub robót.

Wnioskodawca ubiegający się o kwotę wyższą niż 50% nakładów koniecznych jest zobowiązany do uzasadnienia swojego wniosku. Uzasadnienie winno być poparte dokumentem potwierdzającym spełnienie przez wnioskodawcę przesłanek o których mowa w art. 78 ust. 2 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (np. kserem karty białej, szczegółowy opis stanu zachowania obiektu sporządzony przez autora programu prac konserwatorskich, ekspertyza techniczna itp.).

DOTACJE WOJEWÓDZKIE

Proces dofinansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, odbywa się zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie odpowiedniej uchwały Sejmiku Województwa w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, położonym na obszarze województwa.

DOTACJE POWIATOWE

W myśl art. 81. ust. 1. i 2. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Art. 82. 1. Precyzuje, iż łączna kwota dotacji na prace

konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy lub powiatu nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

DOTACJE GMINNE

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest również obowiązkiem jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym.

Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy Stare Pole na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa uchwała nr XLVII/355/2023 Rady Gminy Stare Pole z dnia 22 listopada 2024 r. w sprawie przyjęcia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków i położonych w granicach administracyjnych Gminy Stare Pole.

11.2 ŹRÓDŁA ZAGRANICZNE W RAMACH FUNDUSZY STRUKTURALNYCH

REGIONALNY PROGRAM OPERACYJNY WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO NA LATA 2021-2027

Regionalny Program Operacyjny posiada wiele możliwości wspierania inwestycji związanych z rewitalizacją. Tryb naboru wniosków odbywa się zazwyczaj w trybie konkursowym, ogłaszany w zależności od harmonogramu realizacji RPO. W celu pozyskania środków z tych źródeł, należy dotrzeć do odpowiednich dokumentów programowych.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027 (FEnIKS) stanowi kontynuację dwóch wcześniejszych programów Infrastruktura i Środowisko 2007-2013 oraz 2014-2020.

Głównym celem programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez:

- obniżenie emisyjności gospodarki transformację w kierunku gospodarki przyjaznej środowisku i o obiegu zamkniętym,
- budowę efektywnego i odpornego systemu transportowego o jak najniższym negatywnym wpływie na środowisko naturalne,

- dokończenie realizacji odcinków sieci bazowej TEN-T do roku 2030,
- poprawę bezpieczeństwa transportu,
- zapewnienie równego dostępu do opieki zdrowotnej oraz poprawę odporności systemu ochrony zdrowia,
- wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym.

W sektorze kultury planuje się działania mające na celu ochronę zabytków o światowym i krajowym znaczeniu zarówno ruchomych i nieruchomych. Planuje się rozwijać instytucję kultury oraz wspierać ich adaptację do nowych funkcji kulturalnych i społecznych.

Działanie FENX.07.01 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej

Cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych

Zakres interwencji

166 - Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury

Opis działania

W ramach działania będą wspierane inwestycje o ponadregionalnym oddziaływaniu mające na celu wzmocnienie wpływu kultury i zrównoważonej turystyki na rozwój gospodarczy, włączenie społeczne i innowacje społeczne.

Osiągnięcie ww. celu zostanie zapewnione poprzez wsparcie w dwóch obszarach:

- Obszar 1: Rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej)

Tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych sprzyjających aktywnemu uczestnictwu w kulturze i w życiu społecznym. Dzięki interwencji powstanie nowoczesna infrastruktura kultury, odpowiadająca na potrzeby współczesnych odbiorców, zapewniająca użytkownikom komfortowe i bezpieczne warunki korzystania z oferty, sprzyjająca włączeniu społecznemu i edukacji kulturalnej, również poprzez eliminację barier w dostępie do kultury dla osób ze szczególnymi potrzebami.

- Obszar 2: Ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego

Podniesienie atrakcyjności najcenniejszych zabytków, poprawa obsługi ruchu turystycznego, tworzenie lub wzmocnienie marki zabytku oraz rozwój usług wykorzystujących nowoczesne technologie w zakresie prezentacji oferty.

Projekt realizowany w ramach Obszaru 2 nie może być pojedynczą interwencją, tylko stanowić część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub lokalnej.

Obowiązkowe aspekty projektów:

włączenie społeczne i rozwój innowacji społecznych, pozytywne efekty ekonomiczno-społeczne, nowe miejsca pracy, rozwiązania energooszczędne oraz odpowiadające

wyzwaniom zielonej gospodarki, wzrost udziału społeczeństwa w życiu kulturalnym. Wsparcie projekty powinny stosować zasady Nowego Europejskiego Bauhausu, wspierać transformację cyfrową, realizację Europejskiego Filaru Spraw Socjalnych, zapobiegać wszelkim formom dyskryminacji, a w przypadku infrastruktury zabytkowej stosować „Europejskie Zasady Jakości dla finansowanych przez UE interwencji o potencjalnym wpływie 102 na dziedzictwo kulturowe”.

Uwaga! Wskazane powyżej możliwości wsparcia finansowego mają charakter informacyjny. W celu znalezienia dokładnych szczegółów oraz odpowiedniej formy dofinansowania na określone zadania należy dotrzeć do dokumentów programowych oraz kryteriów przyznawania dotacji, ponieważ co roku mogą one ulegać zmianom.

12. MISJA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Gminny Program Opieki nad Zabytkami jest dokumentem długofalowym, zapisy w nim zawarte powinny być brane pod uwagę we wszelkich działaniach związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Konsekwentna realizacja założeń Programu przyczyni się do poprawy jakości środowiska kulturowego, wzrostu nakładów finansowych na inwestycje związane z obiektami zabytkowymi (zarówno w przypadku osób prywatnych, administracji publicznej, jak i organizacji pozarządowych), szerszej promocji gminy i przyciągnięcia turystów, a także do wzrostu świadomości regionalnej mieszkańców i poprawy ich sytuacji materialnej.

W sporządzanych co cztery lata aktualizacjach Programu powinny znajdować się odniesienia do uaktualnionych zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, zawartych w innych dokumentach strategicznych gminy, zwrócić też należy uwagę na wyszczególnienie obowiązujących w danym momencie aktów prawnych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami kładzie szczególny nacisk na wykorzystanie istniejących źródeł finansowania inwestycji związanych z opieką nad zabytkami, intensywne działania w obszarach najbardziej atrakcyjnych historycznie, promocję dziedzictwa kulturowego oraz wypracowanie odpowiednich schematów współpracy administracji samorządowej z właścicielami obiektów zabytkowych.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami stanowić będzie pomocne narzędzie w ukierunkowaniu polityki gminnej w zakresie rozwoju turystyki, promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego, prowadzonej w sposób uporządkowany i długoterminowy. Wszystkie te elementy przyczynią się do postrzegania Gminy Stare Pole , jako przyjaznej turystom i inwestorom, dumnej ze swoich walorów zabytkowych oraz dbającej o własne dziedzictwo kulturowe i historyczne.

WYKAZ OBIEKTÓW WPISANYCH DO GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW

GMINY STARE POLE

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowa nie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
1	Janówka	brama	5	ok. 1900 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
2	Janówka	dwa szpalery: lipowy i kasztanowy	przy zagrodzie 5	koniec XIX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
3	Janówka	budynek mieszkalny jednorodzinny	8	ok. 1930 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
4	Janówka	budynek gospodarczy	8	ok. 1930 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
5	Janówka	budynek mieszkalny jednorodzinny	10	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
6	Janówka	budynek gospodarczy	10	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
7	Janówka	budynek mieszkalny i gospodarczy (w typie zagrody wzdłużnej)	17	4 ćwierć XIX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
8	Janówka	budynek mieszkalny dwurodzinny	19/21	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
9	Janówka	budynek mieszkalny dwurodzinny	25/27	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
10	Janówka	zajazd wiejski, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	29/31	1823 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
11	Janówka	budynek gospodarczy 1 – obora	29/31	początek XX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
12	Janówka	budynek gospodarczy 2 – stodoła	29/31	koniec XIX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
13	Janówka	budynek mieszkalny dwurodzinny	35/37	1902 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
14	Janówka	budynek gospodarczy 1– obora	35/37	początek XX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
15	Janówka	budynek gospodarczy 2 – pomocniczy	35/37	początek XX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
16	Janówka	budynek mieszkalny jednorodzinny	39	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
17	Janówka	budynek gospodarczy	39	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
18	Kaczynos	budynek mieszkalny dwurodzinny	1/1A	ok. 1930 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
19	Kaczynos	budynek gospodarczy	1/1A	ok. 1930 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
20	Kaczynos	budynek mieszkalny dwurodzinny	2/2A	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
21	Kaczynos	budynek gospodarczy	2/2A	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
22	Kaczynos	budynek mieszkalny dwurodzinny	3/3A	ok. 1930 r. / 2 połowa XX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
23	Kaczynos	budynek gospodarczy	3/3A	ok. 1930 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
24	Kaczynos	budynek mieszkalny jednorodzinny	4	1 ćwierć XX w.		WEZ	
25	Kaczynos	budynek mieszkalny dwurodzinny	6/6a	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
26	Kaczynos	budynek gospodarczy	6/6a	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowa nie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
27	Kaczynos	szkoła ludowa – Volksschule, ob. świetlica wiejska i budynek mieszkalny	9	1925 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
28	Kaczynos	budynek gospodarczy – stodoła	9	ok. 1930 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
29	Kaczynos	budynek mieszkalny i produkcyjny – piekarnia, ob. budynek mieszkalny	12	1925 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
30	Kaczynos	budynek mieszkalny dwurodzinny	16	ok. 1900 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
31	Kaczynos	budynek gospodarczy – owczarnia, ob. budynek mieszkalny	18	ok. 1900 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
32	Kaczynos	budynek gospodarczy	18	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
33	Kaczynos	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	20	koniec XVIII w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
34	Kaczynos	brama	20	ok. 1900 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowa nie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
35	Kaczynos	park wiejski	przy budynku nr 20	2 połowa XIX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
36	Kaczynos	budynek mieszkalny dwurodzinny	25/25A	ok. 1900 r. / 2 połowa XX w.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
37	Kaczynos	budynek mieszkalny	36	ok. 1900 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
38	Kaczynos	kapliczka przydrożna	centrum wsi	1910 r.		WEZ	brak
39	Kaczynos	szpaler lip	główna droga wiejska, od wjazdu do wsi ze strony południow ej do centrum układu osadniczeg o, gdzie zlokalizowa ny jest dawny cmentarz ewangelicki	2 połowa XIX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
40	Kaczynos	aleja lipowa	główna droga wiejska, na odcinku od centrum tj. od siedliska dawnego cmentarza ewangelicki ego w kierunku na północ	2 połowa XIX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
41	Kaczynos	cmentarz ewangelicki	w centrum wsi, po zachodniej stronie głównej drogi wiejskiej, usytuowany na wysokim terenie	XVII wiek		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
42	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	1	ok. 1900 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
43	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	7	ok. 1940 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
44	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	9	ok. 1940 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
45	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	10	ok. 1940 r.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
46	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	11	ok. 1940 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
47	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	12	ok. 1940 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
48	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	21A, 21B	ok. 1930 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
49	Kaczynos-Kolonia	budynek mieszkalny	23	ok. 1940 r.			Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
50	Kaczynos-Kolonia	park wiejski	pn. część terenu zabudowanego, pozostałość dawnego chełmińskiego „majątku ziemskiego”	koniec XIX w.		WEZ	Uchwała Nr V/30/2011 z dnia 15 marca 2011 r.
51	Kikojty	sześciorak w zabudowie folwarcznej, ob. budynek mieszkalny wielorodzinny	9, 11, 11A	ok. 1900-1910 r.		WEZ	
52	Kikojty	dwór, ob. budynek mieszkalny	16/20	1905 r.		WEZ	
53	Kikojty	budynek gospodarczy – spichlerz	16/20	ok. 1905-1910 r.		WEZ	
54	Kikojty	park wiejski, ob. plac zabaw	centrum układu osadniczego, po południowo – zachodniej stronie skrzyżowania głównych dróg wiejskich.	XVIII/XIX w.		WEZ	
55	Klecie	budynek mieszkalny jednorodzinny	1	lata 30-te XX w.		WEZ	
56	Klecie	budynek mieszkalny	3	lata 30-te XX w.		WEZ	

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
57	Klecie	budynek mieszkalny – dom podcieniowy	4	ok. 1750 r./XIX w.		WEZ Wpisany do rejestru zabytków pod nr 179 decyzją z dnia 08.04.1960 r.	
58	Klecie	park wiejski	przy budynku nr 4	koniec XIX w.		WEZ	
59	Klecie	budynek mieszkalny i produkcyjny – mleczarnia, ob. budynek mieszkalny	5/7	koniec XIX w./2 połowa XX w.		WEZ	
60	Klecie	brama	5/7	koniec XIX w.		WEZ	
61	Klecie	budynek gospodarczy	5/7	ok. 1910 r.		WEZ	
62	Klecie	Insthaus - dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”, ob. budynek mieszkalny	10, 10A	ok. 1930 r.		WEZ	
63	Klecie	budynek mieszkalny jednorodzinny ob. dwurodzinny	9/11	ok. 1880 r.		WEZ	

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
64	Klecie	Insthaus - dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”, ob. budynek mieszkalny	12/14	ok. 1930 r.		WEZ	
65	Klecie	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	15	4 ćwierć XIX w.		WEZ	
66	Klecie	Insthaus - dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”, ob. budynek mieszkalny	18	ok. 1930 r.	W GPOnZ 2019-2022 pod nr 16/18	WEZ	
67	Klecie	Insthaus - dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”, ob. budynek mieszkalny	20/22	ok. 1930 r.			
68	Klecie	budynek mieszkalny jednorodzinny	26	4 ćwierć XIX w.		WEZ	

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowa nie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
69	Klecie	aleja lipowa	zachodnia część wsi, droga wiejska prowadząca z układu zabudowy zwartej w kierunku części kolonijnej (emifitetycznej)	koniec XIX w.		WEZ	
70	Kławki	budynek mieszkalny jednorodzinny	4	lata 30-te XX w.		WEZ	
71	Kławki	budynek mieszkalny jednorodzinny	5	ok. 1900 r.			
72	Kławki	brama	7	1926 r.		WEZ	
73	Kławki	budynek gospodarczy - spichlerz	7	ok. 1900 r.		WEZ	
74	Kławki	budynek mieszkalny – dom podcieniowy	8	1832 r.	Rozebrany w 2013 r.	WEZ Wpisany do rejestru zabytków w pod nr 278 decyzją z dnia 19.12.1960 r.	
75	Kławki	budynek mieszkalny	9	4 ćwierć XIX w.		WEZ	
76	Kławki	budynek mieszkalny jednorodzinny	12/12a	lata 30-te XX w.			
77	Kławki	budynek gospodarczy	12/12a	lata 30-te XX w.			

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
78	Kławkki	aleja lipowo-jesionowa	centrum wsi, droga wiejska prowadząca od wjazdu z Krzyżanowa do posesji domu podcieniowego nr 8	koniec XIX w.		WEZ	
79	Kraszewo	szkoła ewangelicka, ob. budynek mieszkalny	2	lata 20-te XX w.	W GPOnZ 2019-2022 pod adresem Klecie 2	WEZ	
80	Kraszewo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	8	ok. 1920 r.		WEZ	
81	Kraszewo	budynek mieszkalny jednorodzinny	17	ok. 1930 r.			
82	Kraszewo	budynek gospodarczy	17	ok. 1930 r.			
83	Kraszewo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	19	ok. 1920 r.		WEZ	
84	Kraszewo	budynek gospodarczy	19	ok. 1920 r.		WEZ	
85	Kraszewo	park wiejski	przy budynku nr 19	lata 20-te XX w.		WEZ	
86	Kraszewo	szkoła ewangelicka, ob. budynek mieszkalny	20	lata 20-te XX w.			

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
87	Królewo	budynek mieszkalny dwurodzinny	10	1 ćwierć XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
88	Królewo	zajazd wiejski, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	11	1826 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
89	Królewo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	15	4 ćwierć XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
90	Królewo	budynek gospodarczy 1	15	1899 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
91	Królewo	budynek gospodarczy 2	15	1899 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
92	Królewo	budynek mieszkalny jednorodzinny	24	koniec XIX w./ 2 połowa XX w.			Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
93	Królewo	plebania	27	ok. 1890 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowa nie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
94	Królewo	kościół rzymsko – katolicki p.w. św. Mikołaja (parafialny)	27	1820 r. / 1844 r. / 1895 r.		Wpisany do rejestr zabytkó w pod nr 1457 decyzją z dnia 27.05.19 94 r.	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
95	Królewo	ogrodzenie działki kościelnej	27	pocz. XX w		Wpisane do rejestr zabytkó w pod nr 1457 decyzją z dnia 27.05.19 94 r.	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
96	Królewo	cmentarz przykościelny, rzymsko – katolicki	27	XIV w.		Wpisany do rejestr zabytkó w pod nr 1457 decyzją z dnia 27.05.19 94 r.	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
97	Królewo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”, ob. budynek mieszkalny	28	ok. 1880 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
98	Królewo	cmentarz protestancki		XVII w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Data nie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
99	Królewo	budynek mieszkalny jednorodzinny	38	ok. 1900 r.			Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
100	Królewo	budynek gospodarczy	38	ok. 1900 r.			Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
101	Królewo	kapliczka przydrożna	naprzeciwko nr 43	XVI w.		Wpisana do rejestr zabytków w pod nr 837 decyzją z dnia 24.04.19 75 r.	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
102	Królewo	budynek mieszkalny jednorodzinny	46/46A	ok. 1900 r.			Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
103	Królewo	budynek mieszkalny wielorodzinny	51/53a	ok. 1900 r.			Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
104	Królewo	dom dróżnika, ob. budynek mieszkalny	62	1 ćwierć XX w./2 połowa XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
105	Królewo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	75	4 ćwierć XIX w.	dawniej pod nr 73	WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
106	Królewo	budynek gospodarczy-magazyn	80	4 ćwierć XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
107	Królewo	budynek gospodarczy, ob. magazyn	78	koniec XIX w./2 połowa XX w.			Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
108	Królewo	czworak, ob. budynek mieszkalny wielorodzinny	85/85a/87	ok. 1900 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
109	Królewo	czworak, ob. budynek mieszkalny wielorodzinny	89/91	ok. 1900 r.			Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
110	Królewo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	95	4 ćwierć XIX w./2 połowa XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
11 1	Królewo	park wiejski	zachodnia część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos; na pn. od terenu kościelnego	XVIII/ XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
11 2	Królewo	szpaler lip	zachodnia część układu osadniczego, po wschodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos	2 połowa XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
11 3	Królewo	aleja lipowa	centralna część układu osadniczego, przy drodze wiejskiej, obok Starego Nogatu	2 połowa XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
114	Królewo	szpaler wierzb	centralna część układu osadniczego, nad korytem Starego Nogatu	XVIII/XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/214 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
115	Krzyżanowo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	2	ok. 1880		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
116	Krzyżanowo	wozownia, ob. budynek gospodarczy	2	ok. 1880		WEZ	
117	Krzyżanowo	szkoła parafialna, ob. budynek mieszkalny	3, 3/4, 3/3	4 ćwierć XIX w.			
118	Krzyżanowo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	4	4 ćwierć XIX w.		WEZ	
119	Krzyżanowo	wielorak, ob. budynek mieszkalny wielorodzinny	6	ok. 1900 r.			
120	Krzyżanowo	budynek parafialny - kancelaria	13A-1	ok. 1900 r.	dawnie pod nr 9	WEZ	
121	Krzyżanowo	kościół rzymsko – katolicki p.w. św. Barbary		1330 r./ 1735 r. / XIX w.		wpisany do rejestru zabytków pod nr 72 decyzją z dnia 30.05.1957 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowa nie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
12 2	Krzyżano wo	dzwonnica z 3 dzwonami		XIX w./ lata 60- te XX w.		wpisany do rejestru zabytkó w pod nr 72 decyzją z dnia 30.05.19 57 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
12 3	Krzyżano wo	ogrodzenie działki kościelnej z bramą		XV w./ XIX w.		wpisany do rejestru zabytkó w pod nr 72 decyzją z dnia 30.05.19 57 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
12 4	Krzyżano wo	cmientarz przykościelny, rzymsko – katolicki		2 połowa XIV w./ XIX w.		wpisany do rejestru zabytkó w pod nr 72 decyzją z dnia 30.05.19 57 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
12 5	Krzyżano wo	organistówka	3A-2	ok. 1890 r./lata 60-te XX w./ po 2013 r.		WEZ	
12 6	Krzyżano wo	budynek mieszkalny wielorodzinny	13	ok. 1900 r.			
12 7	Krzyżano wo	budynek mieszkalny jednorodzinny	26	lata 30- te XX w.			

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
128	Krzyżanowo	park wiejski	południowa część układu osadniczego, po wschodniej stronie drogi prowadzącej ze Starego Pola do Dzierzgonia	XIX w.		WEZ	
129	Krzyżanowo	park wiejski, ob. nieużytek	południowa część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi prowadzącej ze Starego Pola do Dzierzgonia	XIX w.		WEZ	
130	Parwark	budynek mieszkalny dwurodzinny	1/1A	ok. 1900 r.			
131	Parwark	budynek mieszkalny dwurodzinny	2/2a	lata 30-te XX w.			
132	Parwark	dawna siedziba właścicieli majątku Parwark, ob. budynek mieszkalny	3	ok. 1880 r.		WEZ	
133	Parwark	park wiejski	przy budynku nr 3	2 połowa XIX w.		WEZ	
134	Parwark	rządówka, ob. budynek mieszkalny	9	4 ćwierć XIX w.			

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
135	Parwark	park wiejski	północna część układu osadniczego, po pd. stronie drogi z Krzyżanowa do Klecia.	XVII/XVI w.	.	WEZ	
136	Stare Pole	budynek mieszkalny i urzędowy, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Bema 1/1A	1924 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
137	Stare Pole	dom pracowników cukrowni, ob. budynek mieszkalny	ul. Bema 2c	lata 80-te XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
138	Stare Pole	budynek mieszkalny i urzędowy, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Bema 3/5	1924 r.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
139	Stare Pole	budynek mieszkalny i usługowy	ul. Dworcowa 2	ok. 1900 r.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
140	Stare Pole	budynek mieszkalny i usługowy	ul. Dworcowa 3	ok. 1910 r.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
141	Stare Pole	willa, ob. budynek mieszkalny i usługowy	ul. Dworcowa 7/9	lata 20-te XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
14 2	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	ul. Grunwaldzka 8	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
14 3	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Jana Pawła II 1/3	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
14 4	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Jana Pawła II 5	lata 20-te XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
14 5	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Jana Pawła II 6	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
14 6	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Jana Pawła II 7	lata 30-te XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.
14 7	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Jana Pawła II 9	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
148	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Jana Pawła II 13	lata 30-te XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
149	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Jana Pawła II 16	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
150	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	ul. Jana Pawła II 18	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
151	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowy m cukrowni, ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Marynarki Wojennej 2	lata 20-te XX w.		wpisany do rejestru zabytków w pod nr 1358 decyzją z dnia 10.11.1994 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
152	Stare Pole	dom dyrektorów cukrowni, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 2a	lata 90-te XIX w.		wpisany do rejestru zabytków w pod nr 1358 decyzją z dnia 10.11.1994 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
153	Stare Pole	dom głównych technologów cukrowni, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 2b	lata 90-te XIX w.		wpisany do rejestru zabytków w pod nr 1358 decyzją z dnia 10.11.1994 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
154	Stare Pole	zespół cukrowni	ul. Marynarki Wojennej/ ul. Generała Józefa Bema	1880-1940	wcześniej pod Marynarki Wojennej 2c	wpisany do rejestru zabytków w pod nr 1358 decyzją z dnia 10.11.1994 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
155	Stare Pole	zespół zakładu rymarskiego, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 3	lata 30-te XX w.			
156	Stare Pole	zespół zakładu rymarskiego, ob. budynek mieszkalny i pomocniczy	ul. Marynarki Wojennej 3	lata 30-te XX w.		WEZ	
157	Stare Pole	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 4	4 ćwierć XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
158	Stare Pole	budynek mieszkalny i apteka, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 8	ok. 1920 r.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
159	Stare Pole	zespół piekarni, ob. zespół trzech budynków	ul. Marynarki Wojennej – bez numeru	ok. 1920 r.	wcześniej pod 8a	WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
160	Stare Pole	budynek mieszkalny i usługowy, willa dr Hahn, z gabinetem oraz prywatną apteką, ob. budynek mieszkalny	ul. Dworcowa 1	ok. 1900 r.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
161	Stare Pole	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 17	4 ćwierć XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
162	Stare Pole	kościół ewangelicki, ob. kościół rzymsko – katolicki, filialny, p.w. Matki Bożej Królowej Polski	ul. Marynarki Wojennej 18	1879 r.		wpisany do rejestru zabytków pod nr 1393 decyzją z dnia 30.06.1993 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
163	Stare Pole	cmentarz rzymsko – katolicki, dawniej ewangelicki	ul. Marynarki Wojennej nr 18	1843 r. / 1904 – 1913 r. / po 1945 r.		wpisany do rejestru zabytków pod nr 1393 decyzją z dnia 30.06.1993 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
164	Stare Pole	dzwonnica	ul. Marynarki Wojennej 18	ok. 1850 r.		wpisany do rejestru zabytków pod nr 1393 decyzją z dnia 30.06.1993 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
165	Stare Pole	kaplica - mauzoleum rodziny Wunderlich	ul. Marynarki Wojennej 18	1912 r.		wpisany do rejestru zabytków pod nr 1393 decyzją z dnia 30.06.1993 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
166	Stare Pole	ogrodzenie działki kościelnej	ul. Marynarki Wojennej 18	1904 – 1913 r.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
167	Stare Pole	pastorówka, ob. przedszkole	ul. Marynarki Wojennej 22	lata 80-te XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
168	Stare Pole	budynek mieszkalny jednorodzinny	ul. Marynarki Wojennej 23	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
169	Stare Pole	budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Marynarki Wojennej 25/27	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
170	Stare Pole	budynek mieszkalny jednorodzinny	ul. Marynarki Wojennej 26	koniec XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
171	Stare Pole	budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Marynarki Wojennej 29/31	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
172	Stare Pole	mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof), ob. budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Marynarki Wojennej 32/34	koniec XIX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
173	Stare Pole	budynek mieszkalny dwurodzinny	ul. Marynarki Wojennej 33/35	lata 30-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
174	Stare Pole	budynek urzędników powiatu malborskiego, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 42	lata 20-te XX w.			Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
175	Stare Pole	dom weterynarza, ob. budynek mieszkalny	ul. Marynarki Wojennej 44	lata 20-te XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
176	Stare Pole	budynek w zasobie mieszkaniowym cukrowni, ob. budynek mieszkalny	ul. Mickiewicza 2	lata 30-te XX w.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
177	Stare Pole	budynek mieszkalny wielorodzinny – w zasobie kolejowym	ul. Sienkiewicza 1	ok. 1910 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
178	Stare Pole	budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym	ul. Sienkiewicza 1a	ok. 1910 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
179	Stare Pole	budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym	ul. Sienkiewicza 1b	ok. 1910 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
180	Stare Pole	budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym	ul. Sienkiewicz a 1c	ok. 1910 r.		WEZ	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
181	Stare Pole	budynek poczty wraz z oficyną gospodarczą i murowanym ogrodzeniem otaczającym podwórze	ul. Sienkiewicz a 3	koniec XIX w.		wpisany do rejestru zabytków pod nr 1538 decyzją z dnia 24.05.1994 r.	Uchwała Nr XXVIII/213 /2002 z dnia 07.10.2002
182	Stare Pole	budynek mieszkalny jednorodzinny	ul. Sienkiewicz a 4	lata 30-te XX w.			
183	Stare Pole	budynek mieszkalny jednorodzinny	ul. Sienkiewicz a 8b/8c	lata 30-te XX w.			
184	Szlagnowo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	1	ok. 1830 r.		WEZ	
185	Szlagnowo	budynek gospodarczy - spichlerz		1936 r.		WEZ	
186	Szlagnowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	13	ok. 1925 r.			
187	Szlagnowo	budynek mieszkalny jednorodzinny /dom dróżnika	15	1 ćwierć XX w.			
188	Szaleniec	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	1/4	1850 r.	W GPOnZ 2019-2022 pod nr 4	WEZ	

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
189	Szaleniec	budynek mieszkalny jednorodzinny	2	1 ćwierć XX w.			
190	Szaleniec	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	3	1898 r.		WEZ	
191	Szaleniec	budynek gospodarczy	obok budynku nr 3	ok. 1910 r.		WEZ	
192	Szaleniec	brama	obok budynku nr 3	ok. 1910 r.			
193	Szaleniec	park wiejski	obok budynku nr 3	koniec XIX w.		WEZ	
194	Szaleniec	budynek mieszkalny	14	4 ćwierć XIX w.			
195	Szaleniec	cmentarz menonicki	zachodnia część układu osadniczego, po pd. stronie głównej drogi wiejskiej o przebiegu wschód – zachód.	koniec XVIII w.		wpisany do rejestru zabytków pod nr 1245 z dnia 15.08.1988 r.	
196	Szaleniec	park wiejski	centralna część układu osadniczego, po pn. stronie głównej drogi wiejskiej o przebiegu wschód – zachód.	XIX w.		WEZ	

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
197	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	1	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
198	Ząbrowo	budynek mieszkalny dwurodzinny	4/6	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
199	Ząbrowo	budynek mieszkalny dwurodzinny	8/10	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
200	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy	9	ok. 1900 r.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
201	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	12	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
202	Ząbrowo	budynek mieszkalny nauczycieli, ob. budynek mieszkalny	11	1934 r.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
203	Ząbrowo	budynek z klasami szkolnymi oraz kuchnią, ob. budynek mieszkalny	11A/11B/11C	1934 r.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
204	Ząbrowo	budynek gospodarczy w dawnym zespole szkoły ludowej	11	1934 r.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
205	Ząbrowo	budynek mieszkalny	15	ok. 1900 r.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Data wnie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
206	Ząbrowo	budynek mieszkalny dwurodzinny	18/20	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
207	Ząbrowo	budynek mieszkalny i usługowy – sklep kolonialny, ob. budynek mieszkalny	21	ok. 1910 r.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
208	Ząbrowo	budynek mieszkalny dwurodzinny	22/24	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
209	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	26	1899 r.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
210	Ząbrowo	budynek gospodarczy i częściowo mieszkalny, ob. budynek mieszkalny	27	lata 90-te XIX w.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
211	Ząbrowo	dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, ob. budynek mieszkalny	30	ok. 1890 r.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
212	Ząbrowo	kapliczka przydomowa	30	koniec XIX wieku		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
213	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	33	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Data wzrostu	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
214	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	34	lata 90-te XIX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
215	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	35	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
216	Ząbrowo	budynek mieszkalny i produkcyjny, mleczarnia, serownia, ob. budynek mieszkalny	40	lata 90-te XIX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
217	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	44	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
218	Ząbrowo	budynek mieszkalny	45	lata 90-te XIX w.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
219	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	51	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
220	Ząbrowo	budynek gospodarczy	51	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
221	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	52	koniec XIX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
22 2	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	53	1930 r.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
22 3	Ząbrowo	budynek mieszkalny	54	lata 20-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
22 4	Ząbrowo	budynek gospodarczy	54	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
22 5	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	57	około 1910 r.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
22 6	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	59	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
22 7	Ząbrowo	budynek gospodarczy	59	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
22 8	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	61	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
22 9	Ząbrowo	budynek gospodarczy	61	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 0	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy	63	4 ćwierć XIX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
23 1	Ząbrowo	budynek mieszkalny	65	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 2	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	66	koniec XIX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 3	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	67	koniec XIX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 4	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	68	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 5	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	70	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 6	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	72	koniec XIX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 7	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	74	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
23 8	Ząbrowo	dom burmistrza, ob. budynek mieszkalny	76	ok. 1880 roku			

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
239	Ząbrowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	92	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
240	Ząbrowo	budynek mieszkalny	94	lata 30-te XX w.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
241	Ząbrowo	budynek mieszkalny i gospodarczy	96	ok. 1900 r.			Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
242	Ząbrowo	park wiejski 1	obok budynku nr 30	koniec XIX w.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
243	Ząbrowo	park wiejski 2	obok budynku nr 54	XVIII/XI X w.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
244	Ząbrowo (Letniki)	dom związany z przeprawą promową, ob. budynek mieszkalny	39	koniec XIX w.		WEZ	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28.12.2010 r.
245	Złotowo	budynek posterunku celnego, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	2a	3 ćwierć XIX w.			
246	Złotowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	3/3A/3B	ok. 1870 r.		WEZ	
247	Złotowo	park wiejski	obok budynku nr 3	koniec XIX w.		WEZ	

Lp .	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
248	Złotowo	dom dróżnika, ob. budynek mieszkalny	5	4 ćwierć XIX w.			
249	Złotowo	budynek mieszkalny	6	ok. 1900 r.			
250	Złotowo	budynek mieszkalny	8	ok. 1900 r.			
251	Złotowo	budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	9	1826 r.		WEZ	
252	Złotowo	budynek gospodarczy - stodoła	9	1900 r.		WEZ	
253	Złotowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	10	ok. 1930 r.			
254	Złotowo	szkoła ewangelicka, ob. budynek mieszkalny i świetlica wiejska	17	ok. 1920 r.		WEZ	
255	Złotowo	park wiejski, ob. plac zabaw	obok budynku nr 17	1 połowa XX w.		WEZ	
256	Złotowo	budynek mieszkalny, dom podcieniowy	20/24	koniec XVIII w. / XIX w.		Wpisany do rejestru zabytków pod nr 73 decyzją z dnia 30.05.1957 r.	
257	Złotowo	park wiejski	obok budynku nr 20/24	koniec XIX w.		WEZ	
258	Złotowo	budynek mieszkalny i produkcyjny – mleczarnia, ob.. budynek mieszkalny	34/34A	ok. 1900 r.			

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi	Formy ochrony	MPZP
259	Złotowo	rezydencja rodziny Bartel, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	50/50A	1883 r.		WEZ	
260	Złotowo	brama	50/50a	koniec XIX w.		WEZ	
261	Złotowo	budynek gospodarczy 1	50/50a	koniec XIX w.		WEZ	
262	Złotowo	budynek gospodarczy 2	50/50a	ok. 1910 r.		WEZ	
263	Złotowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	51	ok. 1900 r.		WEZ	
264	Złotowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	53	ok. 1900 r.			
265	Złotowo	budynek mieszkalny jednorodzinny	59	ok. 1900 r.			
266	Złotowo	dom rodziny Janzen, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	56	4 ćwierć XIX w.			
267	Złotowo	budynek gospodarczy	56	ok. 1900 r.		WEZ	
268	Złotowo	dom komornika, ob. budynek mieszkalny jednorodzinny	57	ok. 1900 r.			
269	Złotowo	aleja: lipowa, klonowa, jesionowa, dębowa	od centrum wsi w kierunku na zachód, w stronę rozproszonych, emfiteutycznej części układu osadniczego.	XIX w.		WEZ	